

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

FODOR ANDRÁS: Takáts Gyula ünnepére 97

TAKÁTS GYULA versei: Egy gondolat sejtrendszere, Versformák
rajza fog, Két vers, ugyanarról, Mint itt e rönk és ott a rög 101

RÁBA GYÖRGY: Takáts Gyula arcképéhez 103

PETHŐ BERTALAN: Takáts Gyula lét-kérdései 107

*

Versről versre

TAKÁTS GYULA: Fakutyán, fényben (A versről a költővel
Domokos Mátyás beszélget) 114

*

KÁLNOKY LÁSZLÓ versei: Suttogó hangok, A felvilágosítás 121

BERTHA BULCSU: Andi levele (elbeszélés) 123

KALÁSZ MÁRTON: Getsemáné (vers) 135

TAMÁS MENYHÉRT: Vigyázó madár (kisregény, II.) 137

GALAMBOSI LÁSZLÓ: Mecseki szimfónia (vers) 154

CSENGERY KRISTÓF versei: Hóolvadás Balatonmárián, 1979
januárjában, Balatonmária, 1980. január 156

NÉMETH LAJOS: Csontváry: Baalbek (tanulmány, II.) 157

BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 160

KÁROLYI AMY versei: Barátságos arcot kérek, Húsvéti nyúl,
Háromkirályok, Szekfűk 167

BIHARI OTTÓ: Társadalomtudomány az egész országnak 169

1981

FEBRUÁR

Tudósportrék

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Szentágothai Jánossal 175

*

KELEMEN LAJOS: A megújulás rekordja (*Kalász Márton költészete*) 185

TÜSKÉS TIBOR: Tözsér Árpád: Genezis 188

BAKONYI ISTVÁN: Kárpáti Kamil: Madárszülőmnek szárnya 190

HAVASI JÁNOS: Szentmihályi Szabó Péter: Avarok gyűrűje 192

KÉPEK

TAKÁTS GYULA rajzai 106, 113

KÁLDI JUDIT rajzai 120, 122, 168

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-5417 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TAKÁTS GYULA 70. születésnapja alkalmából ünnepi irodalmi estet rendeznek február 2-án Kaposváron.

*

ILLYÉS GYULA Sorsválasztók c. drámáját február 14-én mutatja be a Pécsi Nemzeti Színház *Sík Ferenc* rendezésében. A Tiszták 1970. évi ősbemutatója óta ez Illyés Gyula tizedik drámája, melyet a pécsi színháznak írt, *Czimer József* dramaturg közreműködésével. A Sorsválasztók fő szerepeit *Gyöngyössy Katalin*, *Hartmann Teréz*, *Leviczky Klára*, *Bregyán Péter*, *Csikós Gábor* és *Vallai Péter* játssza.

*

VASPRÓBA '79 címmel megjelent a fiatal somogyi alkotók harmadik antológiája. A kötetet *Fodor András*, *Szijártó István* és *Tüskés Tibor* szerkesztette, s a KISZ Somogy megyei Bizottsága adta ki. Előszavát *Gyergyai Albert* írta, a szerkesztői zárszót *Szijártó István*.

A kötetben harmincegy író és költő szerepel: *Acsádi Rozália*, *Bancsics István*, *Barna Margit*, *Bekes József*, *Bencsik András*, *Borsos Gábor*, *Csokonai Attila*, *Erdélyi Sándor*, *Gelencsér István*, *Gyarmati László*, *Jádi Ferenc*, *Kovács Géza*, *Lehőcz Rudolf*, *Lotz Béla*, *Ludvig Nándor*, *Luthár Péter*, *Matyikó Sebestyén József*, *Mészáros István*, *Németh Ferenc*, *Ódor László*, *Péczeli István*, *Püspök Livia*, *Rinyai László*, *Sipos Ferenc*, *Szabó Antal*, *Szép Tamás*, *Sziderasz Szpirosz*, *Szóládi Tibor*, *Szügyi-Varga István*, *Szverle Ilona* és *Takács Kálmán*.

Fotókkal és rajzokkal tizenöt fiatal jelentkezik az antológiában. *Bernáth Csaba*, *Borsos Lajos*, *Burucz András*, *Cseke Zsuzsa*, *Csonka József*, *Halmos Károly*, *Horváth Éva*, *Kling József*, *Nagy Lajos*, *Somogyi Alajos*, *Tanács Zsófia*,

Ungvári Judit, *Ungvári Károly*, *Vizi Tihamér* és *Vörös József*.

*

A Baranya Megyei Könyvtár gondozásában megjelent a BARANYAI MŰVELODÉS c. periodika 1954–1979. évi anyagát tartalmazó repertórium. Összeállította *Huber Kálmánné* és *Surján Miklós*. „A Baranya Megyei Könyvtár – a Művelődésügyi Osztály felkérésére – 1974-ben végezte el első ízben a Baranyai Művelődés... repertorizálását”. „...a továbbiakban minden bizonnyal nem lesz akadályja annak, hogy szabályszerűen ismétlődő időközökben, mondjuk ötvenként, megjelentethessük” – olvashatjuk az előszóban.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. Január 9-én nyílt meg a Színház téri galériában a *Pécsi Grafikai Műhely* alkotóinak bemutatója. A kiállítást *Bertók László* nyitotta meg. – A kamarateremben ugyanakkor *Farkas László* szobrászművész kiállítását nyitotta meg *Rétfalvi Sándor*. Mindkét kiállítás február 15-ig látható. – A Széchenyi téri Pécsi Galériában január 16-tól február 1-ig *Pécsi Műhely 1970–1980* címmel *Ficzek Ferenc*, *Halász Károly*, *Kismányoky Károly*, *Pinczehelyi Sándor* és *Szijártó Kálmán* munkáit mutatták be. – Az Ifjúsági Ház galériájában január 4-től február 2-ig a *paksi vizuális kísérleti alkotótelep* munkáiból rendeztek kiállítást.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ gyermekszínházában január 18-án mutatták be *Molnár Andrea*: A három kecské c. népmese-összeállítását. – A Kaposvári Csiky Gergely Színház bemutatója január 23-án *Ebb-Fosse-Kander*: Csikágó

FODOR ANDRÁS

TAKÁTS GYULA ÜNNEPÉRE

A Pécsen élő, kaposvári születésű képzőművész, aki serdülőként, majd érett ifjúként, húsz évet töltött Rippl Rónai környezetében, aki másfél évtizedes nyugat-európai tartózkodásból tért vissza a Dél-Dunántúlra, egyik nyilatkozatában így jellemezte szülőföldjét: „E széles ívű tájak olyanok... mint a vájt teknők. Hol a gödrében, hol a púpján áll az ember... E nagy, szélesen hullámozó tájakat erdők szegélyezik, melyek fölött... még nyáron is tejfehér pára száll... Somogyban, hosszan, messzire mehet az ember, hogy élőlényt se lát, esetleg egy felröppenő madár, fácán, vagy moccanó őz az egyetlen, mely megtöri a táj csendjét. Ez a táj széles ívű, – ritmusa zenei képet is ad... Somogy szinte fantáziát-elállító szépségű... Délről, a francia Riviéráról érkezve... a Debussy zene érzéki szépségét, sajátos koloritját festi bennem a látvány... Minden évadnak megvan a maga szépsége. Tavasszal a füzek zöldje uralkodik a palettán, ősszel fordított a színskála: a rozsdazöldből melegbarnába játszó színek ragyognak fel... Persze nem könnyedén és nem mindenkinek nyílik meg ez a táj. Itt meg kell állni. Somogyban nem lehet a tájakon keresztülhajtani. Somogyban gyalogolni kell...”

Íme, itt van közöttünk valaki, olyan mégpedig, aki ugyancsak a Róma-hegyi pávakertből indult, emberi, művészi jussának megszerzésére, aki ugyan a színekhez, vonalakhoz sohase vált hűtlenné, de végül is nem festő lett, hanem költő, író, tanár, geológus, múzeológus, – szellemi és földi örökségünk horgásza, kertésze. Ő, aki a legcsuszamlósabb időkben is meg tudott állni és nem restelt gyalogolni ebben a Dráva és Balaton közti régióban. Íme, egy költő, aki tartást, személyiséget, eredeti életstílust összemosó, vélt egyedül-üdvözítő sablonokat hajszólo, sietős korszakunkban az Arany János-i tempós nyugalom ritmusával mondja:

Nem siettem s mindent láttam
nyitott szemmel az országban,
gyalog, mert ha másképp tettem,
jég volt már a szívességben.

Igen, *Takáts Gyula* mindig nyíltan vallotta: lírájában a valóság az a repülő-pálya, amelyről indulni tud. „Szavak között bújkáló való / Téged kereslek; ki vagy mindenható” – jelenti ki *Ars poeticájaként* is. De éppen, mert ilyen közelről, ilyen izgatott kíváncsian, a *sejtek mértanáig* hatolóan kutatja a szavak mögött lappangó *matériát*, ahogyan ő vállalta a szűkebb hazát, abban sohase mutatkozott elkülönülés, dacos bezárkózás, inkább a dolgok mélyén rejlő, egymásra felelő kapcsolatok, összekötő vonulatok fölfedezése, az egyetemes értékek iránti szenvedélyes affinitás.

„Láb a földön, szív az égbe, / állok a lét egészébe”. Patetikus felhang nélkül olyan-
ként mutatja magát, aki a távlatok magasából tekint le a megnőtt hazai tájra:

egyetlen határrá válva,
nézek onnan a hazámra.
Azon is túl a világra:
az egyetlen földi tájra,

ahol annyit gyalogoltam
s bárhol voltam, ember voltam.

Valamikor, úgylehet még a hatvanas években, egyik hetilapunk kritikusa, aki
többnyire kényszerű penzumként, a könyvkiadás szeszélye szerint, hol így, hol úgy
viszonyitgatta egymáshoz irodalmunk friss termését, – (sebeket osztott és kapott
s némileg meg is csömörlött már a hurrogó arénában való folyamatos mérlegké-
szítés szerepétől), – egy ízben a Hungária Kávéház „mélyvizében” döbbenet figyelt
föl egy íróra, akit azelőtt még sohase látott. Összeszedettsége, barátságos arckife-
jezése, élénk szavai, pontos, figyelmes gesztusai teljességgel különböztek a mániák
intrikák-, hisztériák-borzosolta pesti íróvilág karakterjegyeitől. Ki ez a biztonságot,
kedélyt, higgadt előzékenységet sugárzó férfiú, aki az ideges, fáradt, fanyar céh-
beliek közt csupán olyan, mint egy ember, mint egy kívül-belül épen maradt, ter-
mészetes ember?

Takáts Gyula személyiségének, bizalmat keltő fluidumának rejtélyét nemcsak
azok szemlélik csodálkozva, akik először találkoznak vele.

Az elindító tájról már szóltam. Végtére is, milyenek az emberek, akik közt
a jobb híján kapott környezetben tengődő *Csokonai* és *Berzsenyi* utódként költővé
lett, akik közül akkor se ment el, amikor a magánszorgalmú túlbuzgók komiszkod-
tak vele.

Kérjük kölcsön ezúttal is, megvilágosító folytatásként a már idézett idősebb
testvér, *Martyn Ferenc* sorait: „Somogyba lépve – mindjárt Dombóvárnál, ahol
beszállnak a vonatra – a szónak egy sajátos ritmusa, zenéje üti meg a fület. Talán
a fogalmazás tér el a miénktől, az árnyaltabb baranyai, vagy budapesti beszédétől.
Milyen is ez a beszéd? Darabos, akadozó, kereső... Tulajdonképpen szegényebb,
vagy egyszerűbb, de *arra tapad, amiről szó van*. Tehát közvetlenebb, ennél fogva
ízesebb is mint a mi nyelvünk.”

Aki hallotta már Takáts Gyula élő beszédét, igazolhatja: sok tekintetben illik
rá *Martyn* jellemzése. A keményen formált mássalhangzók, a homályt, bizonytalan-
ságot nem tűrő, lekerekített artikuláció, a magánhangzók zamatos, nyers teltsége,
s a beszéd öblös-zöngéjű, szaggatott, tanítósan taktusos, vagy lelkes-vidáman meg-
meglóduló ritmusa csakugyan mindig a lényegre tapad.

Ha igaz *Illyés Gyula* szigorú tétele, miszerint „nem írásmű az, amelynek föl-
színe, mondhatnám bőre alól nem villog ki alkotójának homlokráncolása, szemszű-
kítése, de még karlendítése, lépésrakása is” – miért ne kereshetnénk Takáts beszé-
dének temperamentumát verseiben? Vajon, kihagyásos, meg-megszakadó, félbeha-
gyott, – gondolatjelekkel, pontokkal továbbfontolásra készítő –, a drámai zökke-
nők mögött is a végső igazságot kereső, szinte lüktetve ziháló, mégis az értelmi
csattanó fele sodró, szenvedélyes előadásmódjának nem ebben a *staccatós-rubatós*
hazai hanghordozásban van egyik magyarázata? Avagy a sima, desztilláltan tiszta
rímek helyett tudatosan alkalmazott, olykor a nyelvtani szabályokat is megsértő
asszonáncokban nincs-e benne a Kapos-menti közbeszéddel még javában hitelesít-
hető, új, bátrabb konszonancia-teremtés lehetősége? Lehet, sokak fülében úgy hang-
zanak ezek az elharapott rövid sorok, mint egy-egy kanászostor suhintása, – ám
néha, a választott forma éppen ezt a lényegét célozza, föltámasztva közben a régi
somogyi betyárballadák tenyeres-talpas méltóságát:

Középen a Pipagyújtó
füstölt, mint a tanácsosztó
öreg kondás, a had feje,
ezernyolcszázhatvanhétbe.

Pipagyújtó csárda körül
vagy száz szutykos pipa füstölt.
Száruk mellől magyar beszéd
feszítette az eget szét.

A megyére, majd a grófra
rádörrentett, mint a puska
egy kanásznak ostorhegye,
szinte szikrázott a keze.

Ha eddig arról próbáltam szólni, mit kapott Takáts Gyula fölnevelő környezetétől, még nagyobb hangsúllyal kell arra figyelmeztetnem, mi mindent köszönhet neki a szűkebb-tágabb haza, az élő magyar költészet. Mert persze, nem csak a célra törő somogyi dikciót tette át lírájába, olyan nyelvi, szemléleti újdonságokkal gyarapította irodalmunkat, melyeket kritikánk csak az utóbbi években kezdett érdem szerint számba venni. Az értő és érdeklődő nemzedékbeli költők: *Radnóti, Vas, Jékely, Weöres*, természetesen már a negyvenöt éve megjelent *Kút* kötetről szólva is tudták, hogy szerzője saját stílusú, ígéretes pályatárs. *Várkonyi Nándor* pedig újra és újra megfogalmazta a természethez, a dunántúli hagyományhoz való bensőséges kapcsolatát, ugyancsak ő mutatta ki később szenzibilitásának, színérzékenységének egyedülálló voltát. Mindennek része lehetett abban, hogy a Somssich Pál Gimnázium fiatal tanárát Kaposváron, 1941-ben, Baumgarten-díjról értesítette a posta. De a negyvenes évek második felében kezdődött új periódusáról csak most állapíthatjuk meg elfogulatlanul, eredményi milyen inspirálóan szövődtek bele a kortárs költészet legjobbjainak munkásságába. Takáts lírai realizmusa nélkül nem képzelhető el *Darázs Endre* felszabadulás utáni kitünő indulása, de *Simon István* hazai tájtól ihletett, bensőséges humánumtól átjárt közvetlen hangja sem. *Kormos István* égi-földi tükrökből verődő plebejus szürrealizmusának előzményei is ott vannak az általa már 1947-ben, kívülről fújt „Gitáryakú nagy barát”-ban, a *Sűrű nap ez*, a *tücsök és a kovács*, vagy akár a *Mézöntő* kezdeményeiben.

Senki se vizsgálta, mégis nyilvánvaló, hogy *Juhász Ferenc* biológikus analízisein, *Pilinszky János* kozmikus metszetein kívül létezik a kettejük más-más útját *Csokonai és József Attila* közt átkötő Takáts Gyula-i világszemlélet is. „Itt kint is e szőlő-hegyen / kint van a mikroszkóp velem. / Rózsák, virágok himporába / kóstol szemem sugára...” S hogy mennyire öntörvényű képekben, egyéni leleménnyel röntgenezi az univerzumot, néhány kiragadott téli láttelep is bizonyíthatja: „Szinte a csontig ragyog / a kis egységek váza. / Csírák, virág s lombok helyett / a lét matériája...” „...piroslószárnyú gyors halak / cikáztak lent a fakutyám alatt. / Követtek, mint az árnyék! / Nem mellettem, alattam úszva, / jéggel leforrasztott azúrba / kísért az élő némaság: / mint torpedók! S szívemre kötve / feszült az ég kanóca s fent a nap / a hófelhős fojtás alatt / fölrobbant mint egy óriás gyutacs...” Vagy: „Aztán csak annyi még, hogy itt a tél! / Közénk vág, mint egy lezuhant / elégett szén-pilóta.”

Valószínű, hogy az egyén-közösség-nemzet gondját együtt hordozó, a Ság hegy mögül a megtébolyult harangok szaván át is Berzsenyi Dánielre figyelő *Nagy László*-nak is hallania kellett a *Két oszlop* borzongató szép mementóját: „Csak állok és érzem, / Szalonta, Nikla és Sümeg / harangjai már jönnek értem.”

Szívgörcs és hivatal közt kinlódva írta Takáts ezt a *Két oszlop* című költeményt. Huszonegy éve már, de azóta is, nemegyszer előfordult, hogy a pannon idill, társadalmi problémákra kevésbé fogékony, poétajaként könyvelték el. S lám, lám, ő

írta a természet és és elidegenült civilizáció közt őrlődő emberiség legdrámaibb költői riadóit hazánkban: az *Új Thermopülé?* és *A magyar Waste Land*-ek strófáiban. S megalkotta, *érzékeny tudással*, a *Száz nap a hegyen*-t, programul adva föl magának: „Nyisd ki cellád négy ablakát, / papirod négy oldalát / és felépülhet a Teljesebb... / A VALÓSÁGBÓL A VALÓ! / Nélküle te sem létezel. / Csak tenyészszel tovább, / akár a Zöld...”

Azóta az ő *Földanyát* nevelő, a görög kézművesek termékeny-szép hétköznapijait idéző hegyközségi világában, meg kellett ismernie a magára maradást, *a világ kegyetlen őszét* is. De a világot *hasznos széppé* bűvölő, az időt az emlékezet omolhatatlan falába építő tevékeny élet ereje nem fogyatkozott meg. Az érdemelt társát újra megtalálta férfi, a harmóniát kint és bent idős korban is folyamatosan teremő költő bölcsességében, vitalitásában egy már-már időn kívüli, örök-fiatal hit elszánt-sága munkál:

Élet és idő kapcsoló-sejtjei vagyunk.

Rajtunk át nő, szól és beszél.

Előre és vissza a végtelenbe...

*

Somogyból indult pályám eléggé meg nem köszönhető szerencséje, hogy már a gimnázium padjaiban tanítványa lehettem, hogy emberségből, természetességből ő adott nekem példát, formát. Általa kötődhettem oly könnyedén Dél-Dunántúl megtartó szelleméhez. Tudom, ha valaha elkövetkeznék a Csokonai-álmodta *Új Hélikon*, annak is csak az ő törhetetlen sugárzása adhat tápot.

*

Pár évvel ezelőtt költők utaztak Győrből Budapest felé. Az egyik ablaknál *Takáts Gyula* és *Csorba Győző* ült egymással szemben, mellettük két véletlenül oda-került „civil” fiatalember. Az ifjak diskuráltak egyideig a maguk témáiról, de aztán, mind szótlanabb álmélkodással, zavartsággal figyelték a két idősebb férfi fogyhatatlanul áradó, egy-egy futó mozzanathoz, elvillanó emlékképhez kötődő, az átélt helyzeteket pompásan megjelenítő, színes, elmés, szellemes eszmecseréjét. „Mi mindent tudnak ezek a világról!”

Az ifjaknak, akik végül szégyenükben más zúgot kerestek, s azoknak, akik ez ideig még nem ültek le a helyükre, meg kéne mondanunk: igen, vannak még néhányan, akik körül az érzékenység és a szeretet, a közkinccsé nemesült tapasztalat és a céhbeli tisztesség ilyen áthatóan gazdag árama kereng.

Tartsa meg őket a jósors közöttünk minél tovább!

*

Neki pedig, – a magyar irodalom legfiatalabb hetvenévesének születése téli ünnepén „a létezés közös magányában”, e „komikus szép sivatagban” saját szavaival kívánjuk: buzgó pipicslángként rendületlen és sokáig világoljon még szívén

a föld kérdő reménye.”

Egy gondolat sejtrendszer

*És mint az üzenet, – egy magasabb
és messzi képlet lényege,
ahogy érinti-, kirepül
az anyagból a szerkezet ege.*

*Együtt ragyog a sok külön,
de oly rövid... S a szajkó hangja,
akárcsak hangszer, látható
a ránk mért aranyló magasba,*

*ahonnan most pereg az alkonyi
nyugalmas csillagok pora
s a tér, a tönk, a tó, a tölgy
valami másnak lesz az otthona.*

*Új formák belső mély szava,
egy gondolat sejtrendszer
átkapcsol és a létezés
kristálya, mintha fénylene*

*s e rőt alkonyi némaság
a tárgyakból kibontja a jelet
s mit rejtenek, felénk dereng
vak kezünkből s betűm felett.*

Versformák rajza fog

*Uszályok járnak már csupán
s alig látszik Fonyód kettős hegye.
Vörös követ szállítanak
a vasbordák borsózó semmibe.*

*Elment a meztelen tündér
s a többi is... Habos turzás a strand
s kagylókkal jön a vershozó idő
az égerek és nádasok alatt.*

*!szapból fénylik és suhog
valami rejtett, ami most
kibontja minden ajtaját.*

*Kilép és bronzabb, mint a naspolyák...
Füzet lapról verstormák rajza fog
s kezembe adja azt a ceruzát.*

Két vers, ugyanarról

1

SZÓTÁRA-SINCS SZAVAKKAL

*Mindig ők, mert itt vannak, tudom...
Párákban is mélyen alszik a fény.
Nem írhatón jönnek rejtett úton
s élénk nőnek... Egy virág áll elém,
szép álarca alatt is azzal
a ki nem mondható
szótára-sincs szavakkal.*

2

KÖZÖTTÜK ÁLLVA

*Magunk, ha alig is, de sejtve,
épülünk közöttük állva
s már nem is tárgyai, teljes valónk
rakódik, épül egy tisztább tájba.*

Mint itt e rönk és ott a rög

*Mi jogon vennéd magad külön?
Egy vagy a többivel s a többiből,
de úgy, mint itt e rönk és ott a rög
és rajtad át is az és ő köszön,
ami össze s egésszé fogja mind
a létezés belső és külső dolgait.*

TAKÁTS GYULA ARCKÉPÉHEZ

Minden író pályája eleven élet, melyen lakaként csörömpöl az irodalomtörténeti besorolás. Kiváltképpen áll ez a közöttünk élő alkotókra, akik alakulnak, fejlődnek, változnak, olykor azonban korai jellemzésük kalodába zárja őket. Pannon gondolkodás, bukolikus szemlélet, dunántúliság, latin lelkiség: Takáts Gyula lírája nem volt-e már vajon indulásakor más is, több is?

Legfőbb ihletője csakugyan a táj, sőt szűkebb természeti-emberi környezete az, amit nap nap után tapasztalt mind az öt érzékével Tabtól a Balatonig, a Nagyberek-től a zselici dombokig: a halászó-vadászó, borozgató, kétkezi munkának feszülő emberek hol ódába illő, hol idilli cselekedetei. De a költő látományát tárgyánál is inkább elragadtatása határozta meg, és poézise a kettő színváltó bőségéből dú-sult föl. Takáts ifjú költőként sem bizonyult csupán leírások békés rajzművészetének. Figyeljük meg, hogyan érzékeltette már a harmincas években olyan, első meg-gondolásra köznapi eset látványát, mint amilyen egy cső kukorica perzselése:

Tejfehér tengerit nyújtottunk a lángnak,
s keserűn könnyezett akácnyársunk habja.

Csöngői emlék

Nincs olyan éles szem, mely „könnyezni” lásson, legalábbis látványa központi motívumául, egy fanyársat: ezt a megfigyelést belső tekintet rögzítette ennyire antropomorf-nak, – ezért is „keserűn”. Michel Butor írja Caravaggio-nak szóló-fürtökkel, barackkal, fügével s indázó levelekkel rakott *Gyümölcskosár* című csend-életéről, hogy az egyik műtörténész szinte tökéletes élethűségéért, a másik a természet ékesszólóan „átlényegített” valóságképeért méltatja. Takáts Gyula életképei, alakrajzai és megfigyelései szinte kezdettől fogva az érzékelt tárgy vagy esemény dologi létét olyan részleteket átható pillantással elevenítik meg, hogy többet mon-danak önmaguknál: egy új dimenzióknak a leírásnál tágabb jelentését sugallják. Tagadhatatlan, hogy már fiatalkori verseinek költői észrevételeit párját ritkító vi-zualitása ihleti:

Tán e kis nyúl is cképpen véli,
mert hogy tűnődöm épp az ebéden,
ittén rácsál egy barackfa-kérgen.
A napon áttetszik eres füle.

Röpke hét

A természet legvalóságosabb kivágásán sem vehető ki egy nyúl „eres füle”: az érzékelés öröme nagyítja ki itt, és ez a gesztus harmónikus boldogságot sejtet. Első kötetéről (*Kút*, 1935) írva Radnóti ráeszmélt, „a folyton jelenlevő és figyelő költői intellektus legtöbbször pompásan keveredik az elsődleges élménnyel.” Csakugyan nemcsak a *Kút*, hanem a *Kakukk a dombon* (1937), a *Május* (1939), a *Családfa helyett* (1940), sőt a *Hold és hárs* (1943) költője is olyan érzékeny szem-lélő, akinek érzékletes természetfestése szakadatlan ámulás a világon, amelyre időnként rá is kérdez, márpedig a görögök óta tudjuk, a csodálkozás és kérdés minden bölcselkedés kezdete.

Eleinte még verscímei is hagyományos műfajt jelölnek: zsánerrajzot. (*Zselici kanász*, *Finn tanyán*), életképet (*Disznóölés*, *Két cigány halászlól*), idilli beszélyt

(*A hajnal és a bivalyos*) vagy éppen ódai szituációt (*Egy völgyhöz*), és ahogy az átlakított természet s embereinek-állatainak sorsa rendre elvonul előttünk, mintha panteista világképet bontakoztatna ki. – *Nyúlj hozzánk, ember, régen itt vagyunk! / Csillámlik talpunk, hullámszik hajunk. / Odunk talából: szöktessél elő, / ha titkunk égi pillanata jő! – / Sűgött az udvar, kancsó és az ág, / sóhajtozott a formás kis világ* – olvassuk a *Rejtett országban*. De már Várkonyi Nándor intett attól, hogy Takátsot panteistának tartsuk. Valóban az igazi panteista olyan, mint Komjáthy Jenő; hangja modulálatlanul árad és koloritja egynemű, változatlan, – ezzel szemben Takáts lírája sokszínű, mozgalmas, világképében közvetlen líra, idilli és epikus leírás váltakozik. Még inkább leszűkítené a pusztá szenzualizmusba sorolása, mert ugyan igaz, nehezen találhatnánk ilyen már-már természettudományos pontossággal láttató-tapintató s magát a természet árnyalatait is ennyire odaadón átélő és kifejező tudó költőt, mint ő, de már háború előtti egyes verseiben mind a megjelenítő leírásból, mind a harmonikus ráfeledkezésből a tárgyi világban megélt vagy oda kivetített dráma pattan ki, s a földégett jelenés „élet-hűségét” a jelentés látomásos kimondása váltja föl: *Már lassacskán értem az éveket, / úgy vesznek körül, mint a gyászkeret, / és a lugasnak mélyén látom őt, / az évszakokat forgató időt. (Néma délután)* „A présház zsongó csendjébe beledobban a túlérlett gyümölcs halott puffanása s a kaptár döngése, amelyben forradalom készül, a királynő násza és a herék lemészárlása” – így sorolja föl Várkonyi néhány versbeli jelenet erejéig Takáts verseinek mögöttes összefüggéseit, melyeket „halk drámá”-nak meg „az élet törvényé”-nek tekint.

Takáts Gyula háborúelőtti verseiről azt mondhatnánk, kétszólamúak: szól a táj és felel rá a szemlélő, az ember. A láthatatlant is kinyilvánító expressziói, más-kor megelevenítései összefogják ezt a kétszólamúságot: *A száraz tű tücsök tanyája régen. / Kicsiny vermekben búznak el. / S a földet súrló esti szélben halkán / barlangjuk szája énekel. (Erdőirtás után)* De látvány és magyarázat kétszólamú különállása gyakori még. Ám a biológiai éréssel s az elme mind erősebb eszméletével együtt, s ezt a fontos szempontot a kritika általában hajlamos elhanyagolni, Takáts elérkezik költészettanának tudatos építéséhez és mintha felemásnak, manicheistának ítélné verskompozícióit, új utakat keres. Erről tanúskodik 1947-ben megjelent kötete, a *Se ég, se föld* tehát a víz motívumának őselemi rangú föl-magasztalása, – ahogy Laczkó András írja: „A vízen a határtalan titkok kapuja előtti remegés járta át”. A *Vízen* vagy *Egy kikötésre használt tűzfánál* a víz motívumát költészetén (és tudatán) belüli lappangó helyzetéből verse nyílt színén avatja tematikai hőségévé. Ugyanakkor Takáts lírájában nemcsak a víz, hanem a másik „se ég se föld” őselem, a fény is szerephez jut (*Ki rakja, Hajnal felé*), hogy egy nem sokkal későbbi kötete címadó mesterműve – más versbeli megjelenéseivel egy csapatban –, a festő ecsetére érdemes *Mézöntő* a varázslatos tapasztalástól a nyitott szemmel álmodás fizikán túli képsorainak mámorába csapjon át: *Az öblök fényes, nagy sajtárjai / az égi musttól kezdtek forrni / s midőn csordult a sok edény, / hajót hozott egy csónakos legény. / A szőlős táj, mint táj, lépes keret / fölitta mind a mézöntő eget...*

„Túlmutat önmagán, túl az időbeli-térbeli koordinátákon, tulajdonképpen egy ember és a természet közt játszódó misztérium beszédes színpadára” – írja találóan a költeményről Fodor András. De mind a víz, mind a fény végtelen: történeiseik, mint épp a *Mézöntő*-é, mint egymáson „átúsztatott” látományok jelennek meg, s föloldódik bennük. bármily remeklésig is jusson dalnokuk, az a kérdező elme, filozófikus nyugtalanság, aki lelke mélyén maga a költő. Nagy Péter is „józan részegség”-et említ, mert révülete, úgymond, kérdések izgalmát rejti.

Ám a fény és a víz mágiájának hatásával egy időben kialakul Takátsnak egy verstípusa, melyet akár *boldog jelenés*-nek is nevezhetnénk, hiszen a modern magyar líra hasonlíthatatlan szépségű, igazi költői meglepetésekkel gazdag darabjai közé tartozó *Fakutyán, fényben*, az *Angyali követ*, sőt *Az Égi Tigris* az érzékelő ember és a csillapíthatatlan rákérdezés addig még föloldatlan kettősségének magasabb

szemléleti kísérlete, poétikának nagyszerű eredmény. Ezekben az elragadtatást zengő jelenés-versekben megelevenednek hangok és színek, a fizikai-vegyszeri folyamatok átemberiesednek, s az önmagukban is különös emberi alakok a tenyésző élet meg a természetes állati lét színesen derűs jegyeit hordozzák. A sejtelen testbe költözik, a jelenségen pedig átdereng másik tartománybeli jelentése: ez a *boldog jelenés* verskompozíciójának fő jellemzője.

Az ötvenes évek elején az ő irodalmi sorsa is megnehezül, és családi emléképekben (*Lénye sugárzott*) meg a szerelemben (*Halászgató Amor*) keres vigasztaló témát. De aki érett költő tekintetével látott már a moslékban is színeket, lángot, s a *látvány*-t a *szivárvány*-nyal rimeltette, ahogy 1948-as *Ars poeticá*-ja tanúsítja, nem érhetette be sem anekdotikus történettel, sem ellentmondásmentes idillel. Az elemek honvágya egyelőre csak az egymáson áttűnő természeti képekben tör látományának felszínére, (*és porzott lent az ázott páfrány / mint gyémántszárnnyú ág*, írja pl. a *Tavaszi viharban*), nehogy a *nyers való gledicsiájá*-ba ütközzék, ahogy nem sokkal később a korlátozó szempontokra utal. (*Theoxenia*)

Költői énjét igazi *boldog jelenés* szabadítja ki. *Mert a dolgok és a tárgyak* szinte megnyilatkozásnak festi ezt az alapjában természeti élményt. *Mikor a némaságba zártak* – indítja életrajzi utalással a verset, s egy napkeltét idéz föl, melynek *nádas vesszős ligetében / hosszúlábú, fényes madarak... taposták az éjszínű sarat*. Ahogy elbeszéli, (*zokogva, / nyolc évet oldva föl a lantba / dalolni kezdtém...*) ihletének forrása ekkor megvilágosodott, *mert a dolgok és a tárgyak / átadnak mindent a világnak* – fogalmazza meg filozófikus hangsúlyú meggyőződését. Egyszerre mutat a létet a természet életével azonosító világképre s ennek orfikus színezetű megjelenésmódjára.

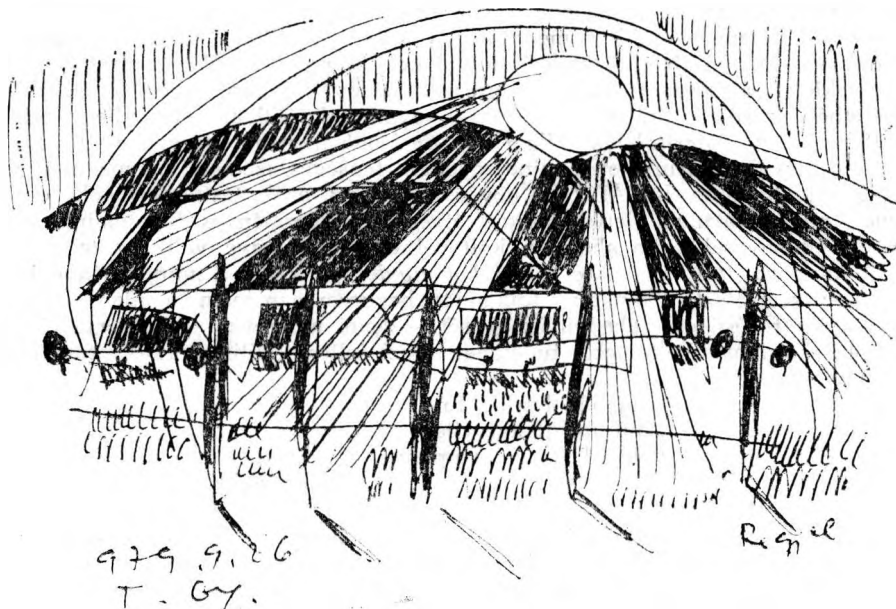
Művészete csakugyan a hatvanas évektől tágul megejtő, összevethetetlen hangú költészettanná. Most igazolja Sötérből még a *Hold és hárs* kiváltotta jóslatát, miszerint Takáts világa „talányosabbá is válhatik. S ha ez lehetséges, mostani derűjét és összhangját sem lenne kár megtagadnia érte.” A *boldog jelenés* bármennyire is megragadó látomásában a tündériesült alakok és regébe hajló események a köznap érzelmei átsugárzott, mégis egyrészt a tárgyi világból, másrészt az ihletett szemléletből származó kettős eredetükre rávallottak. Olyan versekben, mint a *Tömött, vad rend, Merítőháló, Válasz egy diófának* a még teljesnek és zavartalanul ébren álmodott természetet, mint egyetlen, fenséges személyiség más-más megnyilatkozását kottázza le. Állatok, növények, elemi erők testvériesülnek, egymás szerepét, mint lappangó életlehetőséget átveszik. Egyezményes fogalmaink szerint e versek „talányosak”, de ahogy a költővel élménye eggyé válik, a *teljes része már: A látványon túl szívünkkel / indul a mindenségbe*. Ez a „mindenségbe induló szív” a tenyészet összkörében mint fölhangolt hangszer van jelen; a dikció egyszerre merész képzetfűzésű és szabadon ömlő, sőt – zenei műszóval – „fölgerjedt” ének, és a költő korábban kettétárgalt tudatának igazi jellegét ditirambikus versmagatartása nyilvánítja ki:

Csigaház burka, föld!
Zöld üveggyólyó-világ
veled harmat cseppjében reszketek.
Világ, veled

Am az egyetemességében egységes tenyészet himnuszra méltó megeledésének feltétele az ember, a mi költőnk. *Mert tészkük én vagyok* – mondja is a természet boldog körforgását jelképező madarak szárnyas életének körkörös rendjéről. (*Altatva és ámitva*) Legtöbbször nem is „reszket”, hanem újjong. Takáts költői lényének igazi otthona a nyár, a prométeuszi tűz ideje, amikor a lángoló elem szózatának már minden csak *Izzó kalitkák*. Megvallja: *Ha jön a hó, nyugodt leszek* – és hozzáfüzi: *Allok, mint pont e szép lesen / vonalzó szélén, boldogan*. (Ezért kedvelem) De ez a megszünt lét öröme, melyből hiányzik a ditirambus kánikulájának önmegvalósító kifejezése, a természet valódi lényegére sugárzó animizmus heve. Ebben

a mindennapok ünnepébe emelt világban, ahol a ludak – csőrük égbe mártva – / álltak, mint behavazott hárfa, fönn sem akadunk, ha kristálytisza madarak csodálják, hogy szállt és szállt a szilvafa... (És ledobta horgonyát) Az alakváltoztató hatalmú természet jelképét vagy önszemléletét képviselik balladái, melyek hajdan volt valóságos lényeket az örök tenyészet erejévé avatnak. (Spanyolozott tükrös balladája, Hegyi legenda)

Görögországi utazása a tűz otthonába vezeti Takátsot, költészetét a hazatalá-lásnak s önmagával azonosításnak élménye továbbárnyalja, és elmélyíti. Ez az élményforma a ditirambikus elragadtatásból a rapszódia zaklatottabb egébe vonja. Egyik kritikusa „belső vitát” észlelt háború előtti lírájában is, de nem önmagával pörlekedés volt az sem, hanem a drámai alkat már említett „kétszólamúsága”. Görög tárgyú verseiben, de azóta is általában a parázson hánykolódó vallomásának ez a mondatértékű szavakkal, a befejezetlen kijelentés szenvedélyesen csonkolt kiáltásaival zsvajgó belső beszéde a prométeuszi világ hű átvetítése a rapszódia lélekzajlásába. *A part... De mielőtt a lábod... / Előbb a valóság... Circe nincs! / S csak Neki adott tanácsot... / Neki, ha volt!... Nekünk?... (Knosszosz rom-jain)* Ez a versbeszéd Takáts Gyula lírájának filozófikus üzenete maga. Mert szemében a költészet vagy a lehetőségeit valóra váltott természeti világunk kijelen-téseinek örök áradata, vagy erre a kimeríthetetlen szerepre ocsúdó ember híradása róla, a lángban álló lélek rapszódiajának szólama.

TAKÁTS GYULA LÉT-KÉRDÉSEI

A kertek teremtő erejéről című írását kisgyerekkoráról hallott legendaszerű történettel kezdi Takáts Gyula. Gyerekkocsija egyszer csak elindult a lejtős udvaron a kertkapu felé. A léckapu váratlanul kinyílt az ütésre és a gyerekkocsi nagyanyja „földig-sátor almafájának törzséhez vágódott. Mire lélekszakadva odaértek, én a kocsból kiröpült gyerek – aki eddig járni tudásomnak nem sok jelét adtam – íme, kétlábon állva egy piros almába kapaszkodva gyürkőzöm a fa gyümölcsével.” Sokáig hitetlenkedve hallgatta ezt a történetet, de már el is hiszi, mert napról-napra bizonyosodik meg „legszürkébb hétköznapijai között is a fák és a gyümölcsök megtartó és fölemelő és a kertek védő erejében”. (A harmónia keresése 351).

Erre az Égető Eszter módjára elképzelt boldogság-foltra, maga köré telepített védett létezés-szigetre életútjának felén túl, a visszájára fordult társadalmi létezés nyílt és alattomos csapásaitól szenvedve lett volna a legnagyobb szüksége. Látszólag, kívülről tekintve meg is volt a lehetősége arra, hogy életét ilyen elv szerint újraelakítsa. Csupa göcsört, csámpás öreg fákból álló mandulásra, széltől, feregtől, szárazságtól és fejszétől gyötört, elvadult ligetkerte talált Becehegyen, ami folytatásra serkentő világ, emberi feladat és nyugalmas zöld derű ígérete volt számára. Mintha csak a nyomorúságos nagyvilág kicsibe formált, de önerőből, saját kezével jólétibe változtatható mintája lett volna. A békét, az idillt, a zavartalan jólétet azonban a maga testére szabott és saját kedvére díszített mikrovilágban sem találta, mert nem találhatta meg. Nem esetleg kedvezőtlen egyéni hajlama, beállítottsága miatt, hanem mert érzékeny kedéllyel rezonált a kor kihívására, mert tudós szemmel és éles füllel gyűjtötte élettapasztalatait, mert művelt fővel rendezte és összegezte ezeket. Kertje pompás lett, háza ragyogó, pincéjében hasznos savakkal ízes szép és jó bor érik és a történelmi fordulatok egyre enyhítenek – ha átmeneti szoritások után is – lidérces nyomásukon. A lét-kérdés démonai azonban, amelyek először társadalmi szférában törtek rá, most parcellájának tüzes kövei alól dörömbölnek, fájnak levelei alól leskelődnek, a tő fényáradatából villannak rá, a történelmi múltból kísértének és a jövőbe cikáznak. Történelmileg visszavétetett az embertől a „műveljük kertjeinket” eszménye, aki küzd, az nem küzdhet csupán a keze ügyébe eső dolgokkal, az éppen adódó helyzetekkel, hanem mindig a létért is küzd. A sajátjáért küzdve egyszersmind a társadalmi létért is, ahol kérdéses a társadalmi létezés, ahol rianások veszélyeztetik a társadalomban élő ember életét. Takáts Gyula így kerül vissza, a mindenség és a semmi határának kényszerű kerülőútjain az emberi közösségbe és kertjébe. Abban korszerű, hogy derűje zaklató lét-kérdésekkel terhes, hogy örömeinek gyümölcsseit a Túlban csípős dere érleli, hogy szemlélődése semmibe vesző merengés. És abban egyéni, hogy derűje így is valóban vigasságos, öröme mégis természetes, szemlélődése mégis hamisítatlanul harmonikus. Saját tudata szerint 1975 után sötétült be és 1977 után szakadt rá, egyetlen tragikus ütéssel – felesége halálával – a semmi árnyéka, hogy azután visszamenőlegesen is tévesen rá szabott idilli világnak láttassa ifjonti és férfikori múltját, költészetében azonban már legalább harminc éve erősödik széttéphetetlen halóvá a lét-kérdések szövedéke. Mi sem bizonyítja ékebben, hogy az egyéni adottságok és életút fölötti társadalmi- és lét-hatalmakkal vívott küzdelem bontakozott ki költészetében, mint hogy hetvenéves jubileumát megújult életkedvvel ünnepelheti, mitsem csökkentve lét-határt járó elmélyülésén – és hogy éppen a találó bölcselkedés természeti közegben folytatása, evilági formákba öntése biztosít számára egyre növekvő társadalmi reputációt.

Lét-nemlét gondját úgy önti versbe, ahogyan a közvetlen érzéki valóságból, fái, füvei, kövei, felhői közül rázúdul. Az ontológiai jelentés sarkítottan látott, bolydult, vetemedett, szaggatott természeti képekből bontakozik ki. Ez a költészetben fokozatosan megerősödő sajátosság első közelítésben népi szürrealizmusnak tűnhet, valójában azonban nem általában vett népiség, hanem természet-közvetlenség a kiindulópontja, ahová pedig eljut, amit meglát, amit megformál, az nem a valóság mása, nem más-lét, mint pl. az álomszerű víziók, hanem a valóságot átható megrendítő semmisülés, a valóságot pusztá létévé lemeztelenítő nemlét. Magányát, amit egyre szorítóbbnak érez, meglepő, de képileg pontos metaforával érzékelteti, ebben a természeti-képi közegben mutatva fel az elvont jelentést. „Ügy élek, mint a tuskógomba, / vadonban, kiszáradt tönk ölen. / Barnán szikrázó magányomban / egyre sűrűbb messze élek én. / Nem itt... És ott sem az ragyog!... / A tér... Az izzik, merre gyorsul / napjából kitépott csillagom.” (Vulkánok és fűgefák [továbbiakban: VF] 508) A rönkszerű elvénhedt, tehetetlen tuskógomba önmagában a megjelenítés telitalálata, amit csak fokoz a hozzá illő környezetrajz: a kiszáradt tönk és a szélesebb környezet, a vadon. A barna szikrázás és a sűrű messze – ez utóbbi kifejezés a vadon képzetének távoliságából és sűrűjéből merítve – még a természeti képhez tartozik, de a szikrázás már előlegezi a csillagragyogást, a messze pedig a teret, hogy azután ez a két elvont képzet vigasztalan kozmikus jelenésben, napjából kitépott csillag-voltában egyesüljön. Közvetlen természetiség és egyetemes problematika – világának két véglete – egymásra-utaltan, egymás által jelenik meg a megrendült társadalmi létezésből való kikapcsolódás miatt, közvetítés nélkül.

Ez az ontológiai jelentés, hasonló költői építkezésben, már régebben felbukkant (Ézert kedvelem című versében a nagy fehér táblákban köréje feszülő hó a gondolatébresztő jelenség, ami „itt tisztul” és „maga / a lét előtti lét tere. / Az alkotás csont asztala, / s a láz fényes fehér heve.” (VF 331)), a Semmi árnyéka című kötetben pedig jellemzővé válik. A nemlétező elmúlás első versét a lebontott pince helye inspirálja. „Kertemben állt, / s most átjárunk rajta... / ... Küszöb?... Hová?... / Át sem kell lépni már, / oly teljes a pusztulás. / A láthatatlan végtelen / üldögél vasatlan fókán... / És néha én. / A nincs ablakán kinézek ide” (A semmi árnyéka [továbbiakban: SÁ] 83). A természeti valóság meg- és lebomlása a létezésnek az a szakadéka, amiben a semmis Túlnanra pillant a költő. A magárahagyott szőlő tökéi „az ültetett száradó öröklét” (SÁ 85), aratás után a tarló, mint sárga léghajó, mint égi expedíció emelkedik a tüskés lét felett (SÁ 95), a már csak rózsákkal beszélő Hölderlin „agyából virágpör szitált, szirmok közt szavak maradéka” (SÁ 132). A jelenettől, a szinte megfesthető szcénától úgy jut el a lét-értelemig, hogy belebonyolódik, belemerül a szcénába. „A hodály magánya felett / vacog a hideg. / Rácsos pecsét a holdon: / lábnyom s egy sáska-arcú gép”. Még további három strófában rajzolja meg ezt a riadalmas tájat és benne önmagát, amint a semmit viszi az erdőn, míg az utolsóban megfogalmazza a jelentést is: „Iszonyú így e végtelen / s a sáska-arc körül a táj. / Létünk csőrevett szíve: kis őz, / a boróka tövében áll.” (SÁ 182). Szcéna és jelentés némelykor már eredendően összebonyolódik. „A moszat fűrtös erdői alól / árnyékként suhant a hal. / A levegő bokra vízre hajol / s ez fénylik a világ dolgaival. / Két part között csillog / a suhanás tükrös felszíne. / Innen és onnan és végig / az oszló valóság ragyog a semmibe. / Lábamnál hal... Fölöttem sólyom / s az ég s a víz jeltelen ragyog. / Nyúlnék és nincs... Mibe fogódom?... / Iszonyú árva?... Még az sem vagyok!” (SÁ 118). Ilyen összebonyolódás ad alkalmat arra, hogy – mint egyik legújabb versében – az elvont fogalmat helyezze előtérbe, de a végső mondandó, mint a következő példában a jeltelenséget pontosító negatív jel, mégiscsak a képi megjelenítés csattanója marad. „Nagy ív, vad lendület, szeretlek, / akár a csillagot s a végtelent, / ahogy szívem és ablakom előtt / kezde a ritka semmibe vezet... / Ezt látom... Már-már foghatom / és mindig itt a ködön-apon át / az Isten mindig nyitva tartja: / negatív jellel néz a szemhatár” (Negatív jellel).

Az ontológiai téma, ami a jelenésekben körvonalazódik, mindenekelőtt a meghatározott lét, a semmi és e kettőt összekapcsoló lét-határ, a maga terével és idejével. Ezek a témák több összefüggésben, különféle megvilágításban és beárnyékolódásban kerülnek exponálásra. Az unos-untalan ismétlődő, elidegenedett kötelesség pántoknál valóbb hídát formál az égtájak, elemek közötti zord létezésben, amihez „valami nem is létező emlékezet kegyetlen eszméje” köti, „mint a világot a ködből / a pusztulásnál is szilárdabb idő. / Vagyok hát magamban s magam körül, / ahogy a sík és benne a kő...” (SÁ 17–18). A magából kikelt, de halott geometriájú létezés némelykor irdatlan tér fölötti, „léthez kötött telt lebegés” (SÁ 10), máskor minden elvész a létezés iszonyában, mert „oly esendő, mint az időben az esztendő” (SÁ 53), a pince csigás előteréből a „legmélyebben lenti lét” tűnik elő (VF 465), ismét máskor barbár szimpozion van „a lét ívébe fogva” (SÁ 163) vagy éppen – mint Dante kőkoporsójának érintésekor – „a megrendült létbe növe fekete fényben” reszketnek a fák (SÁ 191). A semmi versei még vigasztalanabbak. „Nincsen kész és nincs befejezett, / de árnyékában laknak az istenek. / Valami olyan semmi lomb alatt, / ahol se zöld, se madarak.” (SÁ 25). Már a létezés, a tér kitöltése is csak sok semmi, „Mert végül is, tudd, / semmire süt napunk! / Kőd nélkül is ködben / otthon ekként vagyunk...” (SÁ 9). Ha a sohasem gyógyuló világról „szólsz, mint ködön a tű... / Csupán semmitől teljes a mű!” (SÁ 99). Végül is, a nagybetűs „Semmi a legnagyobb hatalom, / és így teljes e dermesztő lecke, / már nem is az emberi, / de túl, a háromszögletű és gömbölyű / kövek földkorszaki intelme,” (VF 450), a végtelenben pedig „hiába minden út”. (VF 528)

A semmiség lét-helyzetében formálisan egyetlen megoldás marad a számára: maga álljon „a semmi helyébe” (SÁ 25). Ez a megoldás azt jelentené, hogy csupán véletlenszerűen, a létező kopási melléktermékeként keletkezne valamiféle értelem. „A teret, a napot és az eszmét / ki adhatná nekem?... Csak az vagyok, / ki malmaik közt egyre csak kopik, / olyannyira, hogy már a szép is átragyog”. (VF 421). Takáts Gyula azonban egyre határozottabban ellene szegül az esetlegességnek, egyre céltudatosabban határolja be magát a lét és semmi szorításában létesített, értelmes világot őrző-újrateremtő létezés-szigeten. Elmélyed, ha már a magasban eszmét nem, sőt éppen semmit sem talál. „Nem a magasba!... De nem ám!... / A mélybe törtetünk. / Akarva, nem, ott tágul szét a lét / általunk és velünk.” (VF 385). A társadalmi jelen és a történelmi múlt mélységei nem sok jóval kecsegtetnek, „...a széthasadt / tudat s atom izzad és perel, / bontva tovább, miből vagyunk, / oly raffinált iszappá, melyen már a láb / a léthez nem verhet hazát... / S az öntudat?... A lét magasfoka! Veszett farkasként villámlik foga”. (VF 447). Az „ember, e nyers elem / véres hátán érzi kardod, történelem”, de ha a megkínzott milliónyi Én összeáll, akkor „nem a megvesztett kegyetlen elmék / szerint kísért a lét s a nemlét”. (VF 308). Sajnos, a történelem eseményei, az egymást váltó és lejárató korok egymásutánja nem ad maradandó és parancsoló példát ilyen egysülésre, hanem sokkal inkább az ellentétek harcának romboló elevenességét mutatja. Ezért a létesítő elmélyedésnek mindenekelőtt magabaszállásnak kell lennie. Leegyszerűsödő múltba-bocsátkozás, regresszió, és az ismeretlenbe kilépés, transzgresszió helyett kezdés, belebocsátkozás, ingresszió ez a magabaszállás. A költészetében régtől kísért negatív értelmű barlanghasonlat kap új értelmet ebben az összefüggésben. „Tízezer év kettős barlangi lét / falán meglelni azt a rést... / Nem Hádész... / A fenti alvilág / csiszolatlan fényes vadonában / meglelni azt a rést / ...A rejtett számot. / A biztos szalamandra-jelt, / melyet barlangja rejt.” (VF 456–457) Mint ahogy 1944-re – éppily találóan az ezt tizenkét évvel követő katalizmára – célozva írta, az ingresszió végső soron a közösség, a nép ügye is, egyféle ír a „sehonnaiság nyáj-szétszalasztó betegségének” (Németh László: Készülő-dés I. kötet, 14) gyógyítására. „Sötétben, fegyverek között / mindig ez volt a mentség. / Erdők és magad sűrűjébe / nyájaddal hogy beljebb mentél. / Egész a forrásig, amely / táplálva szerte-szét szalad / a fáknak és a testben, / nevelve néped és magad.” (VF 307).

Az ingresszió a maga mögöttes világában összeszűremlett tartalmainak éltető megelevenítését eredményezi. A „megszokott világban”, ami annyit gyötörte, most lenyűgöző méretek és arányok kísértének és állnak kezéhez. „Mintha ott, lent a lábamnál / az a mocsár is ragyogna... / A mélyéből... A feketéből...” (VF 473). A kövek, amik alatt a lét-kérdés démonai dübörögnek, „e kövé szikkadt jura-tenger” már lélegzeni segít, nyers, zöld leveles hullámaiban feltűnik a szerves élet (VF 474). Visszafelé, múltunkban, népek, tárgyak, hangulatok koexistenciája éltet és nyit létszomjat csillapító forrást. „Pannónok, kelták – / hun, avar, magyar... / Villog a lidérc. / A berek takar. / ...Hun, avar, magyar: / nézi a vizet, / Méri és meri, / marad-e? Mennyi?... / Kis pákász kunyhónak / ez is tengernyi / és az a fényes, / bárhogy komorul, / röjtökből, hálóból / kisüt a múlt. / Szép, fényes maradj... / Gyökér alatt. / Mint pásztort a forrás, / onnan itass...” (VF 514–515) Aztán ennél a bűvöletes forrásnál is mélyebbre lehet hatolni, egészen a geológiai korokig. Köveiben eltikkadt milliányi év emlékeit fedezi fel. „Itt élek, s mint kövült halat, / melyet felvetett a holocén, / benne és rajta nézem magamat.” (VF 512).

Ahogy az ingresszió a mögöttségbe hajt és még az mögé (SÁ 8), az elemek, a tér és idő titkaival kerül szembe. Tülszárnnyal most a négy elem, és a szó elakad, a lélegzet eláll a négy elem zónáján túl, de éppen ez a bénító hatás sugallja, hogy valamit talált. „... egy ősi emlék, / melyben már, mintha nem is lennék, / de mégis szólt vadul / a gyökér és szirmon áti tájba, / a négy elem zónáján túl / éreztem, / mint emel / s e tündér ötödik elem / csak tágult, / messzebb, mint a képzeletem.” (SÁ 93). Ez az ötödik elem még a Nincs mögöttségére vonatkozó kérdést is értelmessé teszi. „A tárgyak mögött oly messzeség. / A szavak mögött is messzi ég... / Magam mögött messze, messze, / ha nincs, a nincs mögött mi lenne? / ... Borom körén, arany karikába / tizenkét hónap mintha állna: / kos-bika kettős... rák-oroszlán-halak?... / Vállamon zengőbb évek játszanak. / Tizenkét jel? És már nem is abban, / időn túl, a tizenharmadikban... / Tárgyak, szavak mögött ami ott! / Kiről nevezzem ezt a hónapot? / S idejét... Nyelvét... Aki kimondja, / hozzád végtelen hasonló volna.” (SÁ 40). Ami az ingresszió eredményeként adódik, az nem miszticizmus, nem vallás, hanem az ész napvilágára hozható, az érzület motivumaiba szöhető. „... jelek között jár, aki él. / Tudása titkon ehhez nőve / nyílik, mint a virág és megérzi / jelenben még, de már jövőben, / ahogy a legnagyobb csillag alatt / egy érzékeny tudásnak lesz a része, / mely magán át látja azt a tengert, / melynek nincs se partja, szirtje, mélye...” [Tudása titkon ehhez nőve]

*

Mit nyer a költő ezzel a magábaszállással? Hol és hogyan fog talajt elmélyedésben? Mit tud betakarítani magának mögöttes képeiből, emlékeiből, leleményeiből? Miképpen szilárdul meg lebegő létesítése valamiféle tényleges létezésben? Hogyan változhat otthonossá a parttalan, riadalmas lét-kaland? Van egyáltalán hitele az otthonosságnak? Mégsem steril tudat-líra a lét-kérdésekkel bajlódó költészet, hanem van saját gyakorlata? Van eredménye? Van az emelkedett átélésnek életforma-építő hatása? Társadalmi jelentősége? Ezekre a kérdésekre kell választ keresnünk, ha a költővel érzékeljük a se-part, se-szirt, se-mély lét-tengert, aminek ismerőssége mégis egy felemelő, érzékeny tudásnak része.

Első és legfőbb teendőként be kell határolni magunkat az elszéledés ellen, korlátaink felismerésére kell törekednünk és értelmet, funkciót kell hagynunk és adnunk az áthághatatlan korlátoknak. A nikkelkilincsről is villogó üresség, a motorizált nomádokként kószáló esendő emberek, a föltéptet ablakon át elszálló urna, lélek és csiszolt rend rettenetes víziójának verset záró jelenéseként ezt a helyzetet és feladatot érzékelteti Takáts Gyula. „Ledőlt a limesz?... Vagy kitágult?... / Nézem üres, fehér szobámból: / ilyen lesz minden? ... Vagy ilyen volt? / Jéggel, és mésszel kiverve, / tört ráccsal égre szerelve. / És mint a mértant / ujjammal rajzolom, / formáid irtó hatalom, / mert mindennél hatalmasabb a Semmi !?... /

De még nagyobb a Tett! Az emberi! / OTTHONRA LELNI / és benne újra kezdeni! (VF 452).

Takáts Gyula közvetlen behatároltsága a magára növesztett remete-cella. Magánya, amit korábban is panaszolt, a költői ketrec, ahová visszahúzódni kényszerült, most, ebben a tudatosan vállalt és munkált behatároltságban nyer ontológiai értelmet. Cellája nem hétvégi ház, nem nyaraló, nem szoba, hanem az ember egyféle természeti zárkája, amiben ítélet és túlzó remény nélkül, de értelmesen élhet. „Az üresbe, hogy kitöltsd, a forró / karszton, ahol a semmi fehérlett, / cellát már raktál magadnak... / De érted-e azt / mely kulcs nélkül is, / mint a bilincs, / úgy zár körül? / A kék... A zöld... A fekete... / Az idő... A tenyészet... És a történesek / Szavát?” (VF 478) Cellája, a létesítésnek ez a számára archimédeszi pontja bárkaként emeli a világ özöne fölé, úsztatva benne és rajta, éppen csak elfúlástól mentve meg. „De kicsoda vízőzön visz egyre följebb? – / Világi iszonyú özön... / És benne nem bárka, magam rakta / cella emel. / Falán magam formálta rácsok... / Magamra szabott / zsarnokká nevelt szabadság!” (VF 487) Cellája „Erdő és nád között keskeny perem. / ... A hegy és láp titkait ismerem... / Az ég itt lóg... Az ablakon / benéz... És ő a démonibb!... A sok / csillag tüze alatt / a semmiben gyémánt fűrő forog / s azt is látom, a zöld halat. / Uszony-szárnnyon repül, lebeg. / Értelmem szélén erdő s a nád / között itt játszanak velem. / ... s mert óráim áll, időnként is elérem.” (Értelmem szélén). Értelmmel felfoghatatlan az a lét-határ, amiben létesít. Éppen csak az értelem pereme emelkedik ki belőle, mint parcellája nád és erdő között. Amint azonban megveti lábát és kikanyarítja magára szabott kis világát, megáll a múlt és jövő két végtelenjét ketyegő óra és ismertté válik az idő. Íme, teljessé táguul ez a lehatároltság, ami kívülről tekintve a történelmi ellentétek sodrában legfeljebb lekopott tőkély. Így ír erről az Őt érzéken túl ciklusban: „Már-már kiléphetem a Végtelent s a Teljest, / ami itt lebeg / zöld menny alatt. / Oltára asztalom / ... az Egésszel, lassan testébe növe / már-már egy vagyok.” (Lassan testébe szöve). A sikeres létesítés, az értelmessé váló élet eleme a befogott tér és a megtestesült idő. Nem a táj közvetlen tere, amit a látható horizont, vagy a horizontot takaró hegyek, épületek fák határolnak, amiben teszünk-veszünk, barangolunk, amit szemünkkel bejárhatunk és nem a megélt idő, amit tartammá tágit egy forró élmény, vagy unalomná perget szét a megszokottság, röviden: nem pathicus tér és idő, hanem a legszélsőbb véletekkel küzdő tudatosság által költőileg elsajátított, a tér és idő értelmét megkérdőjelező lét-határból kisajátított tér és idő. „És mi tartjuk szívünkben az időt! / És mi teremtünk bele / a tárgyaknál szebb emlékeket! / Kisérnek... és ... kísértének, / mint Onnan – itt, / e tüzes falon – az Echo: / hogy érdemes! ... és lehet! / Így fogjuk Egésszé a teret!” (VF 471) A cella ennek a kisajátított térnek és időnek a vonatkozási központja, szervezője. „Bordáim rácsában áll... / És meszelt cellám előtt / a másik kettő: A mészköre hajló molyhos-tölgy árnyán / az egyetlen *élet* / és az egyetlen *idő*... / És a tüzes hegyen, ahogy összenéznek, / e villanásban egyszerre töltik / értelmes egésszé / az ellenünk végtelen *teret*. / Értelmes időtlenné / az éppen nem örök Világot. / ... A megtestesült idő! / Mintha az ragyogna itt, / cellám előtt / az élettől kézbevett idő...” (VF 471–472, kiemelés tőlem P. B.).

Egy cella, ami lakható, ahová el lehet vonulni önmagában még csak a világból kivonulás otthona. Alkalom és támpont arra, hogy önmagát létesítse az ember, aki így még adós marad a világ létesítésével. Az esztelenség viharzásában állva visszanyeri értelmét az egyén, befogja a teret, megtestesül általa az idő, de a világ csupán emlék, képzet, káprázat és fantázia. Minden, ami történik, személyes élmény – cselekvés nélkül; a tudat színjátéka. Az események hullámverését érzékenyen követheti az ember, ringatózással, émelegéssel, szemlélődéssel, bárkája helyének és haladási irányának meghatározásával, de ki van szolgáltatva a hullámok kénye-kedvének. Ebből az entellektüel-szubjektivisták életformából a világ létesítése, a talajfogás, a cella köré parcella kerítése a menekvés. Olyan terület elfoglalása, kihasítása a lét-határból, amit megművelünk, amin munkálkodva tekintettel vagyunk a szomszédok-

ra, aminek termékeit magunk és mások fogyasztására szánjuk. Lehet, hogy ez a parcella úszó sziget, amit ellep az ár, lehet, hogy ingoványból emelkedik ki, mint a Nagybercek kis dögületei, művelésének eszközei és gyümölcsei mégis ahhoz a közösséghez tartoznak – csak azzal a közösséggel együtt munkálkodva készíthetők ill. fogyaszthatók, – amit a parcella-foglalással választ a létesítő ember. Parcellája, bármilyen kicsiny legyen is, lokális hatáskör, munkakör, feladat, hivatal: saját tartomány, provincia, amit a lét határából hasított ki magának, de ami tüstént beletartozik a társadalomba, amint létesítése annyira sikerül, hogy parcellája – költőileg, eszmeileg és fizikai munkával is – művelhetővé válik. Az entellektüel-szubjektivista életforma ezzel szükségszerűen társadalmiasul, a semmi felé határoló lét-limesz parcellájának mesgyéjeként, erdővágásként válik láthatóvá és út, pálya, életútként lesz érzékelhető. A társadalmi létezés formája újra adva van, a tartalom azonban további értelemdadás, választás és döntés kérdése.

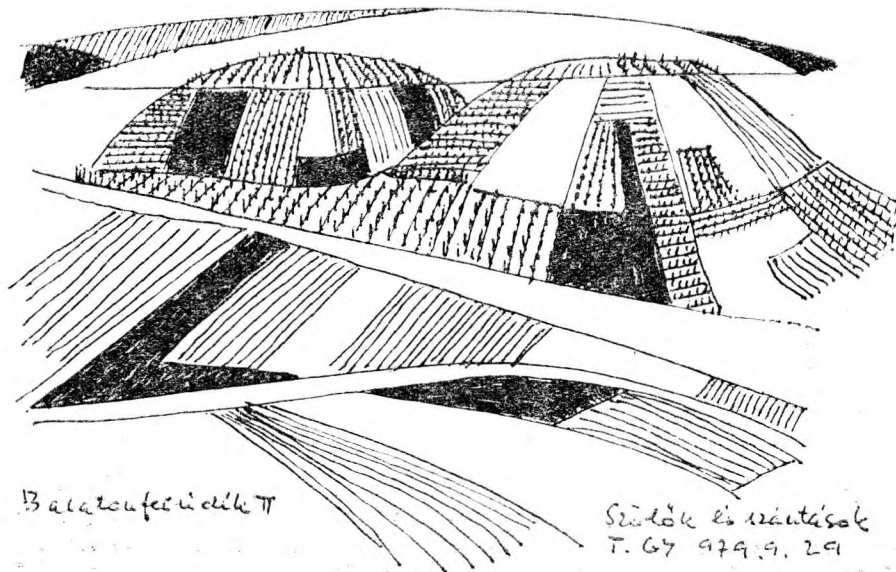
Takáts Gyula cellájának közvetlen világa a becehegyi parcella, a maga köré kerített kert-világ. Látszólag, mondjuk egy gyakran arravetődő idegen szemszögéből, vagy ha valaki ismeretlen távcsővel figyelné, semmi sem változott az eltelt évtizedek alatt. „Takáts Gyula már kisgyerekkorában predesztinálva volt – gondolhatná ez az idegen – a kert-kultúrára. Fiatal korában is az erdők, a víz, a hegyes-ligetes vidék megszállottja volt, aztán mikor jól kinézte magának ezt a helyet Becsehegyen, megvásárolta és beültette. Azóta is egyfolytában műveli, szakszerűen és szorgosan”. Erős ez a látszat akkor is, ha költészetének főbb témáiról készítenénk katalógust. Nemcsak a nád, víz, berek, vadon, fény, levegő, tűz, föld, a kert-kultúra kellékei és a különféle rokon tárgyak fordulnak elő változatlanul gyakran verseiben, hanem az ókori görög és római témák, meg az esztétikai kérdések is. Az élmény és a témák funkciója azonban, – mindaz, ami a mozgalmasságot adja, a dinamikát képezi, az irányt megszabja, – gyökeresen megváltozott, és ezt a változást a lét-kérdés témáinak gyakoribb válása és kibővülése is jelzi. Először a létezésben elmerült ember spontán-eredendő világának alkotórészei voltak, majd a létezés megrendülése fejeződött ki bennük és általuk, most pedig az újra-létesítés. Négyfelvonásos drámához hasonló ez a folyamat, amelyiknek színtere és díszletei az első három felvonásban változatlanok, a történelmi események és az **egyéni** érés egymásra találását tükröző cselekmény azonban annál elevebb és változatosabb – a negyedik felvonás megírása pedig nemcsak a szerző feladata marad, hanem a szereplőké és a nézőké is.

Az újonnan létesített, lét-határból kihalított kert-világ belakását, otthonossá-tételét egyes versek mellett külön vers-ciklusban beszéli el Takáts Gyula. „A Heszperidák kertjén innen” a ciklus címe. A hat év vers-termését pedig, amiben ez a ciklus található, „Bekerített világ” címen adja közre. A cím-adás kettős határoltságra, pontosabban a létezés eredendő határoltságát konkrétan érzékeltető aktuális korlátozottságra, el- és bekerítettségre utal. A társadalmi létezés, aminek megrendülése, szakadékosága miatt a lét-kérdésekkel konfrontálódik, maga is éppúgy határolt, mint az újra-létesítés, aminek révén visszaeresszkedik a társadalmi létezésbe. A Heszperidák kertje, ami a régi görög monda szerint a Nyugat eget-tartó oszlopain túl, ember-nemjárta tündéri hely volt, az elveszett paradicsomi állapotot, a létezésbe elmerült ember otthonosságát példázza. Pozdorja közül kiált a Föld Heszperia után (VF 469; 502), a bekerített világ, amiben mégis létesülnünk kell, mitikus méretű romlás képét mutatja: „Véresszemű hullók a parton... / Pecsényeillat és gépek vizelete / és bálnaszirtól bűzlik a fenyves. / ...Hó-felhők sem képzelt istenek. / Szép mellük íve pállott és varas. / ...Mögöttük fekete és előttük: / kék olajjal kenve minden út. / Bűzlik a szentek és úrhajók ege...” (VF 503). A monda szerint egyedül Héraklész szerezhette meg a Heszperidák kertjének gyümölcsét, az aranyalmákat, de ő is csak azon az áron, hogy átvette az Ég tartását Atlasztól, amíg az a kertben járt. „Ma már – írta Takáts Gyula – akárhogy is nézem napjaink históriáját, ez az ég már nem is átvitt értelemben, de a valóságban is, korunk emberiségének a vállán van... Lelkiismeretünket nyomja... – És mi

lesz, ha a lélek és a szellem kilép alóla? – És én ez alá az egünk alá nem a Hesperidákét, de a mi Kertünket, azt a Kertet képzelem, amelyik nem onnan, de itt, az egytestvér emberiség keze alól fénylik”. (Harm 329).

A lelkesült anyag élménye a természetből kapott feleletként ölt tárgyi formát az egét vállára vevő, kertjét újra-létesítő ember világában. „Mert a fű, a virág, a lomb / egyik sem kérdez. / Csak felel! ... Mintha ez lengene / a zöld tenyészet fölött... / A válaszok... / Sibylla... és ...Pythia / nélkül / pincénk és szívünk előtt a / VILÁG...” (VF 478) A létesítés feladatán munkálkodva nem várja meg az ember, hogy felelet adódjon, hanem igyekszik kieszközölni ezeket. „Az elemekkel együtt és ellenük, / úgy feszítjük meg naponta / szerszámainkat és magunkat, / hogy gyümölcsöt hozzon a vas... / Akár a felelet!” (VF 475). Az elemek immár nem a létezés békés közegei, hanem éppúgy ellenfelek is. Velük szemben nincs más központ, mint maga az ember, aki „a semmit taposva” (VF 480) hordozza vállán szerszámain.

Az újra-létesítésben lényeges mozzanat ez a központnélküliség, egyszersmind az ember központosulásának követelménye. Protagorasz még úgy gondolta – és a legújabb korig ez a vélemény volt érvényben, – hogy az ember minden dolognak, még a semminek is mértéke. Most, amikor az ember az elenyészésből menekül, ez a biztos támpont is elvész és magának a mércének az újrateremtése szükséges. „Csupán magadra / feszítve magad, / mérhetsz világot” (VF 524) – hangzik Takáts Gyula maximája – és valóban: csak az erőfeszítések, a nekifeszülések, a létéért küzdő ember megfeszítettsége az egyetlen (még hitelesítendő) mérce, amivel világunk ki- és megmérhető. Ebben az erőfeszítésben a világból kiszórtak a társai, elsősorban saját népe, amellyel közösségben él. Cella-tere magyar magány (Egy cella-terben): „... szíven üt a magány. / Nem is magam, a népemé / fénylik... Suhog a kaszaélű szárny.”. (És Győrök felől). Tűzzel átszúrt reménye szerint az újfajta rendet is együtt érthetik: „... látom / a kidobott világ értelmét / s a rendet is csak ők... / Egyedül a kiszórtak értik, / kiknek testvére a rothadás, / a rozsdá, szű, penész...” (Egyedül a kiszórtak)

VERSRŐL VERSRE

TAKÁTS GYULA: FAKUTYÁN, FÉNYBEN

A VERSRŐL TAKÁTS GYULAVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. — Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Egy gitárnyakú, nagy barát
repült a malmos völgyön át,
mezítlén lábbal, hosszú karral.
Olyan volt, mint kopasztott angyal.
A dermedt láb aranyló bolyhai
csillogtak, mint a kis-kacsák
pihétől sárga könnyű tollai.
S kezében volt a száraz ág,
amelyre mint a vadgalamb
leszállhatott – ha kedve hozta volna –,
de ő csak szállt az égi porba.
A nagy kerék alatt a molnár
a pengő égre bámult.
Szeme kiállt a koponyából.
Piros száján a mosolya
világított, akár a réten
a sás szokott a nádból,
mikor a könnyű nyárfacsónak
kendert szállít a békés tónak...
Lángolt a rendház méhese
s a tényes jégcsapokra szállt
tizenkét zümmögő család.
A kis patak eloldta íjját,
megeredt s a kéklő nagy garat
örölni kezdte lassan a havat.
A jégen át siklottam épp borért...
Ilyen volt s az volt ám a tél!
– Ki látott engem? –
Se föld, se víz alattam.
Akar a fény, akként suhantam.*

DM: – A *Fakutyán, fényben* költője, Takáts Gyula írja egyik tanulmányában: „amikor tájról beszélünk, ez a fogalom... nálam sohasem jelentheti és sohase is jelentette verseimben a külsőt, a leírhatót, azaz a felületet.” Másutt meg arról vall, hogy a verseiből kibomló lírai világot nem tudja másképp elképzelni, „mint víz mellett... A megrekedt őselem e tükre nélkül – írja a *Levelek a költészetről* c. tanulmányában – olyan lenne ez a vidék, mint a vak anya, aki nem láthatja sem a férjét, sem a gyermekeit... Víz nélkül ég sincs...” – Nos, a földrajzilag közvetlenül azonosítható „felület”, a hagyományos tájversek leíró naturalizmusa a *Fakutyán, fényben* című versből teljességgel hiányzik. Nem lírai „anziksz”; mégsem képzelhető el az őselem, a víz, a Balaton nélkül. Csak éppen a verset a tájhoz kötő kapcsolat változott meg, a megszokotthoz képest alapvetően szinte, a köznapi valót és a csudásan irreálist újszerűen de mindvégig hitelesen egymásba játszó lírai

fűkörjáték révén. Embernek és víznek, embernek és természetnek az ősi viszonya kapott itt gyökeresen új lírai kifejezést. Méghozzá oly modernül is hangzót, mintha „ma született volna”. Holott ez a hang, ez a lírai kifejezés mód, több mint harminc esztendővel ezelőtt szólalt meg Takáts Gyula költészetében. Ezt a verset például egy lassacskán feledésbe merülő, de a háború utáni új magyar irodalom életében fontos szerepet játszott folyóirat, a Kenyeres Imre szerkesztette *Diárium* 1947. évi könyvnapi száma közölte először, két másik Takáts Gyula-vers (az *Angyali követ* és a *Vonzod és veted*) társaságában, s azzal a remek ceruzarajz-portréval együtt, amelyet Szabó Vladimir készített a versek költőjéről. Kötetben is ekkor látott napvilágot ez a vers: *Se ég, se föld* volt a kötet címe, kiadója pedig, akárcsak a *Diáriumé*, az Egyetemi Nyomda és Kulcsár Adorján.

A *Se ég, se föld*, az akkor már jó évtizedes költői pálya hatodik kötete volt. Tele olyan versekkel, amelyek az ember és az őselemek örök kapcsolatának, tehát a költészet legősibb éltető élményének, a merészen valóságfölötti, szinte absztrakt képek alkalmazásával olyan új – fényuhanásszerűen megfoghatatlan, de mégis valóságos és érzékies – lírai kifejezést adtak, amelyekre az irodalomtörténész is úgy tekinthet vissza, mint a negyvenes évek magyar szürrealizmusának egyik nagyszerű fényjelenségére, eredeti kilobbanására. Ezért lehet izgató ma is a kérdés, hogyan írta annak idején Takáts Gyula ezt a verset? Fel tudja-e idézni születésének a körülményeit annak érdekében, hogy kitéssék: hogyan találta meg a lírai kifejezésnek ezt az új, belső lehetőségét és formáját?

TGy: – Ezt a versemet épp úgy, mint a többi is, abban az időben valahogyan úgy gyűjtöttem össze magamban, ahogyan a halász, a vadász, vagy talán a földműves, vagy a pásztor gyűjti az élményeit, vagy teregeti és nézi az ő birodalmát. Ezt a verset a Balaton mellett írtam. Szinte azt mondhatom, hogy a természetben, mert fakutyámmal akkor éppen borért voltam Badacsonyan. A fakutya jól sikló, szeges bottal hajtott, jégen csúszó ródliféle, amelynek az elejére én egy húsz literes kis hordót tettem, hogy meglátogassam vele azt a pincét, ahonnan kedvenc rizlingemet hoztam... Fonyódról indultam. Abban az időben ott éltem a Nagyberek és a Balaton közötti dűnén, vagy magyarul: köskönyön, villánkban, illetve később a gyógyszerárban. A versnek ez a reális alapja. Azonban már azt is mondhatom, hogy ez a vers, amelyik realitásból indul, teljesen tündéribbe megy át. Ezt a fényt és az a halmazállapotváltozás is adja, amelyik szinte egy ötödik elembe vitt akkor engem át. Mert a természetben élő ember, halász, vadász érzi az eget, a földet, a vizet és a tüzet is, amelyet itt én ebbe a téli versbe is bekapcsolok. Azonban itt többről: a fagyott víz jégtükréről és tüzéről van szó, amely azt a fényt, amely benne villog, kettősen és szebben is tudja adni.

DM: – A vers életrajzi élménye olyan metamorfózison megy át, amely ma már, ha kellőképpen nem is méltányolták eddig, irodalomtörténeti súlyú tény. Érdekes nyomon követni ennek a változásnak a lenyomatát, visszhangját a rólad írott kritikákban. Nemzedéktársad, Vas István írt annak idején kritikát második verseskönyvedről, melynek *Kakukk a dombon* volt a címe, s ő a somogyi tájat, hangulatait megidéző verseid alapján „somogyi parnasszien”-ként jellemezte költői magatartásod, éppen azt emelve ki, hogy ezek a versek érzékletes realista lírizmussal ábrázolják környezetet természeti világát, amely egyébként szülőházad. Ehhez képest a *Fakutyán, fényben*, melynek kezdő képe is olyan („egy gitárnyakú nagy barát repült a malmos völgyön át”) mintha Picasso vagy Braque vagy akár Chagall festette volna, mert szinte kubista kép, ugyanakkor azonban rendkívül dekoratív és érzékletes, de mindenfajta naturától és reáliától elvonatkoztatott kép, egymagában is jelzi a fordulatot a hangváltást; korábbi verseid érzékletes lírai realizmusa fordul át valamiféle, a magyar lírában sohanemvolt érzékletes szürrealizmusba. S ezt a változást egy másik kritika, Fodor Andrásé (aki hajdan tanítványod is volt a kaposvári gimnáziumban), évtizedekkel később úgy jellemezte, hogy bár a versek tárgyi, földrajzi színhelye „téveszthetetlenül konkrét, mégis képletes értelmű, túlmutat önmagán, túl az időbeli, térbeli koordinátákon, tulajdonképpen egy ember

és a természet közt játszódo misztérium beszédes színpada." Hadd tegyem hozzá, bár ez ma már közhelyszámba megy: olyan színpad, amely valamiképpen – de tán elsősorban is – Egry festészetével is rokon. A színpad szerkezete, fény- és színkezelési módja társítja óhatatlanul ezekhez a versekhez. Egry képeit, amelyek szintén túlmutatnak a természetes Balatonon. Mi segített hozzá ehhez a költői hang- és nyelvváltáshoz, amely egyébként a *Se ég, se föld* többi, ún. „természeti leíró” versében is ugyanilyen intenzitással van jelen?

TGy: – Amit mondtál, az nagyon találó. Ugyanis mondhatnám én, hogy 1947-ig költészetem jobban a materiához, a világhoz, a tárgyakhoz és a dolgokhoz tapadó volt. Ugyanakkor festői is, mert mintegy kitapintva a világot, akartam a világ és a dolgok nyitjára jönni. Ti. a világ csak bennünk fogalmazódhat meg, mégpedig az érzékszerveinken keresztül.

DM: – Ezek szerint ez a színpad, amelyen a természettel való találkozás ősi misztériuma zajlik, tulajdonképpen egy belső színpad.

TGy: – Ez egy teljesen belső színpad. Annak a felismerése, hogy a külső világ csak álarcja egy olyan reális lényeknek, amelynek a kifejezésére, pontosabban: még magára a lényegére sem sikerült rájönni az emberiségnek... Tehát bennem abban az időben elindult egy olyan gondolkodás és egy olyan lírai törekvés, amelyik ki akarja fejezni a tárgyak mögöttit, illetve a tárgyakban lévő lelket és lényeket. Ehhez már nem volt elég az 1947-ig használt hang, hanem jött egy bizonyos megemelt realizmus, a szürrealizmus, egy érzékeny „tudás”, amelyik kezdetben az impresszionizmusok színeit vette fel. Szabó Lőrinc már az 1934-ben írt *Reggeli szendérgés* című versemben fölfigyelt erre a szürreális hangra. Ezért kérte el *Az est hármaskönyve* 1938-as antológiájába ezt a versemet. A *Kútból*, első kötetemből indult már ez a hang.

DM: – Ez egy kiteljesedő folyamat nyilván, mint ahogy a *Se ég, se föld*-kötetben sem csak erre az egyetlen versre jellemző az a képesség, hogy valami megfoghatatlant képes megtestesíteni ez a valóságfölötti, tehát a szür-realist az érzékletesség, a dekorativitás erejével földhöz is kötöz, és a köznapit, mint a „gitárnyakú nagy barátot”, az égbe, a valóság fölé röpítő szemlélet. Így például a *Vihar előtt* című versed, amelyiknek a sorai ugyanazzal az elektromossággal telítődnek a leírásban, a papíron, mint a vihar előtti ólomszürke ég alatt a levegő. De ebben a versben is a dekoratív, színes, szürreális képek hordozzák a megfoghatatlant, „a mandulán süvöltve zengő, kékcőrű szárnyasok hada”, meg az „ikrás ezüstben fürdő, tarkaszárnyú kakadúk” – holott hát a vers vitathatatlanul egy Balaton melletti vihar-előtti pillanat ábrázolása, márpedig – kell-e mondani? – a Balaton mentén nem élnek, szabadon, kakadúk. Vagy: az *Angyali követ* című versed „narancsszín pálcái”, amelyek a kelő napnak a redőnyön át beszűrődő fény-sugarait jelentik, aztán „az ablak jégvirágos mezejében álmatag sétáló könnycsepp” stb., stb. Elsősorban ezek a képek fejezik ki és közvetítik ezt a változást, illetve ennek a messziről induló folyamatnak a kiteljesedő győzelmét. Vállalkoznál-e arra, hogy a *Fakutyán, fényben* szövegében megmutasd a versbeli képek és a természeti valóság kapcsolatát?

TGy: – Megkísérlem. Talán sikerül képletesen megmagyarázni. A *Fakutyán, fényben téli* vers. Realizmusból indul ki. Ilyen tapintható motívumok mennek rajta végig: malmos völgy, kis kacsák, molnár, ég, malom, tó és kender és rendház, patak, bor. Ezek mögött e felsorolásban én megpróbáltam ezeknek a lelkét adni úgy, hogy a realista sort megtölteni igyekeztem olyan képekkel, hangulatokkal, amelyek átszínezik és talán a mögöttük levőre is fényt vetnek. Így példának okáért a kopasztott anygal jelképezte végső fokon a Lesence-völgy, a Tapolca vidék és az ottlévő Sümegnek és a szegény ferenceseknek a jelenlétét is. Azonban amíg a Maulbertsch-freskó Sümegen reálisan adja ezt, addig én egy olyan töltetet adtam neki, amelyik a reálisból, illetve a materiálisból ellendül. Így veszem például azt, hogy: mezítlén lábbal és hosszú karra madárszerűen röpköd egy kopasztott nyakú, csirkeszerű barát. De ugyanakkor még „reálisabban” azt is írom, hogy olyanok

voltak a lábszárán a szőrök, mint a kis-kacsáknak a pihéktől sárga könnyű tollai.
És...

DM: – ... bocsáss meg, ha belevágok, de hát az a fantasztikus tulajdonképpen, hogy mennél részletesebb-reálisabb a leírás, annál valószerűtlenebbé-szurreálisabbá válik az egész kép...

TGy: – ... igen! a látomásba szinte beleéli magát az ember, és a látomás elröpül. A látomás le nem szállhat, hanem a verssel együtt száll, és ezért írom azt, hogy a barátunk kezében volt a száraz ág, „amelyre mint a vadgalamb leszállhatott – ha kedve hozta volna –, de ő csak szállt az égi porba” ... Kell is, hogy tovább szálljon a vers. Rászáll a molnárra és a pengő égre, a hidegre. Cseng, azért peng, mert maga a jég, amely egyszerre csak átugrik a rendház világára, és a rendháznak a méhesére, de ott már mintegy tizenkét hónapot jelképezve, tizenkét család száll a jégcsapra rá. Itt montázstechnika érvényesül. Egyszerre a tél és a nyár átvált és ugyanakkor mellette a Balaton és a mosolya és a tó, amelyik összevágva jelenik meg ebben a képben.

DM: – A természetnek, mondhatni: örök egyidejűségében. De úgy is mondhatnám: az időnkivüliségében, ahol tél, nyár, fény, lángolás együtt van az őselemekkel, a tűzzel, a vízzel, a földdel és a levegővel, és – amit mondtál – a *fénnyel*.

TGy: – A fénnel, amelyik az egészet átragyogja, de úgy, hogy a négy elemen túl megjelenik egy másik formában, mégpedig úgy, hogy a víz elem átmerededik jéggé, tükrörré. Így a tükrözés szinte kettősen irreális lesz, ég, jég tükrében a fény mintegy a harmadik.

DM: – Én is azt érzem, hogy a versben emlegetett „égi por” nem egyszerűen a hó, hanem a megfagyott fény, amelyik hó alakjában szítál alá.

TGy: – Hó formájában szítál alá, és a malommal úgy függ össze, hogy égi garatnak nevezem az eget, amelyből a fehér szikrázó hó és fény úgy hull, mint a molnárnak a garatjáról a szintén fehér liszt.

DM: – Egyébként nemcsak a *Fakutyán, fényben*, de ebben az időben írt verseid általában is mind ég és víz között lebegnek. Éppen a *Se ég, se föld* nyitó versében, a *Vízen* címűben olvashatni ezt a három sort: „Tanít az őselem. Melleme / rádől a mennyek szerkezetje / s ég és víz között a testem.” Ez emblémája is lehetne ennek a korszaknak, amelyben költő is, versei is, ég és víz között ég és föld között, ebben az ötödik elemben, a fényben lebegnek. Milyen energia, milyen erő emeli ide ezeket a verseket?

TGy: – Erre nagyon nehéz válaszolni. De segíti az, ahogyan én korábban mondtam, az elemekkel való együttélésem, és bizonyos kozmikus vonások... Maga a *Vízen*, amit idéztél, az nem elképzelés, hanem szinte egy részeg realitás abból, ahogy s amikor én a Balatont Fonyód és Badacsony között úsztam. Ugyanakkor pedig az egésznek egy olyan mámora magyaráz a képek elragadottságában és színeiben, amelyet a fakutyán hozott bor is adott talán. És a költészetnek a lényege, az idézés! Amit a megidézés ad dionüoszai mámorban.

DM: – Ezt a dionüoszai mámort egyszer átéltem, amikor elmentél fakutyán Fonyódról Badacsonyra borért. De mikor született meg a vers? Nyilván az élményre való visszaemlékezés során!

TGy: – Így van. Az élményre való visszaemlékezés állapotában született meg egy rajztáblán, amelyikre én fölfeszítettem a lapot és szokásom szerint, szinte idézve a látottakat, hol rajzoltam, hol pedig írtam. És így egymás mellett majdnem ugyanazon a lapon a kép és a vers is megjelent előttem.

DM: – A dionüoszai mámor emlegetése juttatja eszembe: verseid tájain Dionüosz is, más görög és római istenek is állandóan megjelennek, otthon vannak, bármikor felbukkanhatnak. S ennek a versnek is, amelyikről beszélünk, van egy rétege, ott a közepe táján, ahol azt írod, hogy „a kis patak eloldta íjját, megeredt”, amely bizvást helyet kaphatott volna egy Horatius-versben is, vagy Tibullus valamelyik eklogájában, mert aurája egyáltalán nem idegen a klasszikus görög vagy római költészettől. (A folytatása persze, „s a kéklő, nagy garat örölni kezdte lassan

a havat", már teljesen modern kép.) Valahol egyszer azt nyilatkoztad, hogy benned mindig élt nosztalgia a mediterráneum iránt. Ezek a versek azt sugallják, mintha te is osztoznál Fülep Lajosnak a hitében, aki egész életében hirdette, hogy a Balatonvidék olyan tája a magyar földnek, amely szépségével egyenrangú a klasszikus görög tájjal, vagy az Égei- és az Ion-tenger varázslatos világával, ahol az ókori mitológia istenei és hősei kóboroltak. Egy kikötésre használt fűzfa a te versedben is úgy jelenik meg, mint az attikai Athéné szobor, a Balatonfelvidék rétjeit Aesculap járja s szedi a gyógyfüveket, a költőt repülésre Icarus biztatja, stb. Mindez megengedi azt a feltételezést, hogy a vers közepén a kis patak esetleg Tibullusban oldta el az íjját. Vagy Berzsenyiben?

TGy: – Megengedi, mert valóban én mindenkor a somogyi tájnak a változottságát, ugyanakkor pedig a Balatonvidéknek a ragyogását, vagy pedig a Balatonfelvidék meszes kopárainak a forróságát úgy tekintettem, mint az Umbria verdeinek, vagy Attika tüzes közelségét, éppen a magyar tájban, az én közvetlen vidékemben. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a középiskolából már latinos műveltséget hoztam magammal. Mind ahogyan hoztunk. Az én generációm... Így aztán nagyon természetes, hogy a nyáj sokszor Tibullust vagy pedig Vergiliust idézte, és a Horatius-i ízek áttételesen beleszövéődtek ezekbe a költeményekbe. Több versem is tudja igazolni ezt. Az egésznek van egy latin íze. De én ezt a latin ízt nem úgy veszem, mint a franciákét, vagy az olaszokét, hanem a realizmusommal inkább rómainak érzem. Annak a praktikus Rómának a reális hajlamát, amelyik az akkori világnak a lehetőségét, létezését megteremtette. Tehát azt is mondhatnám, hogy ez nem tündéri realizmus, hanem énnálam *tündéri materializmus*, amit csinálok.

DM: – A tündéri materializmus mögött ott lüktet a dionüoszai mámor – a tragédia felhangjaival. Mert ahogyan a tragédia eredetéről írott könyvében Nietzsche is fejtegette, a tragédia eredete a dionüoszai principiumban van. Mi a tragédia a verseidben káprázó-szép világ mögött?

TGy: – E mögött a tragédia az, amit az előbb is említettem, hogy a világ csak álorcája egy olyan realitásnak, amelyet megismerni roppant nehéz és a lényegét és a lelkét megszólaltatni óriási feladatok elé állítja az embert... És a teremtésnél lesújtóan érzi az ember azt is, hogy akkora lesz benne a vers, illetve akkora lesz a költészet, amennyire meg tudja közelíteni az ideált.

DM: – Azt írod egyik tanulmányodban, hogy számodra a költészet „a reális valóságban való gondolat megszólaltatása.” Ez az ideál volna a gondolat?

TGy: – Ez az a gondolat, amiről az előbb beszéltem. A gondolatnak, a megszólaltatásnak és a szépségnek a találkozása. A vers végül is nem lehet filozófiai tételeknek a megfogalmazása, hanem a vers és a költészet pontosan a filozófián túli szép és lényegnek a megpendítése.

DM: – Én hoztam szóba, hogy a kortársi magyar líra egyik, s kellőképpen máig nem méltányolt forradalma zajlott le, több mint három évtizeddel ezelőtt ezekben a versekben. Formáját tekintve azonban egészen másként, mint ahogyan ez az avantgarde lírában szinte kötelező érvénnyel végbe szokott menni általában. Nálad, ebben a versben is, rimes, kötött és időmértékes, parlandó jambikus formában. Ezt azért jegyzem meg, mert Kassákról szólván te magad állapítottad meg, hogy Kassák „lírai képletása egyetlen végtelen freskóba fogja műveit”, s – tegyem hozzá – ez a freskó Kassáknál például nem tűrte el a forma korlátozó nyűgét, viszont ami ezt a freskót ihlette: „az éberen beszélő panteizmus”, az a *Se ég, se föld* verseinek a tanúsága szerint meg tudott szólalni, öncsonkítás nélkül bele tudott helyezkedni az antikizáló, klasszicizáló vers ruhájába is.

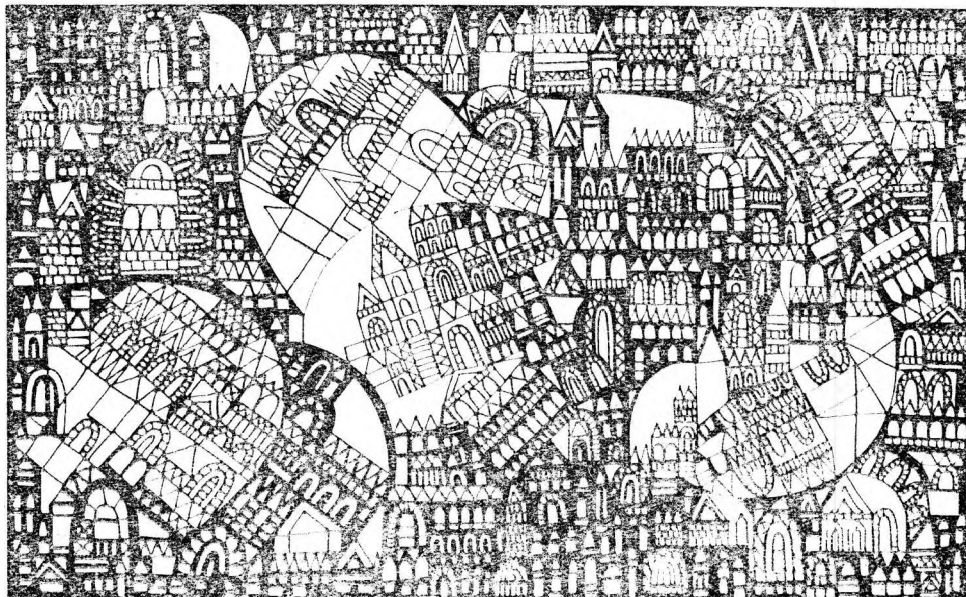
TGy: – Amit mondtál, az nagyon rátalált arra, ami történt 1947-ben. Én akkor Kassákot horgászni meghívtam Fonyódra. Érdekes az, hogy pont a *Fakutyán, fényben* című versemet látta is. És az előbb említett *Vihar előtt* című versemet is. A *Vihar előttre* azt mondta, talán az a kár, hogy pontos szabályok szerint épül. Már a *Fakutyán, fényben* jobban tetszett Kassáknak, mert bizonyos oldottság volt

benne. A szabad verset, azt amilyenekkel én indultam – ha megnézitek a *Kút* című kötetemet 1935-ből – fölváltottam épp a festői látásom miatt is pontos építkezésű szerkezetekre. A verseket én pontos építésű szerkezeteknek tartom ugyanúgy, mint az asztalos által megteremtett széket, vagy asztalt, vagy pedig a természet által megteremtett természetet. Nem akarom a táj szót használni. Tehát szerintem mindennek a kifejezése sokkal tökéletesebb akkor, ha nem is egy merev klasszicizmussal, de a költészet szabályait mégis betartva, vagy pedig a festészetnek a szabályait is betartva alkotom meg a verset, a képet. Így jött létre például ennek a formája, rimesen is, de oldottan is; mint itt, a *Fakutyán, tényben* című versemben.

DM: – Amikor megkerestem a könyvtárban a vers első leelőhelyét, s lapozgatni kezdtem a sárguló *Diáriumot*, a következő számban ráakadtam a *Se ég, se föld* egyik kritikájára, amelyet Hamvas Béla írt 1947 nyarán. Hamvas Béla e versek kiállításának a lényegét két forrásból eredeztette: a kozmikus erővel való intenzív együttélésből, amelyet – s ez a másik forrás – mélyen átélt és megneemesített népi nyelv fejez ki, aztán ilyesmit ír: „Takáts Gyula az a költő, aki ha reggel a kis ház ajtaján kilép, a jegenyékre felnéz, az már költészet. Hálás dolog lenne Takáts Gyula verseit és Egry József képeit ebből a szempontból összehasonlítani. Milyen csodálatos az, hogy élnek közöttünk emberek, akik, ha kinéznek a tóra, az már festmény, és ha fölemelik a horgászbót, az már vers. Milyen egyszerű dolog az, hogy a múzsai lét, amely oly gyengéd és ritka, most itt közöttünk jár. Nemhogy mesterkednie nem kell, nemcsak erőlködni nem kell. Ahhoz, amit önkéntelenül átél, semmit nem kell hozzátennie, hogy abból költészet legyen. Ez a csodálatos. Ez a poétikus temperamentum titka és varázsa.” – Miért idézem mindezt? Talán azért, mert arra figyelmeztethet, hogy amiről most, 1980-ban, mint költői forradalomról beszélünk, s amelynek az eredményei abban az áramlatban, amit manapság népi szürrealizmusnak neveznek, minduntalan fölbukkannak (de forrásaikra nemigen mutat rá a kritika), az milyen természetesen hatott akkor, több mint harminc esztendővel ezelőtt! Mint ahogy a *Diárium* akkori számai is úgy hatnak, mintha napjainkban láttak volna napvilágot, ha a tartalomjegyzékükben is tükröződő szellemi-művészi légkört szemléljük. Ebben a bizonyos könyvheti számban például tanulmány olvasható C. G. Jung-ról, a melylélektan egyik megteremtőjéről, aztán Meyerholdról és Tairovról, a szovjet színházművészet két nagy újító egyéniségéről; Kassák Picassoról közölt egy nagy tanulmányt; a lap szépirodalmi anyagának Vas István, Szabó Magda, Hubay Miklós, Jékely Zoltán, Tersánszky Józsi Jenő, Mándy Iván, Mészöly Miklós a szereplői. Később itt jelenik meg Kormos István, és először nyomtatásban: Juhász Ferenc.) A tanulmányokban Proust, Gide, Valéry, Thornton Wilder, Joyce, Rilke, Musil neve forog minduntalan; az Ulysses-ről Devecseri Gábor ír, Lee Masters *Spoon River Antology*-jének verseiről (amelyeket harminc esztendővel később adott ki könyvben az Európa könyvkiadó) Vajda Endre értekezik. Írásában már ő is emlegeti Joyce *Finnegan's Wake* című regényét, egy másik tanulmányban pedig Weöres Sándor lettrista versét, a *Panyigai út* elemzi (s bár nem tartozik szorosan ide, de mint az akaratlan megérzés csudáját mégis érdemes idézni *Narcissus a forrásnál* című tanulmányának a befejezését, amelyben – 1947-ben! – Weöres Sándor kapcsán így elmélkedik: „... a modern irodalom egy bomló korszakból rendezett egzodust egy ismeretlen világ felé s út közben kiszállott egy állomáson, amely felett violaszínű betűkkel írt tábla hirdette: *Psyché*. Bizonyára lehet hibáztatni, hogy gyakran elvált a közösségtől és egyéni utakon járt. De valakinek egyszer kortársa lesz, talán a második, talán a harmadik, talán a tizedik, talán a huszadik nemzedéknek.”). Ekkor jelent meg, erre a könyvnapra Déry *Befejezetlen mondata*, Illyés Gyula verseskönyve, a *Szembenézve és a Franciaországi változatok*, Sárközi György *Összes verse*, Vas István *Kettős örvénye*, Hamvas Béla nagy tanulmánya, *Az absztrakció és a szürrealizmus Magyarországon*; ekkoriban látott napvilágot Sartre tanulmánya az egzisztencializmusról, Huxley-é *Tudomány, szabadság, béke* címmel az emberiség jövőendő történelmi esélyeiről és fenyegetettségéről, aztán Rónay György felfedező antológiája, az *Új francia költők*,

és még hosszan lehetne folytatni a sort olyan művek és szerzők felsorolásával, amelyek és akik ma is „újdonsággként” foglalkoztatják a szellemi életet. Ezeket a régi folyóiratszámokat lapozgatva elkerülhetetlenül arra kell gondolnunk, mennyire kizökkent természetes menetéből az idő nem sokkal később minálunk, s hogy olyan visszametszés történt akkoriban, amelyet ma is – és máig ható – csonkításnak kell éreznünk. Mintha Takáts Gyula egyik kedvelt fogalma, a „hasznos szép” fogalma keveredett volna akkor gyanúba, s minősült volna haszontalanságnak a negyvenes évek végén bekövetkezett fordulattal. S mi mással fejezhetnénk be ezt a beszélgetést, mint azzal, ha elmondanád: mi is az a „hasznos szép”, s mi volt a hasznos szép ezekben a versekben?

TGy: – A hasznos szép fogalmát először Szokratész vetette fel, de később a hasznos szép, a „szép az, ami érdek nélkül tetszik” tudatosodásával azután olyan lett, mintha nem lenne rá szükség. 1947 táján úgy is éreztük! És ezért van ezekben a versekben, amelyeket az előbb említettem, vagy akár a *Vonzód és veted* címűben, akár az *Angyali követben* az általam említett tragikus érzés. Hiszen a hangnak és stílusnak, melyet 1940–1947 között teremtettem, a kitessékelése irodalmunkból 1949–1955 között megtörtént. Hat-nyolc évre a szérűre szorítva éltünk. Pedig végeredményben miről van szó? – A hasznos szépet én úgy vettem és veszem, mint egy energiát, mert énszerintem a szép akárcsak a szél, akárcsak a benzin vagy az olaj, olyan energiát ad a léleknek, úgy teljesíti és olyan erőt ad a lelket keresztülvívó kéznek, amelyik által szerintem minden társadalom csak nyerhet. Elképzelhetetlen az, hogy akit a szép lelkileg feltöltött, rosszabbat alkothat, mint az, aki egyszerűen nem is tudja, mit jelent a szépség. Ezenkívül például én, mint költő, úgy veszem, hogy a szépséget kiteljesítő vers nem más, mint egy kis szerkezet, egy kis gép, amelyik dolgozik azért, hogy szebbet és jobbat teremthessünk materiálisan is. Mert énszerintem a vers nem tarka léggömb, hanem szerkezet és gép.

Suttogó hangok

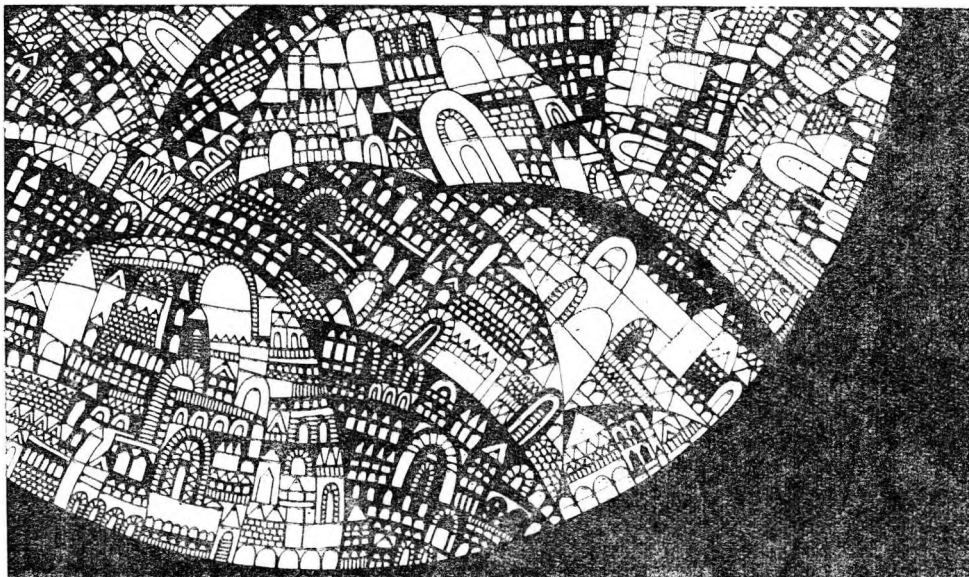
*Suttogó hangok mondják: „Lépj be a házba,
ahol nem jártál huszonegynéhány éve!”
És én követem parancsukat.
Belépek oda, ahol senki sem lakik már.
Tárgyakat érintek, bútorokba fogódzom, ujjaim hegyéhez por tapad.
Kinyitok egy régi zenélődobozt,
az ismerős dallam recsegtve megszakad a közepén,
egy rugó meghibásodott a szerkezetben.
Egér fut át a padlón, közelemben.
A félhomályban alig kivehető képek a falakon. Nem élnek
a modellek, régen halott a festő.
Egy pillanatra megcsap az elfelejtett kétségbeesés
fuvallata. Továbbcsalnak a suttogó
hangok: föl, föl a recsegő falépcsőn,
ahol nevetve szaladtál előlem,
ahol nevetve futottam utánad,
hogy elfogjalak. Most a semmit ölelem
kitulladva. Egy karosszékre hanyatlom,
porfelhő szálldos körülöttem.
Mintha suttogó hangokat hallanék:
„Minden így végződik, minden így értelmetlenül.”
Benyitok a legutolsó szobába.
Valaki vagy valami tekszik ott,
arccal a padlón. Már érinthetetlen.
Ha mégis megfordítanám?

„Föl kellene ébredni végre!”*

A felvilágosítás

*Mikor távcsövet kezembe adtad,
nyomban más színben néztem a világot.
A rövidlátók megnyugtató pasztellszínei
helyett vérvöröset, kénsárgát, méregzöldet
láttam. A szoba levegőjét
legyek lepték el, rovarzűmmögés
szűrődött a falakból, a mezőt
elborították a hétvégi kirándulók
szétdobált zsírpapírai, rikító műanyag palackjai,*

tiszta zenémbe konzervdobozok
 zörgése kolompolt belé, a földgolyó
 naiv, kerek ábrázatán kiütközött mindaz a folt,
 amit az emberi kultúra ejtett
 rajta, visszataszító pörsenések
 lepték el, a tekélyek és a gyógyíthatatlan kelevények
 kavernájából bűzös váladék szivárgott. Általad
 tudtam meg, bár akaratodon kívül, mi a valóság,
 miért hallgatnak el a jobbak,
 s ülnek lemondó legyintéssel, mint csüggedt remeték,
 a tengerparton vagy egy szikla szélén,
 s lógatják lábukat a semmibe,
 oly üres tekintettel, mint a könyvlap,
 honnan a legértelmesebb
 cenzúra törölt ki minden betűt.
 Annak, ki tudja ezt,
 nem lehet többé már nyugalmas élete,
 békés halála, tudja mindazt,
 amit legjobb volna nem sejteni,
 tudja, de sosem mondja ki
 hangosan, amit te magad is
 néminán adtál tudtomra, amiről te magad is
 érezted, hogy kimondhatatlan.

Andi levele

1.

Mozdulatlanul ült a pokróccal letakart vaságy szélén és a fehérre meszelt falat nézte. A fal közel esett az arcához, mert előregörnyedt, s az egyetlen személyre méretezett fogda kicsi volt. Éppen csak elfért benne egy vaságy, az ajtó mellett a szék és a katona, akit belezártak. Nézte a fehérre meszelt falat, a meszelő rajzolatait, a vakolat göbörceit, és egy képtől igyekezett megszabadulni, ami marta a lelkét, mint az öngyilkosságba menekülő hajdani cseléd lányok torkát a lúgkööldat.

A csónak színére, amit két órára bérelt a kölcsönzőben, pontosan emlékezett. A dörzsléc lakkozott volt, alatta az első borda világoskék, a többi vakítóan fehér, egészen a vízvonalgig, a dióhéj csónak alját pirosra festették. Amikor beszálltak és lassan evezni kezdtek a strand környékén, a vízvonalt magasabbra került, az alsó bordák pirossága csak akkor villant elő, ha egymáshoz hajoltak, és a csónak oldalra billent.

Andi a szüleivel nyaralt Almádiban, s ez nagyon nyugtalanította. Szerencsére szombaton reggel eltávozást kapott, s így elég hamar vonatra ülhetett. Az első évben csaknem évfolyamelső lett, s a nyár elején kinevezték rajparancsnoknak. Egyenruhája nem volt éppen díszes, de jól látszott rajta, hogy tisztí nővendék, így elégedetten tervezgetett, készülődött a találkozásra. Önbizalma azonban, amikor megpillantotta a bekerített, fák közé rejtett üdülőt, hirtelen alábbhagyott. Nem akarták beengedni, mert éppen ebédidő volt, s a „Várják az elvtársat?” kérdésre zavarában azt felelte, hogy: „Nem tudom.” Végül mégis bevezették a vendégváróba, s jó félóra múlva Andrea is megjelent két szelet puncstortával. Mire a néhány lépcsőn felemelkedett, s az ajtótól a fotelokig eljutott, az egyik szeletet be is falta, de a másikat kedvesen maga elé nyújtotta, és azt mondta, hogy: „Harapj.” Ez volt a köszönés. Novák Tibor előrehajolt és beleharapott a tortába. Mire lenyelte és megszólalhatott, Andrea már az egyik fotelban ült és gondosan befalta a maradékot. Délután fürödtek, napoztak, s a gyékényen heverve csókolóztak és suttoptak egymás fülébe. Andi kacarászott. Este elmentek táncolni. Andit állandóan lekérték, s Novák Tibort feldühítette, hogy a lány mindenkivel szívesen táncolt, megfélejtkezve róla, az udvarlójáról. Hazafelé rondán özszeveseztek. Andi kijelentette, hogy ő nem tárgy, akit valaki csak úgy zsebretehet, ő fiatal, és boldog akar lenni. Novák Tibor fejére olvasta, hogy egy csíkos nadrágos ficsurnak a nyakába borult, a fehér nadrágossal ugrabugrálva pedig sikoltozva nevetgált. Andi minden vádpontnál vállat vont és megkérdezte, hogy: „És mi van abban?” Novák Tibort ez feldühítette, elkecsesítette, és éppen fogadkozni kezdett magában, hogy véget vet az egész ügynek, amikor az üdülő elé érkezve beleütköztek Andi alacsony, kövérkés anyjába. Az asszony az üdülő kapujában állt és érezhetően megkönnyebbült, amikor felbukkantak.

- Jaj, csakhogj jöttök gyerekek. Minden rendben van Tibike?
- Csókolom Ibi néni, hát...

– Na hála isten, mert a férjem, a Török elvtárs egy órával ezelőtt az órájára nézett, aztán rám, és azt kérdezte, hogy: „Mi ez...?” Azóta itt lent állok. Tudja Tibike az én férjem Győrben egy nagyon fontos elvtárs, és még én sem merem megkockáztatni, hogy... Megérti ugye, Tibike?... És ráadásul, amikor az ebédől kihívatta Andit, a férjem, vagyis a Török elvtárs megbízott, hogy mondjam meg magának, hogy Andi kicsoda.

– Tudom Ibi néni.

– Nem tudja Tibike. Maga azt hiszi, hogy a Chinoinban vegyésztéchnikus.

– Hát nem az?

– Pillanatnyilag. De a férjem majd átemeli egy alkalmasabb helyre.

– Én viszont katonatiszt leszek.

– Az nagyon jó Tibike. A katonatiszt nekünk kell. De én most nem tudom, hogy mennyire kell. A férjem, a Török elvtárs erről még nem mondott semmit. Török elvtárs különös ember. De annyit elárulok, hogy idáig bárki közelített Andihoz, mindenkit kifogásolt. Maga az első, akit nem kifogásol.

– Na látod – mondta Andi és Novák Tiborhoz simult.

– Búcsúzzatok el gyerekek – mosolygott a kövérkés asszony, és néhány tétova lépést tett a kapu felé.

Andi a tisztinövendék nyakába ugrott és meg akarta csókolni, de Novák Tibor eltolta magától. A lány meghökkent, kérdően a fiúra nézett, majd tétován az anyja után lépett. De aztán megállt.

– Sógok valamit – szólalt meg Andi, és Novák Tibor füléhez hajolt.

– Szeretlek, te hülye – mondta és úgy beleharapott a fülcimpájába, hogy abból kiserkent a vér.

Novák Tibor felordított és a füléhez kapott. Andi szökdécselve az anyjához sietett.

– Mit csináltál már megint? – kérdezte a kövérkés asszony.

– Én...? Semmit. Kérdezd meg Tibit.

– Jaj, Tibike, a Török elvtárs azt kérdezteti, hogy van-e szállása? Az üdülőben vannak vendégszobák is. Ha szükséges, kinyitatt magának egyet.

– Köszönöm, van Ibi néni – mondta Novák Tibor –, kezét csókolom jóéjszakát kívánok. – S a vérző fülcimpáját tapogatva elindult a fekete éjszakában.

Még nyitva találta a vasúti büfét, s egy fél kisüstivel átmosta a gyomrát és a lelkét. Tétován elsétált a pénztárak előtt, de vonat már csak hajnalban indult Budapestre. Benézett a váróterembe, aztán a peronon ácsorogva hosszan figyelte a padokon szunyáló fiatal lányokat és fiúkat, de amikor a rendőrárőr is megjelent a színen, ráérősen cigarettára gyújtott és elódalgott a kikötő felé.

Nézte a fehérre meszelt falat, s a meszelőből kiszakadt, festékrétegbe ragadt fekete szőrszálakat. – „Vajon milyen állat szőréből készülnek a meszelők?” – tűnődött, s ahogy nézte a falat, csikókat látott vágatni, zöld mezőben nyargalásztak, magasra csapták farkukat, s hátsó lábaikkal időnként a levegőbe rúgtak. Kutyákat látott, ahogy elnyúlt, tüdőszakasztó futással nyulak után vetették magukat. Alig volt mögöttük táj, csak átrepültek a képen. Bokrok sejlettek, s kicsit távolabb egy sarjerdő, szürkén, színtelenül. A nyulak világítottak, a kutyák valamennyien feketék voltak. Sertések jöttek elő a falból. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a disznók rövid sörteiből

meszelőt lehet készíteni, de már ott rőfögtek, túrtak az orra előtt, s ahogy a fekete mangalicák és szőke kesék leheveredtek a saját szarukba, a szagukat is érezni vélte.

A hajóra, aminek a ponyvája alatt az éjszakát átaludta, már csak homályosan emlékezett. Hajnalban feltámadt a szél, az árbocmerekítők jajongtak, s a hajó tehetetlenül rángatózott a bója és a kikötőcölöp között. Felriadt, s ahogy az oldalára fordult, a hablécbe ütötte a könyökét. Sejtelve sem volt róla, hogy hol lehet, de amíg a hullámok csobogására figyelve a sötétségbe meredt, a fáradtság letaglózta és újra elaludt. Reggel, amikor az első menetrendszerű hajó kürtjelét meghallotta, óvatosan kimászott a kikötőre, aztán elsétált az üzletsor irányába. Beült egy borbélyüzletbe, megborotválkozott, s a haját is megmosatta. A borbélyra már nem emlékezett, a borbély arca, alakja, mozdulatai belemosódtak a nyári reggel ígéretes zajai, színei közé. Valószínűleg meg sem nézte a borbélyt, mert a gondolatai már újra az üdülő, a strand és Andi körül jártak. A füle még sajgott, s a csikos nadrágos könnyed fiú is eszébe jutott, akinek Andi a nyakába borult. A borbély mancsában vergődve elhatározta, hogy felül az első Budapestre induló vonatra, és bevonul a nyugalmas laktanyába. A legszebb lány kedvéért sem mulasztja el a vasárnapi ebédet. Szépen befalja a rántotthúsokat, aztán megiszik a kávéban egy üveg sört, esetleg kettőt. Sértetlen, letörten elindult a vasútállomás felé, de egyszer csak azt vette észre, hogy az üdülő előtt járkál fel alá, s a kaput figyeli.

Amikor Andi kilépett a vadrózsával befuttatott pergola alól, hirtelen minden keserűségéről megfeledkezett.

– Szia Tibike – mondta Andi, s a napszemüveget félrebillentve az arcán, csókra nyújtotta a száját.

Megcsókolta a lányt, s ahogy továbbléptek a kerítés mentén, egyszer csak észrevette, hogy Andi strandszatyra valahogyan a kezébe került. Vitte a szatyrot, s a zavarából egy fölényes kérdéssel igyekezett kievickélni:

– Te Andi, anyád miért szólítja apádat Török elvtársnak?

– Mert az apu egy elvtárs.

– Mégiscsak furcsa, hogy a saját felesége...

– Azt hittem engem vársz itt a kapuban.

– Téged vártalak, de mégiscsak furcsa, hogy Ibi néni elvtársozza apádat.

– Tibike, süt a nap, vagy nem?

– De süt.

– Akkor ölelj meg, és hagyd az elvtársakat... – mondta Andi és a fiúhoz simult.

– Aranyos vagy, de neked ez nem furcsa?

– Nekem nem. Az apunak egyszer már volt egy dög felesége, de elvált tőle. Aztán elvette az anyut. De az anyu egy maradi tyúk és semmit sem bír megszokni. Az apuról is azt hiszi, hogy még mindig Török elvtárs, mint amikor még csak a titkárnője volt. Pedig most ő a Géza, a Gézuka, ahogy nekem te Tibike vagy. De szegény nőtényi ösöm az autóban sem mer hátradőlni, vigyázzban ül Győrtől Almádiig – csevegett Andi, aztán hirtelen összeráncolta a homlokát és komoly arcot öltve hozzátett egy mondatocskát. – érti most már a társadalompolitikai helyzetet, Novák elvtárs?!

Ölelkeztek az utcán. A strandszatyor a járdára esett és felborult.

Előrehajolt, s a cella fehérre meszelt falának nyomta a homlokát. Nem

akart erre a napra emlékezni, de hiába hunyta be a szemét, látta magát, ahogy csónakot bérel a strandon, s a szélmarta, hullámos vízen ide-oda evezget Andival a fürdőzők között.

A vadkacsák, amiket Andi közelebről is szeretett volna megnézni, a nádas közelében úszkáltak. Andi kinyújtott lába ekkor már az övéhez simult, s a csónakjuk, anélkül, hogy a vadkacsákra egyetlen pillantást is vesztegettek volna, becsúszott a nádasba. A zöld náderdőben átölelték egymást, s Andi, mint egy szomjas vérszívó, a szájára tapadt. A csónakot a náderdőben is ringatták a hullámok, de nem olyan vadul, mint kint a nyílt vízen. Lassú, tétova mozdulattal megoldotta Andi fürdőruháján a kötéseket, aztán a mellére hajolt és lázas sietséggel csókolgatta. Andi megborzongott, aztán átengedte magát a mohó szájnak, s a fiatal fiú szerelem akarásának is. Órák múlva, amikor a csónak bérleti ideje már rég lejárt, Andi kinyújtotta a kezét és a fiú lábközi díszait babrálgatva megszólalt: – „Te Kis Balassi Bálint...”

A fal átforrósodott a homlokától. Egy pillanatra eszébe jutott a főiskola könyvtára, a klub, ahol mohón végigolvasta Balassi Bálint összes költeményeit, aztán az életrajzát is. Losonczy Anna és Dobó Krisztina elképzelt asszonyalakja mellett ott látta Török Andreát is.

Összeszorította a fogait, s menekülni igyekezett a náderdőben ringatózó csónak képétől, a lány aranybarna testének kontúrjaitól, mert úgy érezte, még a lehetőségébe is beleőrül annak, ha vasárnap valaki ugyanabban részesülhetett, amiben ő a nyár elején. – „Soha nem nőszölök meg” – nyögte, aztán a karját felemelte, s a falba igyekezett megkapaszkodni. A körmei alá mész nyomódott, a bal hüvelykujját megvérezte.

2.

Amikor kinyílt a fogda ajtaja, észre sem vette, mert elnyaklott testtel a falnak borulva aludt. A szolgálatot teljesítő harmadéves növendék megvárta a vállát, s jó hangosan, hogy a folyosó végén is hallani lehessen, elkiáltotta magát:

– Novák! Kihallgatásra vezényelték. A parancsnok elvtárshoz kísérem. Novák Tibor kinyitotta a szemét, aztán zsidbadtan felállt.

– Értettem – mondta.

A harmadéves növendék az érintetlen ebédre és vacsorára nézett, aztán újra megszólalt, de most már egészen halkán:

– Miért nem eszel, te marha? Nem tudom mibe másztál bele, de enni azért kell...

Novák Tibor a falra nézett, felvérzett kezére, gyűrött, sáros egyenruhájára, és érezte, hogy mindennek vége. Csüggedten megszólalt:

– Mehetünk pajtás.

Amikor beléptek, Deák őrnagy az asztal mögött állt, politikai helyettese, Benkő százados pedig egy térkép előtt, melyen színes szaggatott vonalak szemléltették a különböző lövedékek ballisztikai pályáját. Novák Tibor az asztal előtt feszes vigyázzba vágta magát, és rekedt, elgyötört hangon megszólalt:

– Novák Tibor, másodéves növendék kihallgatásra jelentkezem!

A parancsnok némán állt az asztal mögött, ősz haja hideggé és kiismerhetetlenné tette az arcát. Jó percnyi idő is eltelt, mire a szeme egy kicsit mozdult, s a jelre a szolgálatot teljesítő harmadéves vigyázzba vágta magát,

asztán kiment az irodából. Újabb hosszú csend következett; aztán Deák őrnagy halk, kimért hangon megszólalt:

– A hivatásos tiszt nevelő is, akire a bevonuló fiatal és idősebb katonák kiképzése és nevelése hárul. Aki a haza fegyveres védelmét választja foglalkozásul; az vállalja a felelősséggel teli, nehéz, példamutató hivatást is. Maga így akar példát mutatni?

– Jelentem, nem így.

Az őrnagy hangja megkeményedett.

– Hat órás késéssel, részegen, sáros egyenruhában érkezett vissza a kimaradásról! Hol járt? Mit csinált? Jelentsen!

– Őrnagy elvtárs jelentem, kimentem a Római partra. Ismerősökkel találkoztam, és többet ittam, mint szabadott volna.

– Nők voltak magukkal?

– Jelentem, később két lány is odaült hozzánk.

– Valamilyen sérelem érte?

– Jelentem, sérelem nem ért.

– Tehát minden ok nélkül leitta magát a sáros földig?

– Jelentem, igen.

A parancsnok a politikai helyettesre nézett:

– Százados elvtárs, van kérdése?

A százados eltávolodott a térképtől és megszólalt:

– Növendék! Miért akar maga tűzér lenni?

– Jelentem, a haza szolgálatára adtam a fejemet...

– A fejét maga részegsége adta, minden ok nélkül. Ha valaki bánatában berúg, azt még meg lehet érteni, ha megbocsátani nem is. De maga ok nélkül rúgott be, mert egy felelőtlen, fegyelmezetlen ember. Mi történne most magával, ha közben riadót rendelünk el, ha kitör hirtelen a háború?!

– Jelentem, nem tudom... Közvetlen háborús veszélyről nincs tudomásom.

– Nincs tudomása?! És ha a laktanya felett hirtelen megjelenik egy rózsaszín fényben úszó ismeretlen tárgy, s a pici, zöld emberkék megrohanják a várost, akkor maga hogyan számol el a lelkiismeretének? Maga tűzér, vagy nem?

– Jelentem, igen.

– Nem ismeri 1897-ből Alexander Hamilton, Kansas állambeli farmer esetét? Nem...? Pedig eskü alatt vallotta, hogy egy fényes léghajóra emlékeztető tárgy ereszkedett a tehénistállója fölé, s hiába ragadott fiával és bérlőjével együtt fejszét, a titokzatos idegenek kötelet vetettek az egyik borjának a nyakába és sötétpiros fénybe burkolózva, magukkal vitték.

Novák Tibor elbizonytalanodott, nem értette, hogy hová akar kilyukadni a százados. Nem mert megszólalni. A politikai helyettes hátratett kezekkel járkált az irodában, s hirtelen újabb történetbe kezdett:

– Mondja, Dale F. Spaur ohioi helyettes seriff esetét sem ismeri, akit Wilbur Neff kisegítő rendőrrel együtt 1966. április 16-án éjszaka megijesztett egy űrhajó? Nem? Pedig ez híres eset. A seriff az ijedtségtől mozdulni sem mert, amikor megállt felette a ház nagyságú, fényben úszó ismeretlen tárgy. Aztán dermedten beszálltak az autóba és várták a halált. Amikor aztán az ismeretlen repülő tárgy elindult, parancsot kaptak, hogy kövessék. Hetven mérföldön át üldözték a fénylő tárgyat. Közben másik két rendőrtiszt is látta, és követte az ismeretlen tárgyat. És mi lett a vége? A légierő

Project Blue Bookja hallucinációnak minősítette az egészet. Mi a véleménye, növendék?

– Jelentem, nincsenek ilyen tárgyak. Mi is tanultuk, hogy félre akar-nak bennünket vezetni. Idealista... Idealista...

– És ha mégis vannak? Csak idáig a NASA és az amerikai légierő el-titkolta előlünk? Akkor egy tűzérnek mi a dolga?

– Jelentem, a tűzérnek nem szabad berúgni, és az eltávozás végén je-lentkeznie kell a szolgálati helyén.

A parancsnok arca újra megkeményedett és átvette a szót.

– De maga leitta magát és függelemsértést követett el. Növendék! Le-fokozom, a rajparancsnoki beosztásából ezennel leváltom! Visszamehet a fogdába.

– Értettem – mondta Novák Tibor, aztán feszesen tisztelgett és hátra-arcot csinált. Amikor kilépett az ajtó felé, a parancsnok utána szólt:

– Növendék! Jöjjön vissza.

Novák Tibor megállt, újabb hátraarcot csinált, és vigyázzállásban vára-kozott.

– Pihenj – mondta a parancsnok, aztán kilépett az íróasztal mögül, jelezve, hogy a kihallgatás hivatalos része végetért.

Novák Tibor a parancsnok megenyhült arcára bámult, és feltámadt a szívében a reménység.

– Mi történt magával fiam? – kérdezte Deák őrnagy. – Azt hittük, hogy az idén évfolyamelső lesz.

– „Senkivel sem történik olyasmi, aminek az elviselésére nem termett. Mással is megesik ugyanez, s vagy tudatára sem ébred, hogy mi történt vele, vagy lelki nagyságával kérkedve megőrzi nyugalmat rendületlenül... A külső dolgok a lelket a legkevésbé sem érintik...”

– Mi ez?

– Marcus Aurelius római császár és hadvezér jegyezte fel a Garam partján, miközben a birodalom ellenségeit irtotta.

– Marcus Aurelius a példaképe?

– Nem a példaképem, csak szeretem olvasni.

– Olvasson néha korábbi sztoikusokat is, például Senecát, aki a 18. levelében a következőket írta: „... A katona a béke kellős közepén mene-tel, egy fia ellenség sincs, és sáncot ás, kimerül a felesleges erőfeszítésben, hogy a szükségesnek majd megfelelhessen. Ha nem akarod, hogy valaki ak-kor kapkodjon ide-oda, mikor cselekvésre kerül a sor, azt még a cselekvés előtt gyakorlatoztasd...”

– Köszönöm őrnagy elvtárs.

A parancsnok elsétált az ajtóig, aztán visszafelé lépkedve megállt Novák Tibor előtt.

– Mi a neve? – kérdezte.

– Kinek, őrnagy elvtárs?

– A lánynak.

– Parancsnok elvtárs, én egyszerűen csak berúgtam...

– Mi a neve? És hol lakik?

– Parancsnok elvtárs, én egyszerűen csak berúgtam...

– Úgy értem, hogy mi a keresztnéve?

– Andrea... Csillaghegyen lakik albérletben.

– Szép?

– Már mindegy parancsnok elvtárs.

– Lehet, hogy nem mindegy. Szedje össze magát fiam. A büntetését szigorúan ki fogja tölteni. Erre külön ügyelek. Leléphet.

Novák Tibor az őrnagyra bámult, aztán a századosra. Arca, szíve megkeményedett. Hátraarcot csinált, aztán kilépett az ajtón. A harmadéves növendék a fogdáig kísérte.

3.

A pokróccal letakart vaságy szélén ült, és a fehérre meszelt falat nézte, de nem látta. Andi arca jött át a falon, s a meszelésen átderengve gyötörte szépségével. Újra és újra megrázta a fejét, mert nem akart a lányra gondolni, de hiába rángatózott, Andi szája lassan szétnyílt, s egyszerre csúfolódva és vágyat keltve közeledett hozzá a szűk cellában. Még a leheletét is érezni vélte, s félt, hogy elveszik. Felállt, szabadulni akart a képtől, s az ajtó és a fal között tipródva igyekezett ellépni sorsa és az utolsó két nap története elől. De a hely túlzottan szűk volt ahhoz, hogy akárcsak képzeletben is megszabaduljon keserűségétől, s a kínzó szégyenérzéstől, amit Andi sírása váltott ki belőle. Járkált és biztatta magát: „Harmadik pedig a vezérlő értelem; gondolj arra, hogy öreg vagy, s ne hagyd tovább szolgaságban, ne rángassa tovább dróton az ösztön, ne zúgolódjék a sors ellen, s ne rettentse a jövő...” De fiatal volt, s Andi bent sajgott már az agyában, izmaiban, behatolt sejtjeibe, mint a vér és a nedvek. A lány arcától, selymesen leomló gesztenyeszínű hajától, szájának mosolyra kész vonalától nem tudott megszabadulni. Megadóan leereszkedett a vaságy szélére, aztán a hátára fordult. – Kint a közeli sportpályán labda pattogott. Időnként a katonák jókedvű kiáltásai is behallatszottak. Nézte a mennyezetet, melyen alaktalan, lassú árnyak kúsztak a sarkok felé. Kint már szürkült, közeledett az este. De az emlékeiben nyári délután volt, s ebéd után egy órával már ott állt Csillaghegyen Demeter bácsiék muskátli, azalea és leander illatú verandáján, de Andi hiányzott a vasárnapi asztal mellől. Demeter bácsi már a félliternyi, saját termésű kádárkán túl, a kávénál és a szivarnál tartott, Irma néni pedig a mosogatáshoz készülődött. Demeterék, Andi apjának, Török elvtársnak a megbízható barátai voltak, még a nehéz történelmi időkből. Andi apja 56 után kibontakozott, felelős megbízásokat kapott, Demeter bácsi pedig saját kérelmére, korengedménnyel nyugdíjba ment. Akkor persze még a tájékozottabb körökben Demeter elvtársként emlegették, s a véleményét is kikérték sok nehéz ügyben, csak fokozatosan, évtizednyi, vagy még hosszabb idő múltán változott át Demeter bácsivá. Ebben a folyamatban Irma néni földközelségben kialakult egészséges ösztönének elég nagy szerepe volt, de az utóbbi tíz évben már Demeter bácsi is jobban szeretett Demeter bácsiként, mint korábban Demeter elvtársként élni. Andi apja régi harcostársánál, Demeter elvtársnál bérelt ki a lányának egy szobát, addig is, amíg a kislány élete egyenesbe jön. Andi félpanziós, családi alapon lakott Demeteréknél, a szobán kívül reggelit, vacsorát és vasárnaponként, ha nem utazott haza Győrbe, ebédet is kapott.

Irma néni egy piros pettyes lábassal a kezében állt az asztal mellett, amikor az előkertből Novák Tibor izgatottan belépett.

– Isten hozta Tibike, ebédezett már? – kérdezte, s a lábassal, melyben a maradék hússzeletek éppen zsírbadermedni készültek, megállt.

– Csókolom Irma néni – mondta Novák –, ettem az iskolában. Ma egész jó ebéd volt.

– Mit főztek odabent, Tibike?

– Levest Irma néni, és húst.
 – Milyen húst?
 – Sültfélé... Nem tudtam odafigyelni, mert nagyon siettem...
 – Nem éhes? Mert itt még van egy kis oldalas.
 – Köszönöm Irma néni, de nem vagyok éhes. És rohantam, hogy Andit minél előbb lássam. Olyan szép vasárnap délután van, hogy bűn lenne kihagyni a Római strandot. Andi bent van?
 – Andi nincs itthon.
 – Nem mondta, hogy Győrbe készül, nincs is szabad szombat.
 – Elment a barátnőjével. Már nyolckor itt volt az Ica, és együtt elmentek.

– Elmentek?
 – El...
 – És valami üzenetet nem hagyott?

Az asszony a férjéhez fordult:

– Mondott valamit az Andi?
 – Semmit – vonogatta a vállát Demeter bácsi.

Novák Tibor tanácstalanul állt a napfényes, sok zöld növényvel ékes verandán. Demeter bácsi aztán elnyomta a szivarját, s a szemével intett a fiúnak, hogy kövesse a pincébe. Leereszkedtek a dohos pincegádorba, aztán előkerült a héber, s két tiszta pohár is. Demeter bácsi hosszasan szipáskolt egy félakós hordó felett, aztán a félig vörös, félig bordó folyadékkal a lépcső aljáig rukkolt. Novák Tibor féltékenységi rohamában, és elkeseredésében Demeter bácsit az állatkerti rinocérosztól sem tudta volna megkülönböztetni, nemhogy a jó bort a rossztól, a pirosat a fehéről, de azért a héber alá tartotta a poharát, koccintott és mohón ivott. Gondolatai a Római parton jártak, a strandon, aztán a csónakházakban kutatott, s végül sorra vette a környék összes eszpresszóját. Elképzelni sem tudta, hogy hová lett Andi.

– Mit gondolsz Tibi – szólalt meg Demeter bácsi a héber mellől –, miért termelek én ezen a kis telken éppen piros bort?

– Nem tudom Demeter bácsi.

– Termelhetnék fehéret is... Mit gondolsz, miért termelek én itt piros bort?

– Demeter bácsi biztosan a vörös bort szereti, mert kevés a sava... De az is lehet, hogy ezen a homokos földön jobb termést hoz a vörös fajta, mint a fehér.

– Tibi! Ezt őszintén mondod?

– Nem értek a borhoz Demeter bácsi, és amúgy is Andi miatt jöttem. Andi nincs, jobb, ha elmegyek.

– Nem Tibi, megiszunk még egyet.

Demeter a héberből a poharakba csurgatta a bort. Koccintottak, kortyolgattak. Demeter Novák Tibort nézte.

– Ízlik? – kérdezte.

– Jól esik Demeter bácsi. Szomorú vagyok és most jól esik.

– Szomorúság, nem a szomorúságról van most szó. Mondd meg fiam, hogy ez a bor jó, vagy rossz?

– Jó ez a bor, Demeter bácsi.

– Pedig vörös.

– Nem az, hogy vörös, vagy nem vörös... – mondta a poharával matatva Novák Tibor. – Jó bor, vagy rossz? Ez jó.

– Beírták a személyi lapomra.
– A bort?
– Beírták, de legalábbis nekem azt mondták, hogy annak ellenére, hogy 56 után nyugdíjba mentem, megbízható kommunista vagyok, s ez nemcsak az állásfoglalásomból látszik, de abból is, hogy a kertben vörösbort termelek! Érted? Nem fehérét, vörösbort!

– Jó bor ez, Demeter bácsi – mondta Novák Tibor.

– Jó, de nem azért, mert vörös. Jó, egyszerűen jó bor. Ilyen terem ezen a földön. Megakadályozni sem tudnám. Ilyen ezeknek a tükének a természete. Jó bort teremnek és vöröset. És ez nekem egy érdem. Te tiszt leszel fiam. Most mondd meg, hogy én, aki harcoltam a szocialista gondolatért, és a fél tökömet letépték a Margit körüti fegyházban, amazok, ezért is nincs nekünk gyermekünk, most az az én érdemem és megbízhatóságom, hogy vörös levű szőlőt telepítettem a kertembe. Mit szólsz ehhez, te tiszt leszel!

– Demeter bácsi, jó ha vigyáz az ember a tökére. De a bora tényleg jó.

– Persze hogy jó! Én is ezt iszom. Hétköznapi fél litert, vasárnap egy egész üveggel. De ahogy kortyolom, mindig eszembe jut, mit írtak a...

– Demeter bácsinak sem mondta az Andi, hogy hová megy?

– Andi...? Nem mondott semmit, csak elment.

– Megkeresem valahol, biztosan a Rómain vannak az Icával – mondta Novák Tibor, s a héber bő áldásából a negyedik pohár bort is elfogyasztotta.

A Római strandon jegyet váltott, csak így lehetett bejutni, így is nehezen. Mindent bejárt a vízparttól a kabinok környékéig, de Andit nem találta. Többször is előfordult, hogy egy-egy lány alakja, mozdulatai, nevetése, a megtévesztésig emlékeztették Andira, de amikor közelebb lépett, mindig kiderült, hogy csak hasonlóságról, vagy hallucinálásról van szó. Reményvesztetten botorkált a strandon a szép lányok, kisportolt, elegáns, bő pénzü fiúk sokasága között, de Andit nem találta. Betért az összes csillaghegyi eszpresszóba, aztán átrándult Óbudára is, de Andit ott sem találta meg. Este tíz óra tájban az itt-ott bekapott féldecik és sörök után már elkeseredetten, dühösen ment vissza Demeter bácsiékhoz a Szamos utcába. Andi még mindig nem érkezett haza, s Demeter bácsi egy újabb üveg kadarka mellett elmagyarázta, hogy neki, mint régi Demeternek, új Demeterként mi a viszonya a párthoz. Novák Tibor teljesen berúgott, s megfelejtkezett róla, hogy legkésőbb éjjelkor jelentkeznie kell az Üllői úton. Demeter bácsi sértetten lefeküdt, Novák Tibor pedig kiült a ház elé egy kerti padra, és várta Andit. De Andi késett.

Novák Tibor autózúgásra, ajtócsapkodásra, s harsány nevetésekre ébredt fel. Az első pillanatban sejtelte sem volt róla, hogy hol van. Demeter bácsi kordonra nevelt, csökött körtefái, s frissen oltott rózsái teljesen megzavarták. De Andi nevetése magához térítette. A féltékenység a szívébe mart. Felállt. Elindult a kapu felé, de megbotlott egy bokorban, és beleesett a káposztaágyások közé. A nedves földtől a ruhája összesározódott. Felállt, s látta, hogy egy pirosas színű Lada mellett Andi búcsúzkodik Icától és két fiútól. Ölelkeztek, nevettek. Andi az egyik toronymagas farmeros fiúnak kétszer is a nyakába ugrott és szájon csókolt. Ica elegánskodva visongott:

– Puszi... Puszi...

Elindult kifelé. Többé nem akarta látni Andit. Elégé részeg volt, de azt biztosan tudta, hogy Andit soha többé nem akarja látni. Ahogy kifelé botorkált a körtefák között, Ica és a két idegen fiú beszállt az autóba. Felbúgott a

motor és elindultak. Ica keze kinyúlt az ablakon és a sötétséget kaparásztta. Andi a sarki lámpa és a ház árnyéka között bizonytalankodva befelé lépkedett. Alig jutott túl a kapun, amikor Novák Tibornak sikerült kimászni Demeter bácsi kordondrótjai közül. Andi meghökkent, megállt.

– Na mi az?! Te leskelődsz utánam? – kérdezte meglepetten.

– Vártalak – mondta Novák.

– Itt leskelődsz a bokrok között! Mi dolgod itt?

– Már semmi.

– Nahát... Miből lesz a cserebogár? Itt lapítasz a káposzták között?

Leskelődsz utánam?

– Nem leskelődtem, hanem vártalak. De te nem jöttél. Autós trógerokkal csókolózol éjszaka!

– És, mi van abban? Nem kell mindjárt rosszra gondolni. Ica pasásának a haverja is ment le Almádiba. Kerestek neki valakit. Icának én jutottam az eszébe. Fűrődtünk, este táncolgattunk egy kicsit, mi van abban?

– De megbeszéltük, hogy ebéd után érted jövők.

– És? Mi van akkor? Nem érted, hogy én most vagyok fiatal? Nem fogok a te nyavalyás tiszti iskolád miatt megrohadni! Aztán idemáshoz és leselkedsz utánam! Kopj le öregem, unlak. A koldusokat amúgy sem kedvelem!

Novák Tibor keze hirtelen előre lendült, és megütötte Andit. Fájdalma, hogy elvesztette a szép lányt, érzéketlenné tette a társadalmi konvenciók iránt, s újra és újra megütötte. Andi végül sirva térdelt a lugas sor között, s egyetlen mondatot ismételt:

– Te kis piszok... Te kis piszok...

Novák Tibor, mivel az autóbuszok már nem jártak, s a pénze elfogyott, gyalog indult el Csillaghegyről az Üllői úti laktanya felé.

Feküdt a pokróc tetején, és az árnyékkal átszőtt mennyezetet nézte.

4.

Amikor három nap múlva újabb kihallgatásra vezényelték, komoran, balsejtelmeiktől gyötörtén lépett a parancsnoki irodába. Szabályosan jelentkezett, de a mozdulatain már látszott, hogy legyengült. Benkő százados állt az íróasztal mögött egyedül.

– Van valamilyen mondanivalója, növendék? – kérdezte a százados.

– Jelentem, nincs.

– Tehát az első kihallgatás alkalmával minden lényegeset sikerült feltárunk. Így kell ezt értenem?

– Ami a szolgálati helyzetemhez tartozik és jelentősége van, azt igen.

– Jó. Akkor felolvasok egy levelet, aminek ezek szerint semmi jelentősége sincs – mondta Benkő százados, s az asztalról felemelt egy papírlapot és lassan, tagoltan olvasni kezdett: – „Kedves Parancsnok Elvtárs! Azzal a kéréssel fordulok önökhöz, hogy Novák Tibor másodéves tiszti növendéket állítsák hadbíróság elé. A nevezett a lányunknak udvarolt, de inkább csak környékegette, járkált utána. Az elmúlt vasárnap lányunkat albérleti lakásán Demeter elvtárséknál kereste, de nem találta otthon. Ebben nem nyugodott meg, s a lányunkat, aki nagyon szeret táncolni és a barátnőjével elment Almádiba, késő éjszakáig leste a ház előtt, s amikor az egy alkalmi autóval hazaérkezett, nekiesett és összeverte. Lányunknak bedagadt a szeme, s az arca is csupa kék lett, így nem mehetett dolgozni, de haza sem mert jönni,

mert a férjem, Török elvtárs nagyon szigorú ember. Demeter elvtársék táviratoztak nekem, s most itt ápolom a lányomat Csillaghegyen. Nagyon csodálkozom, hogy ilyen embereket felvesznek tisztí növendéknek, de remélem a hadbíróság példásan megbünteti, aztán kidobják az iskolából. Az ilyen embereknek nincs helye a szocialista társadalomban. A büntetés módjáról és lefolyásáról értesítésüket várom. Elvtársi üdvözléssel: Török Gézáné.” – Növendék – emelte fel a hangját Benkő százados –, módot adok rá, hogy ki-egészítse a vallomását.

- Százados elvtárs jelentem, a lányt valóban megpofoztam.
- De ennyire?
- Jelentem, nem tudom mennyire. Sírt, arra emlékszem, hogy sírt.
- Tehát féltékenység?
- Százados elvtárs, már nincs jelentősége.
- Azért nem eszik ugye, mert nincs jelentősége?! Azért kap a parancsnok ilyen levelet, mert az ügynek nincs jelentősége?
- Százados elvtárs, a viselkedésemre nem keresek mentségeket.
- Nem keres... Aranyos fiú maga Novák. Egy héttel ezelőtt még azt hittük évfolyamelső lesz, erre nekilát és egyetlen kimenő alatt tönkreteszi a katonai pályafutását. – Dühösen meglobogtatta a levelet. – Ki ez a lány? Azonnal válaszoljon.
- Jelentem, vegyésztechnikus a Chinoiban.
- Csak?
- Igen, vegyésztechnikus.
- És mi az apja?
- Nem tudom. Valamilyen fejes lehet, mert az Ibi néni még előttem is elvtársazza.
- Ki az az Ibi néni?
- Andi anyja.
- Aha, aki ezt a szép levelet írta. És hol működik ez a Török elvtárs, ezt sem tudja?
- Jelentem Győrben, de nekem vele semmi dolgom sem volt.
- Gondolom – mondta Benkő százados kicsit gúnyosan, majd újra a növendékre nézett: – Menyasszonya volt magának ez a lány?
- Jelentem nem. Nem voltunk eljegyezve. De meglehetősen összetartoztunk.
- A lány anyját honnan ismerte?
- Demeteréktől, de jártam náluk Győrben, és Almádiban is az üdülőben.
- Ehhez képest ez a levél... Elég érdekes... Nem?
- Jelentem, igaz. Nem szabadott volna... El kellett volna jönnöm, szó nélkül.

Benkő százados felemelte a hangját:

– Növendék! A büntetését megszigorítjuk. Most visszamegy a fogdába, és evés közben átgondolja, hogy mit csinált, s egy tisztí növendéknek hogyan kell viselkedni! Mindezt evés közben. Ez parancs! A végrehajtását az őparancsnok személyesen ellenőrzi. Megértette?!

- Jelentem, igen.
- Remélem. Elegem van magából és a hülye ügyeiből. Leléphet! Hátra arc!

Novák Tibor minden erejét összeszedve megcsinálta a hátraarcot, és kilépett az ajtón.

Novák Tibor a pokróccal letakart vaságy szélén ült, s egy darabka sajtot rágott. A sajtnak nem érezte az ízét, mert közben Marcus Aurelius elmélkedéseinek ötödik könyvéből idézett fel egy mondatot: „Ne utálkozzál, ne veszítsd el bátorságodat és buzgalmat, ha nem sikerül mindíg mindent helyes alapelvek szerint elintézned. Ha valami nem ment rendjén, fogj hozzá még egyszer, és örülj, ha cselekedeteid nagyobb része emberhez méltó. S szeresd azt, amihez visszatérsz...” Rágott és félmondatokat ismételt: – „Ha valami nem ment rendjén, fogj hozzá még egyszer...” Rágott, rágott, s nehezen tudta volna eldönteni, hogy mitől undorodik jobban; saját magától, vagy a háromnapos, kiszáradt sajttól?

Amikor az ajtóban megzördült a kulcs, csodálkozva abbahagyta a rágást. Az őr egy levelet adott be.

– Büntetés alatt a katona nem kaphat levelet – mondta Novák Tibor. Rágott tovább, nem nyúlt a levélért.

– Deák őrnagy elvtárs külön engedélyezte – mondta az őr, aztán a levelet a pokrócra tette és kiment.

Novák rágott, s arra gondolt, hogy: „...szeresd azt, amihez visszatérsz...” – Amikor aztán nagy sokára a levélre pillantott, hirtelen lenyelte a sajtot. Andi írását vélte felismerni a borítékon. Mohó mozdulattal a borítékért nyúlt és felhasította. Andi betűi töltötték be az egész oldalt.

„Kedves Tibi,

borzalmasan haragudtam rád vasárnap éjjel, hétfőn, de még kedden is. Nem azért mert fájt az arcom meg a szemem, hanem azért, mert csúnya lettem és nem mehettem ki az utcára. Sokat gondolkodtam kettőnkön, lehet, hogy én is megvertem volna magamat, de nem ennyire. Nagyon akartalak gyűlölni, de ahogy fájt a szemöldökcsontom, egyre mélyebben éreztem, hogy szeretlek. Most aztán írok, mert nem bírom tovább, nagyon szeretlek Tibi, és csak veled tudom elképzelni az életemet. Azért is most írok, mert a nőstény őszám, akit Demeter bácsiék idetáviratoztak, végre hazament Győrbe. Nagyon ki van rád rúgva, az is lehet, hogy bement a parancsnokságra és kipakolt. Az apu nem tud semmiről. Nem is fog. Nem lehet neki megmondani, az emberi dolgokat nem érti meg.

Nem volt igazad, hogy ennyire megvertél, mert azon kívül, hogy fürödünk és táncoltunk, semmi sem volt. A srácot is csak a kapuban smároltam le, mert akkor már nem kellett félni a fokozatoktól. De ez is disznóság volt, és már nagyon bánom. Én ennyire nem vertem volna meg magamat, de most jöttem rá, hogy te engemet mennyire szeretsz, és én is téged. Ha beengednek az iskolába, meglátogatlak. Egy kis puderral most már ki tudok menni az utcára.

Szeretlek. Szia, szia: Andi”

Novák Tibor a levelet szorongatva előrehajolt és a falnak támasztotta a homlokát. Behunyta a szemét és egy csónakot látott maga előtt, melyen a dörzsléc lakkozott volt, az első borda világoskék, a többi vakítóan fehér. Aztán a nádas is eszébe jutott, s a hullámverés, ami a náderdőben lecsillapodva, már alig emelte a csónakjukat.

KALÁSZ MÁRTON

Getsemáné

(Részletek)

§

*Füljában kucorgok,
hang-vakon, mint méhben a csecsemő.
Az időt várva –
hadd bújjak elmédig elő.*

*Artikulálatlan létünk,
Mindenség, meglepetésszerűen
oázsa újra: vackán egy szorongó,
ráncos, kis valakid mily védtelen.*

§

*A világ a nagy fájdalomra
színvak; ősz szíve vak –
népeknél szomorúbban
néznek egy filmből a lovak.*

*S minden majd másolatban
döbbent meg; nyí-rí, mert muszáj.
Vad és hal prizmáján ne less nyugodtan,
ki közénk jársz, király.*

§

*Haladnak, sivatagi pockok –
ki jön beljebb a homokkal, Uram?
Erkölc, fény tűhangú kontinensének
sívó, s éjt rágófog-szegélye van.*

*Lassúbb ez, lappangóbb őszinte tűzvész
nappalánál, érzed – a vak
üszökből clikkan kint reflex tehére.
Némán némit e sivatag.*

§

*Ég kutyája, hol üzöl engem
madaras-portákról; hol tépdesele,
föld térge, a föld sói mellől.
Kimondatlan szemed figyel –*

*Uram, töprengsz, végül miféle
csahos ideggé válj velem.
Benyújtom kéregető-nyakam e hiányon
kántáló-redvesen.*

§

*Ülök, elbizonytalanodva,
mélyről eső zuhog –
meglátogatnak, vonatkozva ránk e
domesztikált példázatok.*

*Másra szeretnék acsarkodni, másért
nyelvelni híg himnuszomat.
Zsoltáraid az úgy kívánt beszédhez
még hasonlatosak.*

§

*Csak hátam púposabb; éresre művem
elszáll, talaja fönt lobog.
S nem kevernék jártas rögökkel
komposztnak, amit gondolok.*

*Vagyis hát semmi nem virágzik.
Jár aszály, lesz front, jön eső.
Kívánnék lenni darab föld!, nyöghette rég is
a hangra megtörten pörlekedő.*

Vigyázó madár

4.

A halotti tort csak a meghívott tudja végigülni – álltam fel az asztal mellől.

– Ami hátra maradt, felesbe kell leélnem – gyűrögette zsebkendőjét anyám.

– Itt van Gáspár s a többiek. Én is gyakrabban hazalátogatok.

– Messze kerültél te tőlünk. Eccer-eccer úgy érzem, mintha nem es lennél.

– Pest nincs messze, semmi ez, nem is távolság.

– Nem a mérhető távolságtól félek én.

– Hanem?

– Ami bévül van.

– Legbelül.

– Arra kérlek, ne kerüjj messze tőlünk.

Hallgattam. Bármit szólok, fogadalmat teszek, apám ellen vétek. A nyilvánvaló érzület már nem nyilvánvaló, ha beszélünk róla.

A választ karomra bízam.

– Ideje lenne, hogy lepihenjen – mondtam.

– Nem tudnék aludni. Mostantól egyetlen virrasztás lesz az életem. El-emésztődik, mint apád kezében a szenteltgyertya.

– Pihenésre szorul.

– Hadd el, pihenek majd eleget.

– Ilyenkor néhány minuta is sokat számít.

– Nem merem behunyni a szememet.

– Mitől fél?

– Abban a helybe' apádat látom.

– Olyan még minden, mintha itt lenne.

– Szüntelen magam mellett érzem. S látom.

– Nyugodjék le egy kicsit.

– Most még haggyán, itt vagytok ti es. Mi lesz velem, ha egyedül maradok itthon?

– Gáspár itthon marad, szabadságot vett ki.

– Az isten tarcsa meg Gáspárt. Nélküle rég kitelt vóna az életünk...

Kis idő múlva elszenderedett. Apám elé ment-e vagy sem, nem tudom, mert alighogy magára hagytam, kimenekültem a dombra, gyermekkorom mindig megbízható menedékhelyére. A kiserdő fáinak panaszlottam el, ha sérelem ért, s innen kiáltottam a völgybe, ha öröm – visszhangozza a szemközi kálvária.

„Gyermekkoráról sose mesélt.” „Kevés maradt meg belőle.” „Mostoha volt, hogy veszni hagyta?” „Alyan, mint a többi szegény gyereké. Ami szeb-

bitette az életemet, őrizgetem, de aszt se kiméli a felejtés, ami pedig meglopta kedvem, elvitte a Szucsáva vize. Tán még a part se emlékezik rejik.” „Meséljen a maradékról.” „Hogyne, hogy kikacagjál.” „Miért kacagnám ki?” „Mert a gyerek csúfondáros természetű, csak kacagni tud, ha apja gyermekidejéről hall.” „Komolyan érdekel” – mondom. Várom, hogy belekezdjen, de hallgat. „Nem tartja érdemesnek?” „Az egészet nem.” „És mit tart annak?” „Inkább arra felejj, mire vagy kíváncsi.” „Mindenre, ami csak eszébe jut.” „Akkor kérdezz” – mondja beleegyezőleg. „Rossz gyerek volt-e?” „Várjál, gondoljam meg, mit mondok, mert még ellenem fordítod, ha rosszat teszel. Várjál: mint a többi.” „A többi milyen volt?” „Égetni való.” „Kendről nehezen hiszem.” „No, nem alyan, akit elsőnek kellett vóna a tűzre vetni, hanem, aki a végére marad.” „Fürödni szeretett-e?” „A magam módgyán, a part szegélyén.” „És halat fogni?” „Aszt a legjobban. A csikot, pedig igen gyors vót, kézzel fogtam.” „A varsából-e?” Kacag. „Eccer-eccer onnan es kiloptam, de a kövek között, isten bizan, utolértem.” „Miket játszottak még?” „Hunyokáltunk.” „Rossz időben?” „Szerettem futkosni a sárban, mezítláb tapodni a hibokot, sárpistázni a járdán. Egyike-másika akkorát szólt, hogy a másik utcában es hallották.” „Amikor nagyobbacska volt?” „Alig kesztem el iskolába járni, vettek es ki s küttek szögálni.” „Kinél szolgált?” „Kajtár Antalnál, s vagy hat esztendőig a papnál.” „Az öreg Kajtár milyen ember volt?” „Kevély és zsugori. Megette volna még a szarát es. Eccer-eccer alyan szüves lett, hogy az arca es belévátózott.” „És a pap?” „Szentéletű.” „Mi volt a dolga?” „Segédkesztem neki a mezei munkában, meg őriztem a teheneket.” „Játékra maradt-e ideje?” „Alig-alig. Csak vasárnaponként, mise után. Akkor kesztem igazán becsülni a mezőre kicsapott szabad életet.” „Meddig szolgált?” „A mozgósításig, míg be nem hittak katonának...”

A kiserdő fáin zúzmarás ág-keresztek sorjázta. Amit mondhattam volna nekik, már tudták. Hogy honnan, az már az ő titkuk. Meglehet, télen, gyöke-reikkel beszélgetnek.

„Sok mindenért sajnálom, hogy városi ember lett belőled.” „Ugyan miért?” – kapom feljebb a fejem. „Legfőként azért, hogy elszakac a földtől.” „Pesten is van föld, vannak ták...” „Az nem ugyanaz. Azzal, hogy szemet vecc rejik, szüvedben meg visszasóvárgod az odahagyottat, nem kerülsz közelebb hezzik.” „Annál közelebb kerülsz máshoz. A munkám is így kívánja.” „Tudod jól, hogy nem vagyok tanult ember. Amit tudok, nem a könyvekből tudom, hanem tapasztalásból. A világ dolgaiban egyedül a rádióra hagyatkozok. Reggel es este es meghallgatom. Ha úgy veszem ki, hogy hamis a beszéggyük, elzárom. A magamfajta nem szereti, ha tornyozzák a szavakat. Az egyszerű, világos beszéd sokkal épületesebb.” „Érttem, érttem.” „Várd ki, mit akarok mondani. Várjál, mingyárt rendbe gyűjtöm a gondolataimat” – tesz rövid kitérőt. „Szóval, aki a természet rendje szerint illeszti egymás mellé a szavakat, egyenesebb beszédű, mint akinek nyolcadrét tudással megzavarják a fejit. Az ilyen embert nem könnyű megbolygatni. A másikat pedig a legkönnyebb. Az a baj, hogy ezek aszt hiszik, már mindent tudnak, mindenbe beleütik az orrukat. Addig-addig fontoskodnak, míg hatalmat nem kapnak. S ha már hatalmat kaptak, mindenre felhasználhatók.” „Igazsága van.” „Itt Kisdorogon es burjánzott a példa. Aki rest vót dógozni, el keszte silabizálni az újságokat s mikor úgy éreszte, megvilágosodott a feje, mindenütt felszólt, addig verte az asztalt, míg egy nap aszt nem mondták neki a járásnál. Ha ilyen jól látja, csinálja az elvtárs”. Az elvtárs pedig nekibuzdult s amit addig

rosszul csinált, attól a minutától még fejetlenebbül állt hezsa." „Volt azért, aki beletanult.” „Fábián Tituszra gondolsz?” „Arra.” „Azért ő es leírta a vargabetűt. Sose felejttem el: hazajött az orosz fogságból, be nem állt a szája, hogy melyen rossz világ van odakünn, csakarendszer van, meg miegyeb. Addig ingerelt münköt a híreszteléseivel, míg szántás közben rea nem jött, hogy hogy van Oroszországban. Mire meg akartuk kérdezni: a szóbeszédtől megtisztítva mi az igazság, mán a járásnál dőgozott.” „Ebből a téeszből végül is ő csinált téeszt.” „Egyezik a véleményünk. Csakhát ahhoz mű es kellettünk. Kesztük a cifrájával: hazahozattuk őt elnöknek. Ő erőltette, hogy írjuk alá a belépési nyilatkozatot, s mű, hosszas vonakodás után aláírtuk, de csak avval a kikötéssel, ha ő lesz az elnök. Gondoltuk: egye meg, amit főz. Heába vonakodott, neki es be kellett adnia a derekát.” „Úgy hírlík, jó elnök.” „Jónak jó, csak emberileg rontotta meg a hatalom. Az van, amit ő mond. A tagság véleményire nem hallgat” – mondja sajnálkozó kézmozdulattal. „De messzire jutottunk attól, amibe belekesztem. Segiccs ki” – néz rám. „Az odahagyott fákat hiányolta belőlem.” „Úgy van, úgy. Akartam mondani: vigy magadval a szüvedben néhány erős fát, meglátod, hasznát veszed még.”

Az egész kiserdő velem van, fordultam vissza. Furcsa, gondoltam. Apám nem ismerte a keleti lélek fa tiszteletét. s mégis ugyanolyan alázattal nézett fel rájuk, ugyanannyi emberi vonást talált raituk, annyi különbséggel, hogy nem a fenyőket és a fűzeket csodálta a legjobban, hanem a jeqenvét. A jeqenyét itt kedvelte meg Kisdorogon (Bukovina bükköseiről volt híres), talán mert, fejüket magasba mártva, egyidejűleg példázták a hűséget és az elvágyódást. Sűrűn mondogatta: úgy megszerettem eszt a földet, mintha itt születtem vóna, de Bukovina, elég ha csak rea gondolok, repülésre biztat.

Abban a pillanatban értettem meg igazán visszakivánczó sóhajtásait. S azt is, hogy mivel fogta meg, szülőföldhöz mérhetően. ez a tájék. Szelidségével és hol kaptató-meredek, hol lankásabb, de mindig felfelé, önértetig erő biztatásaival.

A település-alapítás a Rákóczi szabadságharc bukását követően Würtenbergből, Badenből és ki tudja honnan idetelepített svábság kitűnő helyválasztó ösztönére vall. Míg mindennapos birtokosuk voltam. jószerivel semmit sem vettem észre szépségeiből. Még így is (hogy gvászba öltözteti tekintetem) varázslatot ültet a szemembe.

Maradtam volna még ebben a fehér varázslatban (mennyivel emberhez méltóbb, halálon könnyebben túltevő azoknál a népeknél a gvász, ahol a gvász színe a fehér), de már erősen alkonyodott. Lassú léptekkel oldalaztam

Mire leértem vége volt a halotti tornak: a meghívottak éppen szedelőzködtek.

– Isten nyugosztalja apádat.

– Árvaságotokban ne feledkezz meg anyádról.

– Legyen apád ezután es lélekellátód – mondták, sorjában ahogy elköszöttek.

Lélekellátód? – ütött szíven Kiss Lőrinc kíváncsálma. Egészen átmelegített. Mennyire súlyos kíváncsálom, milyen tömör és sokatmondó kép: láttató. Mint a régi magyar nyelv megannyi szava. Miért nem ezeket a szavakat tartotta meg a köznyelv, miért nem ezekben keresem én is az érzékletesebb megjelenítés lehetőségeit?

Hárman maradtunk a szobában. Anyám gyakori felrezenésekkel szunyókált, Gáspár fát rakott a tűzre, majd leült a kályha melletti kis székre. Én az

ablak mögül a szemközti háztetőt néztem. A cserepeken sötéten barnállott a moha.

- Maratt-e valami a torból? – ült fel az ágyban anyám.
- Maradt. Rögtön megmelegítem – kelt fel készséggel Gáspár.
- Az eszem mán nem itt jár, elfelejtettem Erzsinek meghagyni, hogy egy tányér ételt és egy kicsi pálinkát tegyen fére apádnak.

Gáspárral összenéztünk.

- Kinek? – kérdeztem.

– Apádnak.

Gáspár intett, hogy ne kérdezősködjek.

- A temetés utáni első este a meghótnak meg kell teríteni, ha hazajő, legyen mit egyen s igyon.

– Hogy jönne haza.

- Megeshet, hogy hazajő. Az én apám több ilyen esetről hallott.

– Hallani hallhatott, csak az étel nem fogyott el.

- Elfogy, nem fogy el, a végtisztesség így kívánnya – mondta anyám parancsolólag.

– Lefekvés előtt odakészítjük – nyugtatta meg Gáspár.

Megértük ezt is gondoltam.

„Meddig kapálunk?” – kérdezem anyámtól, ahogy a sor végén beérem a kapálásban. Alig tudok felegyenesedni, a nap a hátamra forr, szomjas és ehült vagyok. „Amíg el nem szédülünk.” „Én már szédülök.” „Akkor szedelőzköggünk” – mondja. Lőrinc is, Boldizsár is egyetért anyám döntésével. Apám arca haragosra szilárdul. Milven ember az, aki még a betevő falatot se tudja előteremteni a családjának. Látszik: legszívesebben káromkodna, szidná az istent, mintha ő tehetne mindenről. Indulata patakba gyűjti homlokán a verejtékcseppeket. Megértően nézzük tehetetlen tusakodását, tudjuk, hogy éjt nappá téve dolgozik, fuvar fuvarra vállal, a boltosnak, a szövetkezeti boltnak s a terményforgalminak állandó fuvarosa, de a fuvardíj az adóba folyik, csak a házra tízezer forint adót vetettek ki évente s azon felül örökösen jön a papír a földadó hátralékról. Vonulásunk akár a szótlan zarándoklat. „Mi lesz az ebéd?” – lopakszom anyám mögé. „Az a negyedkenyér, amit az este meghattál s hagyma.” Szorongásom attól, hogy hangjában nem érzek szemrehányást, alábbhagy. Szent igaz, tegnap este megdézsmáltam a kenyeret. (Tizenegy óráig álltam sorba, a hosszadalmas várakozástól úgy megehültem, hogy forgott velem az utca. Mivel heten voltunk, háromnegyed kiló volt a fejadagunk. Hazáig csipegettem, amikor hazaérkeztem, mindenki letört belőle egy darabot – másnapra már csak negyedkiló maradt.)

- Min töröd alyan erősen a fejedet? – kérdezte anyám rekedtes hangon.

– Elmúlt dolgokon.

– Hagyd el, ha elmúlt.

- Ahelyett, hogy fogyatkozna, szüntelenül nagyobbodik.

– A jelenvalónak nem marad hely.

– Azt elteszem holnaputánra.

Úgy mondtam a holnapután, mintha egész jövőndömet kilátástalan jelenvalónkra akarnám építeni.

Kinn teljesen besötétedett. A falióra hatot ütött. Nem tudom, ki oldotta a föld csöndjét a gázsz alól. Akárki volt, bizonyára azért tette, hogy a továbbélőket az idő megállíthatatlanságára figyelmeztesse.

- Mikor mészh vissza? – fordult felém Gáspár.

– Holnap – mondtam ugyanazzal a hangsúllyal, mint a holnapután. Hiába járt az óra, hiába hallottam az inga figyelmeztetését, úgy éreztem, nem halad az idő. Szerettem volna felgyorsítani, hogy utolérjem, de a távolság egyre növekedett köztünk.

– Fél napja sincs, hogy kikötözött a temetőbe, kiürültem, mint ez a ház – emelődött meg anyám teste.

– Ne virrasztódjon tovább, elég beteg így is – próbálta Gáspár visszafektetni.

– Hadd el, hogy virrasztógyak, hamarabb esszetalálkozunk.

– Ne hagyja el magát.

– Az én fáradalmam nem bírja el eszt az árvaságot.

– Fogadjon szót, nem szabad elhagynia magát.

– A szenvedésnek es megvan a határa.

– Nekünk se könnyű.

– Olyan erőtlen lettem, mint a télre maradt fűszál – sóhajtotta anyám.

Hallgattunk. Gáspár is, én is jobbnak találtuk, hogy ne gyengítsük anyánkat sebszaggató beszéddel.

A hallgatás se könnyített rajtunk. Talán az emlékezés könnyít, gondoltam, s a lassú időt még visszább mozdítottam.

„Mit érzett, amikor meglátta ezt a szép, nagy házat?” – mutatok sárga-téglás homlokzatára. Ujjam figyelmeztetőn végigkíséri a repedést; ideje lenne rendbe hozni. „Érezni nem érzem semmit, zsibbattam a fáradságtól. Meresztettem a szememet, mint aki hitetlenkedik. Még most es a kapu előtt állok, ha ti le nem szökdöstök, kaput nyitni a szekerről.” „A kapu kitárult...” „A kapu ki, de az ajtók, az ablakok zárva vótak.” „Záratlanul mindenki prédája a kilakoltatott ház. A többi is zárva volt.” „Mindig haragut-tam a zárt ajtókra, a behúzott zsalugáterekre.” „Mi volt bennük a haragító?” „Szüntelenül azt éreztem, merkel mögöttük valaki.” „A kulcsok kendnél voltak.” „Azok igen, de gondold csak meg: ott es bezárkóztak, ahol békín hatták a gazdát. Mert nem mindenkit telepítettek ki, csak a volksbundistákat. A szegényebbjenek, a rongyospártiaknak, ahogy magikat nevezték, nem esett bántódásuk. Igen ám, de ők sem nézték jó szívvel érkezésünket. A riadalom, „jönnek a cigánok” őket es az ablak mögé kergette.” „Es még kiket?” Legyint. „Az ugyanott meghúzódo bundistákat.” „Decsen kívül volt-e hely, ahol marasztalták a székelyeket?” „Tolnában Decsen küjel egyet se tudnék mondani. Meglehet vót, de ott nem jártam.” „Akik Zalából fordították vissza a szekérrúdat, mit meséltek?” „A zalaegerszegi főszolgabíróról az járta, hogy melegen marasztalta a menekülteket. A többi zalai települést es sorskünnnyitő emlékezésével emlegették. Csak egyet nem, Búcsúszentlászlót, ahol a főjegyző cékla veresen rikoltozta: „Ki a kurva isten hívta magukat ide?” Ha nekem mondja, belesápasztom a fejit, annyi szent...” – vörösödik ő is bele. Megvárom míg haragja elfüstölög. „A küszöb átlépésekor csak megmozdult kendben az öröm” – mondom a kedvéhez igazodva. Tekintete keresztülfut a felásott udvaron. „A remény, hogy nyugodalmasan alszunk éccaka, fedél lesz a fejünk felett, s nem a csillagos ég.” „Belül milyennek mutatkozott a ház?” „Idegennek. Mások vótak a bútorok, mások a párnák. De az árok martjánál nyugodalmasabb éccakát kénált.” „Gazdag gazdái lehetett.” – idézem az ágyterítőket, a kamrákat, a vetőgépes csúrt, az ökrökkel, tehennel teli istállókat. „A módosabbak közé tartozott, jól maratt meg benned” – gyűjti ő is egybe a jószágokat. „Hova lett az a sok jószág?” „Nem hatták meg mind

nekünk. Az ökröket Szekszárdon kellett beszolgáltatni. A tehénkéket, kettő híján, a rászorultak között osztották szét.” „Az első éjszaka, jut-e eszébe, mit álmodott?” „Rég vót az, ha álmodok se marad meg” – mondja. Homlokráncolásán látom, hogy álmai közt matat. „Ne felejdsd el, ami azokban a napokban esett meg velünk, nappal es álomnak láccott. Kaptam tizenkét hód földet, a kert végiben szőlőt...” „Meddig maradtak meg ezek a nappali álmok?” Homlokráncai komorulnak. „A falu sehogy se akart összeférni. A sváb haragudott a székelyre, a székely a svábra, amiért akadékoskottak a vetőmag megszerzésében s más egyebben.” „Nem azért, mert tehetősebbek voltak?” „Sose montam, hogy nem tehetősebbek. De mielőtt még könnyű ítélkezésre hajlanál, ne hagyd ki a számításból, hogy régtől itt gazdálkottak, üsmerték a földet, a gazdálkodás módját, ami nekünk szokatlan vót.” „Elég sokáig tartott amíg beletanultak...” – mondom járatlanul az akkori dolgok megítélésében. „Ájj meg, ájj, még a végén félre farol benned a gondolat. Könnyen megesik, hiszen tapasztalás híján vagy. A magunk módján mű es tuttunk gazdálkodni” – mondja meglehetősen szigorral. „Többek igyekezetén az ellenkezője látszott” – mondom okvetetlenkedő hangsúllyal. „Nemcsak te látod így, haragunkra az újság es elyesfélétet tirkált össze rólunk. Aszt se átallozták leírni, hogy a szegénységen és a tetűn küjel semmit se hoztunk magunkval. Kezdem a szegénységvel, meg a tetűvel. Az lett vóna isten csodája, hogy ennyi hányódás, árokmarti, istállósalmán töött éjjel után ünneplösen és tetű nélkül érkezünk ide. Nem a templomba készültünk, s nem es onnan jöttünk. Emiánt sose szégyelltem magamot. Azok képiről süjjön le a bőr, akik földöntutóvá tettek münköt” – mondja s közben arcomat lesi, igaza közelébe tudott-e vonni. „Az pedig, hogy repedésesen hattuk a fedelet felet-tünk, rajtunk küjel eső oka van. Esztendők teltevel sem vót bizodalmunk, hogy itt maradunk. Még ötven tájékán es a lábunkban vót, hogy tovább kell mennyünk.”

– Hányadika van ma? – kérdezte anyám csend-szaggatólag.

– Negyedike.

Gáspár eszmélt hamarabb.

– Jól kesztük eszt az esztendőt. Halálval, s csak az isten tuggya, mivel folytattuk – sóhajtott a fagyos ablakig.

– Jól – sóhajtottam utána.

Kinn sűrű pelyhekben hullani kezdett a hó.

– A szuszogásából úgy vettem ki, kicsit aludt – állt föl Gáspár a tűz mellől.

– Alighanem igen. Még álmosttam es.

– Mit álmodott?

– Fehéret álmosttam.

– Valamit csak látott?

– Csupa fehérséget.

– Más semmit?

Töprengését szájmozgással kísértte:

– Ki tuggya, az es lehet, hogy apátok sírjáról gyült a hó szemembe.

– Csak holnap reggelre havazódik be – mondtam.

– Igazságot tesz vele az üdő – hullatta szavait a sűrűsödő pelyhekkel.

– Milyen igazságot? – kereste Gáspár az összefüggést a havazás és az igazságtétel között.

– Fehérbe ötöztette.

– A föléje kapart földet. . .
– Vele együtt apátokat – érvelt anyám.
– Úgy van, ahogy kend mondja . . . – hagyta rá Gáspár. Azt hihette, hogy hajához öszült a beszédje.

Fogyatkozó arcára pillantottam. Vajon meddig mélyítheti még a gyász? – társult gondolatom havazásához. Nem tudom, a feketén kívül raktak-e más színt a balladák elé, a fehér illőbb . . . gondoltam.

– Nekem maratt-e mellette hely? – könnyült ismét anyám teste.

Gáspár összerezzen.

– Elég volt mára egy temetés, minek temetkezik kend is – emelte meg a hangját, de a szelidség nyomban visszahúzta.

– Jól van, jól, nem akarlak búsítani. Csak az ötven esztendő kérdeti velem, amit együtt éltünk.

– Negyvenkilenc.

– Nekem ötven . . .

– Ötven és a tíz gyerek.

– Isten ajándékai vótatok.

– Kendtek emésztői.

Szemöldöke pilláira szorult:

– A gyermekáldás, a legnagyobb szegénységben es gyermekáldás.

– Ha van mit enni.

Homloka lassan derülni kezdett.

– Akármint es, felnőttetek.

– Öten. És a másik öt?

– Csak három hót meg küsdeden. Apollót és Lőrincet megnöve szólította magához az isten.

– Meg a szegénység.

Védtelemné vált tekintete hol Gáspáron, hol rajtam időzött.

– Te es tudod, hogy éltünk. Azidőt, ha a gyerek beteg vót, magunk gyógyítottuk. Nem úgy mint manapság, kicsit megered a hasuk, futnak velük az orvoshoz.

Gáspár, tudva, hogy anyámat kimeríti a beszéd, újra elhallgatott. Ha fájdalmával marad, a csönd is kimeríti, gondoltam. Legjobb lenne távolabb vinni apámtól, enyhet-hozó időkbe. Nekem is könnyebb lenne.

„A Darumadárt mikor kedvelte meg?” – kérdezem apámtól. Kék szeméből még nem tisztult ki a tegnapi mulatozás. „Miféle darumadárról beszélsz?” „Tegnap egész délután ezt énekelte.” „Az énekbeli madárt-e?” – kérdez vissza, értésemre adva, hogy szertefutó gondolatai utolérték megszeretett madarát. „Az első hallásra a fejembe kötözött.” „Mikor tájt?” „Nagyobbaeska legény lehettem.” „Csak akkor engedi szabadjára, ha iszik?” Fogínye kilátszik. „Repül szüntelen, csak hát nekem nem mindig van kedvem vele tartani.” „Látott-e már eleven darut?” Feje megbillen: „Ki emlékszik, hogy a sok madár közül melyik vót a daru.” „Akkor semmit se tud róla.” „Hallomásból tudok.” „Halljam hallomásból.” „Aszt mongyák, a gólyánál nagyobb, a fejeteteje piros, ráérősen, uriasan lépdél. Ráérősen, de annál figyelmesebben. Vigyázó madárnak es nevezik, magasba nyújtott nyaka a legkülső veszélyt es megérzi.” „Es amikor repül?” Lassan gyűlik össze a válasz: „Akkor, akkor, kinyúlik, mint a lénia: Aszt es mongyák, hogy sose egyedül, mindig csapatostól repül.” „Hangja van-e?” „Kell legyen, ha égjáró madár. Márton Ferenc a domb mögül idehallaccó trombitához hason-

lította." „S az énekbeli madár?” Behunyt szeme tovább virágoztatja gondolatát. „S most, hogy annyit kérdezősköcc, megviláglott, másért es... Mert vigyázó természete van, mert egyenesen száll, mert trombitálni tud” – mondja szemhunyorogó nevetéssel. Én is mosolygok, tetszik ahogy ilyenkor beszél. S mert tetszik, nem hagyom hallgatásban: „Tegnap ugyancsak jó kedve volt.” „Aldomást ittunk.” „Mire?” „Itthon vótál, hallhattad.” „Hallani hallottam, de nem értettem.” „Mit nem értettél?” – mondja tisztuló szemmel. Rám néz, s akkor eszmél: „Hogy es érthetnéd, gyermek vagy még.” „Addig értettem, hogy a Nap, a Hold s a Föld egymásra talált, de hogy kend volt a Föld, Márton Ferenc a Hold, Kadosa Antal pedig a Nap, sehogy se fér a fejembe.” „Haggy békít, gyermek, ne nyüzsögj annyit.” „Hagyom, csak még ezt mondja meg.” „Nem bánom, legyél okosabb: a néprontos pártok közös győzelmére találgattam a szót.” „Eltalálta.” „Addig-addig egyenesítetted a sarlót a Hold meg a Nap felé, székestől hanyat dől-tél” – emlékezteti anyám. Kopasz feje megvillan: „Erigy a nénéd likába.”

– Megehültem – ült fel anyám az ágyban.

– Már éppen evésre akartam biztatni – nyúlt a lábasért Gáspár. Maradék csirkecombok sárgállottak benne. – Csirkemaradék van, vagy süssek hurkát?

– Csak néhány falás kell, ne tapaggyon essze a gyomrom. A szárnyát add, kicsi mártásval s kenyerkével.

– Egyen rendesen. Nemcsak szárnya van a csirkének.

– Aszt én es tudom.

– Ha tudja, akkor a javát miért sajnálja magától?

– Micsinájjak, ha eccer nem lelek örömet az evésben.

Sose lelt, gondoltam. Mindig úgy evett, mint aki szükségből eszik.

A lábasok, a tányérok, a kések-villák zörgését, furcsa módon (talán mert elviselhetőbbé tették a délutánba feledkező estét) nyugtatónak találtam.

– A galuskáról egészen megfeledkeztem – fedezte fel Gáspár a kályha mellé lerakott fazekat.

– Tedd el apátoknak.

– Mind?

– Mennyi maradt?

– Vagy nyolc.

– Akkor mind a nyócat... amennyi a tányérra fér.

– Mind elteszem – mondta Gáspár s telerakta a cseréptányért.

Anyám ügyetlenkedve kászálódott le az ágyról. Szédéses ingét szemérmesen összefogta, majd kötött nagykendőjét a vállára terítette. Mielőtt eltávolodott az ágytól, végigtapogatta apám megüresedett helyét.

– Többet nem hallom a szuszogását.

Az asztalhoz segítettem. Tegnap óta megint könnyült, állapítottam meg erősödő aggodalommal.

– Szédül? – segítettem a székre.

– Eccer se szédültem így.

– Gyógyszert vett-e be?

– Éhomra?

– Emiánt szédül, nem a vérnyomástól.

Tovább ráncolta a homlokát.

– Ne tuggy mindent jobban.

– Kendre bízom.

– Rajtam már semmi se segít. Se gyógyszer, se más – kezdte mártogatni a tényért. Ujjai közül alig látszottak ki a kenyérdarabkák.

– Madárnak való falatok.

– Amekkora lefér a torkomon – mondta.

A csontja is a madáréhoz hasonlatos, gondoltam.

– Mióta hibádzik a vérnyomása?

– Tíz, vagy tizenkét esztendeje – kereste hosszasan az első fejszédülés napot.

– Városi betegség – mondtam félig magamnak. Töprengtetett, vajon mitől kaphatta.

– Csak vót – helyesbített.

– Azelőtt...

– Azelőtt, azelőtt. Azelőtt mű es másképp éltünk. Főtt a fejünk eleget, de mégse vótunk alyan erős szorításban, mint ötven tájt. Mint a garasos, gyütögettem a forintokat s kétszáz forintjával futottam a község házára, nehogy reánk küggyék a végrehajtót.

– Elöttem van.

– Ha előttem van, minek kérdezősköcc?

– Keresem a dolgok fenekét.

– Rám pillantott. Meglepte, hogy az ő gondolkodásuk szerint formálód-nak a mondataim.

– Aszt ugyan heábavalóan keresed, zavaros víz folydogál felettük.

– Várjuk meg a tisztulását?

– Ha telik az üdödből s nem félsz attól, hogy magad es belezavaroc.

– Kell legyen valami magyarázat – mondtam tehetetlen morgással.

– Apád es eszt mondogatta. Órákig ült a gangon s tépelődött. Attól kezdve, hogy a dolgok rendje megváltozott, sokasult benne az értetlenség.

– S kendben?

– Bennem méginkább, csak én nem törtem az eszemet miattuk – mondta fázékonyan. Kendőjét megigazította. – Segiccs vissza az ágyba.

Megsimogatta a fejemet.

– Ügyejj magadra, nehogy üdö előtt elemésztöggy.

– Ügyelek – mondtam, azzal a természetességgel, mintha minden rajtam múlna. Mintha, nagyobb mértékben, nem ugyanazokat a szorításokat érezném, mint ő. Mintha idegsejtjeim nem továbbitanák: a világ óráról órára rétegződik, áttekinthetetlen üveglapok közé présel fáimmal együtt, az idő törmelékei alól hasztalan nyúlok ki eligazodást segítő gondolatért, igyekszem áttekinthetővé tenni a felgyülemelő és új információk kaotikus halmazát. Mintha nem sejténém: hovatovább a tárgyak is hatalmukba kerítik az embert.

„Eligazodol-e abban a nagy városban?” – kérdezi apám. „Utcák szerezint-e?” – kérdezek vissza, tudjam mi indította el benne az érdeklődést. „Dehogy, szokásaiban, reggeltől-reggelig hangyasokaságában?” „Nyolc esztendő kevés ahhoz.” „Szoktatod magad a kövekhez.” „Még csak a barátkozás elején tartok.” „Ebből se lesz igazi barátság.” „Mit tegyek, ha a nagyobbját még mindig az itthoni tölti ki.” „Így es van rengyén” – mondja nevető szemmel. „Hát kendben teljes-e még az itteni világ?” – cserélek szerepet, tudván: kérdezni mindig könnyebb. Szemnevetése elhalványul. „Maroknyi világ maradt nekünk.” „Mikor volt nagyobb?” „Lehet, hogy sose, de

nagyobbnak éreztem.” „Meg lehet-e fogni, hogy mitől?” Elgondolkozik. „Míg enyém vót a föld, társak vótunk, értettem a szavát, suttogását. Most? Most, hogy közös-távolba kerültünk egymástól, alig hallom. Mintha magamra hagyott vóna.” „Pedig ugyanúgy föld maradt, csak a gazda szaporodott meg.” „Nagyot sóhaj: „Mindenkié és senkié se. Nekem es szól, a másiknak es, a harmadiknak es, végül egyikünk se tuggya, hogy mit mondott. S ha ott tartunk, hogy nem értjük a földet, akkor mán semmit sem értünk. A többit megincsak reád bízom...” – mondja. Nem igen tudok mit kezdeni vele, gondolom. De nyugodni sem hagy. Hátha csak benne szűkült maroknyira a világ, a többiekben határszéltől határszélig tágult.

5.

- Fekügyetek le – mondta anyám virrasztásos tekintettel.
- Kisodeig várunk – jártatta körbe Gáspár a szemét, mint aki elfoglaltságot keres. – Elrendezzük az asztalt s megerítjük.
- A villanyoltást én is szerettem volna halogatni.
- Szédülése alábbhagyott-e? – kérdeztem anyámtól.
- Valamicskét – mondta. – Most a fáractság szakad reám.
- Mindjárt lefekszünk mi is – döntött Gáspár.

A villany kialudt.

A sötét (a szembogárban maradt fénynek) villanásnyi káprázatot sem hagyott s a szomszédos háztető fehérségével is mostohán bánt, csak percek múltán szűrte át magán. Mintha csak erre a fehérségre vártam volna, megkönnyebbülve fogadtam szüremkedését.

Akár a sötétkamra, előhívó fénnel, rendezkedett be képzeletem a kazetákban felejtett filmtékercsek előhívására.

Megérkezik az aratásból. (Szájszögletében Kossuth cigaretta.)

Kaput nyitok. (Eldobja a csikket, utána sercint.)

A kosi megáll a csűr előtt. (A gyeplőt a kezembe adja – „Fogd ki a lovakat”.)

A konyhaajtón lebben a pokróc. (Megiszik egy pohár vizet.)

A csűrkapu kiengedi homályát. (Fülére tett kalappal alszik a szénán.)

Kilép a verőfényre, hunyorít. („Alyat aluttam, még a lábam es megfázott.”)

Lába közé szorítja a kaszaverő üllöt. (Apró kalapácsütésekkel fogztatja a kasza élet.)

Felüti a kaszát, visszaszereli a rendcsinálót. („Ha hajnalra nem lucskosodik be a búza, korán kezgyük vágni, hogy ne gyullaggyon reánk az ing.”)

Nagyot merit a búzából. (A kasza hersegve sivít.)

Öles rendek sorjáznak mögötte. (Nyakán iramló verejtékcseppek.)

Gáspár ugyanabban az ütemben követi. (Ősi ritmusra dőlnek a rendek.)

A forróság elmozdul a széltől. (Fölszárad a veríték, arca megelevenedik.)

Csöcsöskorsót emel a szájához. („Mért hattad a napon a vizet?”)

Mögült kévék emelődnek. („Elegendő kötelet készítettél-e?”)

Az utolsó pásztából is kilép. („Kezgyetek kalangyázni.”)

- Menyár, te hallod-e? - rázza meg a vállamat Gáspár.
- Mit?
- Valaki matat.
- Hogy matatna?
- Kutya legyen, ha nem matat.
- Legyél, csak ne ma éjjel.
- Nem vagyok süket.
- Én se.
- Úgy látszik, egyszerre alszol mind a két füleden.
- Úgy látszik - mondtam ráhagyólag, de még percekig erősen figyeltem, hátha az ajtófélfába szorult szű percegését vélte matatásnak. Anyám változó erősségű szuszogásán kívül semmit se észleltem.

„Kalákába örömet ment. A közös gazdálkodás is kaláka, csak nagyobb lélekszámban” - mondom kizökkenve töprengéseiből. „Más, ha az ember közösségbe kényszerül és más, ha közösséget érez.” „Más.” „Örvendek, hogy lélekszámot montál s nem létszámot. Mert a létszám elfogaggya a kényszert, a lélekszám csak akkor nyugszik, ha érzi, hogy neki való közösségbe került.”

A szülő végében áll. („Legalább eszt hatták vóna meg.”)

Tökek közé hajol. („Kitakaratlanul maradt mind.”)

„Többet nem szüretelünk” - mondom. „Nem, az anyjuk úristenit.” „És szikrázó borunk se lesz.” „Nem, az anyjuk úristenit.” „A pince, bor nélkül már nem pince.” „Lelakatojjuk.” „A hordókkal mit kezd?” Kihúz egy karót, rátámaszkodik. „Amit a présvel, semmit.”

- Most se hallod? - kérdezte Gáspár félelmet leplező hangzással.
- Várj csak, mintha a tányér körül matatnának. Gyújtsd meg a villanyt.
- Gyújtsd te.
- Mitől félsz?
- Semmitől. Te közelebb vagy a kapcsolóhoz.

Vártunk.

Egerek futkosnak a falban.

A padláson, a diók közt...

A tányéron, találgattam.

- Kutya legyen, ha nem matat - mondta másodjára Gáspár.
- Most már én is.
- Tütököt mi lelt? - riadt fel anyám. - Mit hangoskottok? Majdnem elaluttam.

- Valaki a tányér körül... - lassította a gyanakvását Gáspár.
- Sss... Apátok eszik.

Megrázkódtam.

- Ne zavarjátok...

A mocorgás felerősödött.

Összepréseltem a számat. Gáspár hallhatóan nyeldekelt.

Ugye megmontam, hogy hazajő - forrósodott fel anyám hangja a félelemtől.

- Hogy jött volna - mondta Gáspár.
- A villanyt - biztattam újra.

Hirtelen csörrenés repesztette meg képzeletünket.

Gáspár ijedt mozdulattal ugrott a villanykapcsolóhoz.

- Nyavalya üssön beléd - rúgott az ágy alá iramló Cirmos után.
- A macska vót? - kérdezte félénken anyám.

– Az.

– Eszt a szégyent – temette a fejét a párnába, majd felült. – Eszt a szégyent – lihegte, mint aki erős nyomás alól szabadult. Feje oldalra billent, attól féltem, leesik az ágyról.

– Hozz egy törülközőt!

Megtörölgettem a homlokát, a nyakát s a hátát. Mintha csontokat törölgetnék, gondoltam.

– Ilyent még nem paciltam – hüledezett még mindig Gáspár. A füles-poharat a vödörbe merítette s hosszan kortyolgatta a vizet.

– Mit vétett apátok, hogy az isten utolsó falattyaitól es megfosztotta? – tapad rám anyám kérdő tekintete.

Háta szinte a tenyeremre forrt.

– És mit vétettünk mi, hogy végtisztességünkben es megcsúfol?

Befogta a fülét, mint aki nem akar többé senkiről és semmiről hallani. Éreztem, maradék ereje is elhagyja, engedtem, hogy visszacsússzon a párnára. A gyengeségnek ettől az elkerülhetetlen pillanataitól féltettem a legjobban.

– Eddig aszt hittem, hogy isten nélkül nem tudok meglenni, hogy semmiben sem nélkülözhetem.

– Inkább magával törődjön.

– A magunk támasztékán küjel, semmi nincs – sóhajtotta.

– Nincs, nincs – mondtam. Aludjon, hogy valamicskét erősödjön.

Elfordította a fejét. A mozdulat mintha görcsösbe rántotta volna vonásait.

– Alszom, csak lemenjen rólam ez a lidérces nyomás.

Másodszor is sötétbe merült a szoba. A hó fehérségére megint nehezen találtam rá. Lehunytam a szemem. Nem akarom a halál színéhez szoktatni, gondoltam. Akkor is fehérséget láttam.

Nyakában vetőzsák. (Testtartásán egyenesít.)

Egyenletes léptekkel megindul. (A léptek ütemére lendül a karja.)

Hüvelykujja megnyitja a markát. (Egyenletes ívben szóródik szer-te a búza.)

Kalapja a meggyfákig ér. (Ugyanazon a renden érkezik vissza.)

Megtölti a vetőzsákot. (Kétoldalt beszegélyezi a búzaföldet.)

A napszállat a fák mögé ér. („Édes jó Uram, ne hagyd hiábavalóságában a munkámat. Növeszd áldásoddal, szenteld meg, hogy szegénynek, s madárnak, egyaránt jusson belőle.”)

„Miért nem géppel vet?” A vetőzsákot a földre huppantja. „Hegynek feltelé? Melyen gazda lesz belőled?” „Majd elvállik.” „Hamarabb elvállsz te a földtől.” „Ha el, annyi...” „Ne keresd előre a dologtalanságot, inkább segiccs felrakodni a szekerre.”

Anyám szuszogása alvásba lassult.

– Megint megfogyatkoztunk – mondta Gáspár.

– Te se tudsz aludni? – fogtam sottogásra.

– Nem.

– Apánkkal időzöl?

– Vele.

– Milyennek látod?

Sóhajtását megnyújtotta:

– Míg élt, nem méricskéltem senkihez és semmihez. Tudtam, hogy van s ettől én is erősnek éreztem magamat. Most, hogy nincs, mintha mindennek ő lenne a mértéke.

- Nekem is.
- Kavarog a fejem, sokáig tart, míg helyükre találunk a gondolataim.
- Ha helyükre találunk.
- Hova találnának?
- Átrendeződnek – mondtam, s közben az járt az eszemben, hogy ezután mindennek másképpen kell történnie, mint ahogy eddig történt. Az örökös újakezdést a folytatásnak kell felváltania, legyen az újfajta folytatás vagy a régi frissült hajtása.

Kettőt ütött a falióra. Az elsőben még volt valami ijedelem, a második már visszanyerte kimértségét, rezdüléseit lassan némitotta el a sötétség.

- Fél kettő, vagy fél három? – kérdeztem.

- Fél kettő.

- Csak?

- Csak.

- Beszéljessünk még.

- Beszéljessünk – egyezett bele.

- Félsz tőle?

Nem válaszolt rögtön. Mintha a hirtelen támadt csöndtől várt volna segítséget.

- Apánktól?

- Apánktól.

- Miért kellene félnem?

- Hogy halálával méginkább a hatalmába kerít.

Töprengését megint a csöndre bízta.

- Nem egészen értem.

- Most, hogy nincs, újra keresni kezded. S ha megtalálsz, rádöbbsz: nem tudsz szabadulni tőle.

- Miért kellene szabadulnom?

- Hogy magad lehess – mondtam bizonytalanul, félve, hogy félreérti.

- Sose akart a maga képire nevelni.

Megkönnyebbültem. Ezt a kifejezést kerestem (magyarázatként) én is. Éppen azáltal kötött magához, hogy példával nevelt s nem szavakkal.

- Észrevétlen mégis azt tette.

- Úgy teszel, mintha el akarnád magadból hagyni – mondta némi ingerültséggel.

- Dehogyan akarom, csak vele lehetek több.

- Akkor meg minek szökdeltetted a kérdéseidet?

- Hát hogy megtudjam, benned ugyanúgy nagyobbodik-e, mint bennem.

- Ugyanúgy.

Egyezésünk, akár a hó alá szorult fűgyökér makacssága, gondoltam.

6.

Félsz tőle? Ha megtalálsz, rádöbbsz: nem tudsz szabadulni tőle. Vajon miféle sejtelem állított nyugtalanító sorba, lazult meg gondolataim eresztéke.

Gáspár annál sejtetőbben hallgatott.

- Emlékeid kezdetekor milyennek láttad?

- Éppen az idő tájt járok – mondta.

- Onnan már könnyen ide érsz.

Sóhajtása, mintha nehezéket húzott volna.

– Minél régebbi az emlék, annál megfoghatatlanabb.

– Ennyit én is tudok.

– Már le kell szállnom érte.

– Akkor szálljál – mondtam.

„Mit ígér a világ?” – *kérdezem. Ujját leemeli Vietnamból... „A jövőndőlés a látók dőga.” „Milyen látóké?” „A mindenlátóké.” „Ma már nincsenek mindenlátók.” „Lehet, hogy vannak, csak nem hallik a beszélgyük. Ha lármás a világ, ha egyenruhába öltözik a Föld, ki törődik majd avval, hogy mit mondanak.” „Kend mit mond?” Méricskélő pillantását rám emeli. „Erre a Födre mán nincs uruság.” „Ezt mondogatják, mióta a világ világ.” „Tudod jól, messze estem a képzelgéstől.”*

– Esténként reparálta a cipőket meg a csizmákat – érkezett vissza Gáspár az emlékezet ösvényéről.

– Suszter is volt? – akadt el a kérdésem, miután eszembe jutott, hogy az én szétcsúszkált cipőimet is ő talpalta, foltozgatta.

– Télen nem mindig volt munka a deszkagyárban. Dolog nélkül meg nem tudott meglenni.

– Nem volt más foltozó varga?

– De volt, de ő olcsóbb volt. A farsangi bálok után halomszám hozták hozzá a lábbeliket.

– A reperálást kitől tanulta?

– Jácskótól.

– Miféle Jácskótól?

– A bátyjától.

– Ez volt a neve?

– Ez.

– Most találd ki.

– Jácskó, ha mondom.

– Miért nevezték Jácskónak?

– Mert lengyel volt.

– Lengyel? És apám?

– Ő is.

A szemközti háztető fehérsége hirtelen felerősödött. A hátgerincem borzongását futtatotta.

– Nem tudtad? – kérdezett vissza.

– Hogyhogy ... eddig senki sem beszélt erről. Csak annyit tudtam, hogy Bácskában Tomjuokról Tamásra magyarosították a nevünket. Akkoriban, ha nem hangzott szépen, még a magyart is magyarosították.

– Így volt, így.

Lengyel? – melegedett hozzám a borzongás.

– Jácskóval mi lett?

– Belehalt a legénykedésbe.

– Bicskázásba keveredett?

– Kigyulladt benne a pálinka.

– Kigyulladt, kigyulladt, de miképpen?

– Ahogy mesélték: lakodalomba volt hivatalos s fogadásból, egyszuszra, egy üveg erős pálinkát lehúzott. Másnap reggelre meghalt.

Apám lengyel? – hajlítottam kételkedésbe a mindig közelinek érzett szót. Minden ízében, hanghordozásában székely volt. Földízü szavait, mintha éppen

frissibben hordta volna haza. Virradatváró kedvében fortélyosan szikráztatta. Egyedül a szeme merítkezett távolabbi égből.

- Nagyapánkról mit tudsz?...
- Nagyapánkról-e? Semmit. Most, hogy kérded...
- A nevét se tudod?
- Azt se. Csak a nagyanyánkét.
- Nem találad furcsának?
- Németes hangzása miatt?
- Amiatt.
- Huck Marcella. Hallomásra magyar is lehetne.
- Lehetne, de nem az.
- Ha nem, annyi... - mondta. Hangsúlyából, vállrándítást pótlóan, a nekem-aztán-mindegy sem hiányzott. - Én még ismertem őt.
- Milyen volt?
- Hajlott hátú, ráncos képű, mogorva öregasszony.
- Szeretted?
- Nem engedett senkit magához közel. Külön is lakott.
- Rossz természete lett volna?
- Az egész világra haragudott.
- Miért?
- Ki tudja miért. Apánkkal se tudatta a harag okát. Apánk, emlékszem, nehezen viselte. Ahányszor hazajött, mindig érte küldött. Az egyik reggel halva találtam.

- Anyánktól majd megtudakolom - mondtam.
- Gáspár rám pisszentett.
- Ne haragítsd fel.
- Miért haragítanám fel?
- Valamiért hallani sem akar róla.
- Akkor kitől tudakolódjak?
- Apánk barátaitól, vagy a német paptól. Az öreg esperes, halála előtt, neki adta át a bukovinai anyakönyveket.
- Még egy napot maradok - mondtam.

„Járókás koromban gyakran a térdére ültetett s miközben rázogatta a térdét mindig ugyanazt a versecskét mondta: Büsmag, Büsmag, kicsi Büsmag. Emlékszik?” „Tán te emlékszel?” „Hogyne emlékeznék.” Nevetése csokrosodik. „Kicsike vótál még.” „Miért nevezett Büsmagnak?” „Mert teccett neked.” „Mit jelent az, hogy Büsmag.” „Semmit.” „Semmit?” „Amikor először rád néztem, ez jutott eszembe.” „A bükkmakkról?” „Kerekded fejecskédre.” - mondja s elengedi nevetését. Én is utána ereszttem az enyémet. Attól, hogy nevetésünk összetalálkozott, még magasabbra szökött a kedvünk.

Lőrinc koporsója mellett áll. (Szeme zúzmarás.)

Szája alig hallhatóan szaggatja a szót: („jaj, ha evvilágnak mind így kell elmúlni, erős férfiaknak végre megrothadni, porrá változni.”)

Tekintetét megemeli. („Mit tettél magadval, Lőrinc! Métt hattál árva öregségre?”)

Göröngyöt vesz a kezébe. („Ha mán annyit bajoskottál, míg éltél, halálodban legyél nyugodalmas.”)

Fölmart szemhéja könnyet szivárogtat. („Métt vetted vissza, üdö előtt, Uram.”)

Keresztet vet. („Szakaggy meg, lélek.”)

- Harangszót hallok – ijedt föl anyám.
- Hajnalra haragoznak.
- Aszt hittem, mán megint eljöttek valakiért.
- Kik?
- A harangok.
- Tegnap jártak itt.
- Várhattak vóna még.
- Bizony, várhattak volna – társult anyám sóhajtásához Gáspár.
- Egyedül csak az a vigasztaló, hogy ő mán megváltotta magát.
- A halál nem megváltás.
- Mindannyiunknak az.
- Hogy aludt? – fordítottam a korai beszélgetésen.
- Éppen hogy csak lebegtetve magamot.
- Hát te?
- Nyitott szemmel.
- Beszélgettetek?
- Beszélgettünk.
- Mintha a papot es emlegettétek vóna.

Gáspár, mint aki aggodalmat érez, megrázta a karomat. Mozdulata anyám haragvásától akart távol tartani.

- Apánkat emlegettük – mondtam végül.
- Az esperes hogy került apátok mellé?

Igencsak lebegtetve aludt, gondoltam.

- Úgy, hogy ott szolgált – sietett a válasszal Gáspár.
- Aszt te honnan tudod? Számos esztendővel ezelőtt vót.
- Kendéktől.

Hallgatásából ítélve, anyámat megnyugtatta (már amennyire megnyugtathatta) a válasz.

- Ne mondd meg, hogy a plébániára készülsz – halkította le Gáspár a hangját. A halkításban parancsoló hangsúly is szorult, mintha le akarna beszélni a találkozásról s mintha Holbach gyümölcseinek ismerete fogalmaztatta volna meg figyelmeztetését. Hogy kerül ide Holbach, villant át az agyamon, hiszen (talán még a nevét se hallotta) természet rendszere nem társítható vallásközelbe maradt gondolataival. Magam is véletlen tévedtem be Holbach kertjébe. A túlvilági élet képtelenségét vitatva került Holbach szavaink közé, mint aki szellemi ellen-kereszteshadjáratot vívott a kereszténységgel. Dogmákat ostromló sorait létrafokonként másztam meg, hátha magasából áttekinthetőbb a paradicsomból kiszorult; örökléttől megfosztott emberi élet. Gyermekkori hitem szerint: a holbachi tanok megízlelésével tiltott gyümölcsbe haraptam. Belső száműzetésemnek, minél nagyobb haraptam, annál jobban ízlett a gyümölcskóstoló. Már a második harapásnál kiderült, hogy közeli kert ösvényeit járom, fái, gondozatlanul és sokkalta gyérebben, bennem is növekedtek. Visszatekintve az időben mindinkább meggyőződésemmé vált, de pontosításához ő kellett: a jövő tájai segítették a papságot a világ meghódításában. Éreztem s látnom kellett, hogy amíg az égi boldogságra várakozik az ember, a jövődjö kinjaitól reszket, eszébe sem jut az evilági boldogu-

lás. S akinek netán eszébe jut, a félelem szorításában veszti el emberi arculatát. Valahol én is ebben láttam a bajok forrását. A túlvilág kettős, fájó-rossz szorítása inkább rombolja a jelenvilág erkölcsét, sem mint építi. Az áldozat mindig az, aki az állhatatosság kövezetére építkezik.

– Virrad-e már? – hullt anyám kérdése közénk.

– Virrad.

– Aszt hittem, sose virrad meg.

– Ahogy beviláglik, nem sok vigaszt hoz.

– Nincs annyi kékje az égnek, amennyi megvigasztalna.

– Még mindig havazik – mondta Gáspár. A műanyagkabát zörgéséből következtettem: az etetéshez készülődik.

Megint a hóhullás, gondoltam s visszatértem Holbach kertjébe. Vajon mit szólt volna apám, ha valaki ide vezet, a túlvilág-omlasztó eszméltetés hatására vajon beállt volna-e közlegénynek Holbach „keresztes”-hadába. Azt hiszem nem. Túláságosan félénk és aggodalmaskodó ember volt. Ha nem is a túlvilág ígért jutalma, valami fogva tartotta, képzeletét leigázta, oly mértékben, hogy mindenkire már-már az alázat szálával kötődött. Cselekedeteinek indítékát is ebben kell keresnem, próbáltam fényt deríteni szolgálatkész természetére. Ha egyszer is végiggondolja megváltozott helyzetét, meglehet, levetkőzi öröklött félszességét, amely meggátolta abban, hogy végleg felszabadítsa magát. Az ész mezsgyéjéről nézve, képtelen volt arra, hogy szolgálatos ösztöneit ellenőrizze, módosítsa.

„Miért rezzen össze még ma is, ha nadrágos embert lát?” – csillapítom nyugtalanságát. Szapora pillantását megállítja: „Rezzen a nadrágom szára?” „Demokrácia van.” „Úgy indult.” „Kend is nadrágot visel.” „A csizma szárába dugva.” „Tán szégyenli a hosszát?” „A csizma szégyellné, ha eltakarnám a szárát.” „És már a végrehajtók is elmaradtak.” Arcvonásai megenyhülnek. „Elég ha eszembe juttatod.” „Igazával mit kezdett, ha sérelem érte?” – kérdezem, látva enyhületét. „Összegyűtöttem.” „Meddig?” Kútból merítkező szemét égnek emeli. „Ameddig a szegény ember gyűtögeti, harangszóig.” „Aztán?” „Imáccságba fojtottam.” „Sose volt alkalma a nyelvoldásra?” „Vóni vót, de az utolsó pillanatban mindig visszanyelődött.” „Vagy visszanyelelték.” „Én mindig aszt mondtam: ha a munkám nem szerez érvényt igazamnak, megette a rossznyavaja.” „És szerzett?” „Hol igen, hol nem. Ha nem, akkor sem panaszlottam a sorsomat. Még többet dógoztam.” „A többiek, akikkel együtt dolgozott?” „Arra mindig ügyeltem, hogy ne igazogyak a dologtalanokhoz. Erre te es ügyejj.”

– Fel kéne keljek – mozdult anyám.

– Minek?

– Hogy ne maraggyatok reggeli nélkül.

– Mi majd elkészítjük.

– Hadd el, jobban vagyok – mondta, mint aki kilábolt a szomorúság csöndjéből, de hangján fáradtság érződött.

– Elhiszem – mondtam s már indultam is, hogy készülődését megakadályozzam.

Egész testében reszketett.

(Folytatása következik)

Mecseki szimfónia

*Földre ejti batyuját a hajnal,
menny-kalapos vándorló legény.
Markába pólyál házat, templomot,
térdepel a város közepén.
Sugár-ujjal függönyöket babrál,
bepislant a dóm zöld ablakán.
Vállát arany fákkal cirógatja,
kőkelyhe az öblös barbakán.
Madarakkal hajlong, körbesétál.
Száján gyárkürt, zászlósan ragyog.
Ezüst zsebéből fésült kistiük,
bólintanak buksi Daindolok.*

*Ó város, nézd a hajnal lila arcát,
tépett kódóktól hányszor sebhelyes,
döfi a szél, szirt buktatja a mélybe;
fáradt szegény, a csizmája deres.
Tüzelj, hogy magát bátran melengesse,
kőkehelyből kínálj, ha szomjazik.
Hajába szórd, lágy süvegére tüzd fel
rigókat ringató virágaid.*

*Város, gyémánt gyűrűiden forgunk,
békéltetőn simogass meg minket;
most küldik től csavargó csilléken
bányádból a világító kincset.
Emelik már parázsról a foszló
kenyereket tűz-tüdejű pékek.
Hallgasd, a fény üvegcsarnokában
fogók közé siklatják az ércet.
Itt is, ott is kalapácsok szállnak,
csillagosan remegnek az üllők.
Lámpás mellét morrantja a mozdony,
kavicsoktól kondulnak a küllők.
Kereplők a cseresznyések ormán,
völgyet csipkéz, kékül a sok kaptár.
Makár mézet csorgat, csap tövében
szunyókál a hab-koronás sajtár.
Zsongorkő reng, Jakab farigcsálja,
hegyölében esőssel sikálja;
Cserkút fölött megtömi pipáját,
babás börccel tölti tarisznyáját.*

*Tubes üzen türkésző Zengőnek,
riassza szét a türge felhőket,
siessen, nehogy jéggel cifrázzák
Hosszúhetény, Keszű, Zók palástját.
Kürtőkalapját jámbor Misina
a Hold alá csúsztatja szaporán,
hulljon belé, ha pajzsa széthasad,
mielőtt fölvidul a csalogány.
Léptet lován a hegyek királya,
nyergében a királynő, uszálya
csillámol a lombokon, hullámszik
bognártól a tetőnyújtó ácsig.
Karinget ölt, körmenetre készül,
keresztet karol a lassú főpap.
Galambcsőrben lobognak a gyertyák,
Krisztus fölött gyászra harangoznak.
Vakítva Bertalan remetéje,
vérrel locsol nyeklett nyakú mályvát;
szablyaéltől kínba buktatottan
hajjal söpri csonka kalyibáját.
Kagylós sziklán rözsemáglyák égnek,
Boldogasszony-horhos kökényága
ráborul a puskás csörtetőre,
gyöngyöt zúdit Sáson-völgy havába.*

*Földre ejti batyuját az alkony,
menny-kalapos vándorló legény.
Markába pólyál házat, templomot,
térdepel a város közepén.
Sugár-ujjal függönyöket babrál,
bepislant a dóm zöld ablakán.
Vállát arany tákkal cirógatja,
kőkelyhe az öblös barbakán.
Madarakkal hajlong, körbesétál.
Száján gyárkürt, zászlósan ragyog.
Ezüst zsebéből térsült kistűk,
bólintanak buksi Daindolok.*

*Ó város, nézd az alkony lila arcát,
tépett ködöktől hányszor sebhelyes,
döfi a szél, szirt buktatja a mélybe;
táradt szegény, a csizmája deres.
Tűzelj, hogy magát bátran melengesse,
kökehelyből kínáld, ha szomjazik.
Hajába szórd, lágy süvegére tűzd fel
rigókat ringató virágaid.*

Hóolvadás Balatonmárián, 1979 januárjában

*Mint ikertal, mely önszántából állt
az eredeti mellé, jajfehér
zuhanással dől oldalvást a földre
– egy testként – a hótömb a napsugár
érintésére. A fák törzse már
korábban mind felsóhajtott, s lelökte
magáról a hóbundát, csak a kér-
ges, védett mélyedésekben talált
zsákmányt a fény. S a víz fölött. Kiált,
reped a jég. Elborítja a vér
a tó testét, s a réseken kitörve
szétfut a tükörszínen . . . Január
van, s márciusi a napfény. Rigók
s bádogereszek énekelnek róla.*

Balatonmária, 1980. január

*Idén is úgy olvadunk a havas
tájba, mintha csak a hiányzó részek
illeszkednének csendben a helyükre.
Utunkon a tavalyi lábnyomok,
tarkónkon ugyanaz az égbolt. Úgy ropog
a nád s a jég, ahogy tavaly. Képünkre
formálódik – jelzéssé lényegülve –
s a HELYSZÍN által lobbantott emlékek
üzen a jelenvaló. Ami az
időt mederbe vezeti, s utaz-
ni enged benne: tér. A történetek
tere. – Így mi, igazi vándorok,
többször bejárjuk ugyanazt a kört,
felmutatva a különbségek arcát.*

CSONTVÁRY: BAALBEK

Csontváry Baalbek-interpretációja

Csontváry feljegyzéseiben, életrajztöredékeiben, pamfletjeiben igen sokszor utal Baalbekre, a helységekre épp úgy, mint az arról festett képre. Festményei közül erre hivatkozott a legtöbbször. A párizsi kiállítás katalógusában elfoglalt kiemelt helye is mutatja, hogy főművének, a Nagy Motivumok záróképének, életműve szintézisének tartotta. Büszkén írta Koronghy Lippich Eleknek 1909 októberében: „Ha festményeimet Amerikába kivinnék a hova eladni nem akarom; – s ha azok az ígért egymillió dollárt ki is fizetnék érettök, – gazdagabb volna e szegény Hazánk az 5 millió koronával? Hát nem vagyunk gazdagabbak és nyugodtabbak avval a tudattal, hogy még sok víz fog lefolyni a Dunán és a Missisippin amíg a Baalbekhez hasonló festmény lát napvilágot? de addig míg ezt túl nem szárnyalta, túl nem tökéletesítette valaki, még mindig többet ér a tudat a jenki milliójánál, – hogy pénzzel sem megfesteni, de még csak megvenni sem lehet azt a dolgot.”

Feljegyzéseiben többféle összefüggésben hivatkozott a Baalbekra, lényegében azonban e hivatkozások visszavezethetők néhány alapgondolatra:

Baalbek, mint a Nagy Motivumok záróköve

mint a természetben és a történelemben megnyilvánuló isteni rendnek a reprezentánsa, amelynek mitológiai jelentésköre kardinális helyet foglal el a magyarság és Csontváry mitológiájában

mint festői törekvéseinek szintézise.

A Nagy Motivumok gondolata Csontváry életművének és életének központi vezérlő elve, szorosan összefüggött a mitikus elhivatással, illetve az abban foglalt jóslat teljesítésének a követelményével. Önéletrajzában a baalbeki kép születési körülményeinek a leírása után egyértelműen meg is fogalmazta, mi a Nagy Motivum értelme: „A kinyilatkoztatás világfejlesztő szelleme nem ismétli magát, ezért úgy a természetben, mint az emberművelődés történetében csak elvétve találkozunk maradandó monumentális képpel: ilyen különböző három pont a természetben: az egyik a Tátrában, a másik Sziciliában és a harmadik Siriában van megörökítve. A három világraszóló motívum lett a XX. század emberművelődés korszakára fenntartva, egyben pedig a világfejlesztő nagymester igazolására odaállítva.” Vagy más variációban: „Bizonytalan ösvényeken évek hosszú során át, élet-halál közötti küzdelemben, Európán, Ázsián és Afrikai területeken kísérleteztem és gyakoroltam magam, előbb próbára tettem, a kiállott próba után a Tátrába kerültem s a meseterem a Tarajkát jelölte ki, mint megfesthetetlent a világraszóló motívumként; a másik világraszóló motívum Taormina volt Sziciliában. A harmadik a világ legnagyobb plein airje, a Baalbeki Naptemplom, a Helios Bacchos Antonius és a Vesta-szűz temploma volt.”

A Nagy Motivum tehát Csontváry világában kettős funkciót teljesített. Különleges természeti szépségű hely, ahol azonban nem csupán a természet munkálkodott, hanem az emberiség is létrehozott valamit. Ahogy egyízben megjegyezte, elégedetten tekintve vissza életútjára: „a láthatatlan bölcselővel bejártuk a világot, s megállapodtunk azokon a pontokon, ahol az emberi művelődés nagyot és szépet alkotott, hol a nagy mester rendkívülit bemutatathatott.” A nagy festővé válás igazi próbája volt a nagy motívumok megfestése – sőt valójában ezek megfestése volt maga a feladat, minden más csak e feladatra való felkészülés lehetett.

A *Baalbekben* egyesült mindaz, ami a Nagy Motívum feltételei közé tartozott. A Libanon hófödte hegylánca, a Biqua' völgy friss színei, a termékenység reprezentánsa, az ősi akropolisz, amely a nagy múltról beszélt és amely alkalmas volt arra, hogy Csontváry nagyszabású mitológiai világot építsen rá.

Baalbek Csontváry írásaiiban legtöbbször mitológiai ihletésű világképe vázolása során merült fel, összekapcsolta ugyanis Baalbeket egyrészt a hunok és a magyarok múltjával, szerinte való mítoszával. Attila küldetésével, másrészt saját maga mitikus elhivatottságával. Egyik feljegyzése szerint: „Itt él köztünk 6 ezer esztendő s cédrus fa csoport, amelynek aljában Salamon, Sardanapal, Attila lányoma pihen. Onnan, arról a magas hegyről lefele keletnek nézve látjuk a naptemplomot Baalbekben az Antilibanon lábánál pihenni 6 ezer esztendőn túli időkről egy népfajtáról beszélni, mely napimádó volt, ezek őseink voltak, de napimádók voltak az ógörögök is.” E napimádó ősök emeltek tehát Baal istennek templomot az Antilibanon tövében: „a templom 21 m hosszú, 5 m magas és 4 1/2 méter széles márvány tömbökből állott mely északról 90 méter, homlokzatban pedig 63 méter hosszú volt. Ezt kiegészítette a 21 m áldozó kőoltára, amelynél áldozott Attila zarándoklata. Később, amikor az ógörögök uralomra kerültek, s a naptemplom belsejében Heliosz templomot emeltek, – s Heliopolisz nevet adták Baalbeknek.” A naptemplom és az áldozó kő mitikus szerepet játszott őseink – Csontváry szerint a hunok is az ősök közé tartoztak – életében: „Baalbekben az áldozó kőnél tanácskoztak. A kőnek az energiája a monumentális erőnek a kisugárzása. Kimondja, miként indult ki innen az Isten ostora – a világhódító útra Attila”. Attilának küldetése volt, a dekadenciába, erkölcsi fertőbe rokkánó római birodalmat, a nyugati civilizáció létrehozóját kellett megleckéztetnie. A rómaiak Csontváry szemében az álkultúra, a civilizációnak nevezett kapzsiság, elsatnyulás reprezentánsai voltak, elfordultak a tiszta energiaforrás, a nap tiszteletétől és Baalbekben is Bacchusnak, a kicsapongás, a tivornyzás istenének emeltek templomot. A modern civilizáció a római dekadencia örököse, Csontváry az aszkéta próféták egyeneságú leszármazottjaként kelt ki ellene, a baalbeki példával érvelve: „... ti kultúrájának hirdetői a szeszkek előállítói arany imádásával sátánokká vedlett világ megrontói már kétezer év előtt is mankóval jártatok, amikor Baalbekben emeltétek a Bacchus templomot.”

A Baalbekre vonatkozó, még hosszasan idézhető passzusok tehát Csontváry mitológiájának néhány alapvető vonására utalnak:

a) napimádat, amely az őseink és az ógörögök vallása volt, szemben a mesterseges fényekhez, a másodlagos fényforrásokhoz vonzó, dekadens népek vallásával. A mitológia szintjén felvetődik tehát a magyarok és az ógörögök szellemi rokonsága, amelyet az új korban épp Csontváry művészete fog bizonyítani, hiszen a festészetben ő teremtetett a klasszikus görög szobrászokhoz méltó, velük összemérhető, a kozmikus rend harmóniáját tükröző, monumentális művészetet.

b) Baalbekben az ősi romvároshoz eszmei okok miatt hozzátartozik a nagy kötömb is, az ősi áldozókő, amely szellemi erő kisugároztatásával segítette és irányította Attilát.

c) Attila nagy elhivatása Baalbekhez kötődik, csakúgy, mint ahogy Csontváry igazi nagy próbája is a baalbeki panoráma megfestése volt, e képpel, illetve a belőle áramló szellem erejével csakúgy, a megromlott nyugati civilizáció dőlyfét kellett megtépázni, mint ahogy ezt a fegyverek erejével tette meg Csontváry őse, a legenda Attila király, akinek lényegében, azonos küldetése miatt ő, az elhivatott festő szellemi inkarnációjának is tekinthető.

A Baalbekre vonatkozó megjegyzések harmadik típusa esztétikai, formai minőségeket említ, azt sommázza, hogy milyen művészi problémákat kellett megoldani, hogy e totális értelmű mű létrejöhessen, miben tekinthető tehát a kép a keresett problémák megoldásának, az életmű szintézisének: „... a kifejtett munka tartalmazza a keresett háttéri perspektívát, a szemben levő levegőnek a távlatát. Tartalmazza a naput színek láthatatlan fokozatát, és végül az energiát, amely életben tartja az egész alkotást.” Ugyancsak a Baalbekre utalva írja: „A XX. században

csak az lehet igazi művész, aki a napszíneket elemezni tudja, aki költői bölcseletnek tulajdonosa s ezeken kívül van életre keltő energiája." Több ízben is a *Baalbeket* említi az „érzés távlata” klasszikus példájának.

A *Baalbek* tehát Csontváry feljegyzéseiben a legfőbb érv annak bizonyítására, hogy teljesítette a titokzatos hatalomtól, a világfejlesztő demiurgosztól kapott küldetést. E küldetés során pedig nem csupán arról volt szó, hogy a küldetés teljesítése a bizonyítéka magának a küldetés tényének és Csontváry csakugyan a nagy festők társává vált, hanem a küldetés – bármennyire személyhez szóló volt is – több volt az egyéni elhivatásnál, egy egész népnek, a magyarságnak a létkérdésére vonatkozott. Arról volt szó ugyanis, hogy e nép ahhoz, hogy a világtörténelemben aktív szerephez jusson, világtörténeti aspektusból az egyetemes szintjére emelkedjék, a szellem terén kell világraszóló produktumokat felmutatnia, mégpedig olyant, amely a fertőbe süllyedő nyugati civilizációnak is példát tud mutatni. Az egyéni kudarc tehát egy nép történelmi sorsát kockáztatta volna. Ez az érzés növekedett szorongássá nagy válságélményeiben. Nem az egyéni halálfélelemről, kudarcról volt szó csupán, hanem a kollektívumért érzett felelősség fokozódott tragikussá.

A *Baalbek* jelentősége ezért Csontváry szemében túl is emelkedett a művészi értékek szféráján, egy nép egzisztenciális ügyében volt perdöntő: „Az isteni gondviselés rendeletétől a fejlődés Magyarországról indult ki, aztán Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Svájc, Szicília, Egyiptom, Palesztina és Szíriában folytatódott és a hat-ezer éves cédrusoknál állapodott meg. A festői motívumok a fent nevezett országokból kerültek ki, amelyek közül háromnak történelmi jelentősége van. E történelmi jelentőségű dologgal a magyar nemzet legitimációhoz jutott, amellyel igazoljuk azt, hogy nem tücsökhöz hasonló, hanem hangya szorgalommal dolgoztunk. Ezzel az érdelemmel ma a nagy nemzetek sorába léptünk és Magyarországot a világ történelmébe iktathatjuk.” Sőt, a *Baalbek* jelentősége még ennél is nagyobb: „E munka állítólag Isten segítségével jött létre és ezen a réven Magyarország bevezethető a világ történelmébe, a kapcsolat, mely az Istent igazolja, bevezethető a világ összes vallási felekezetébe.” A *Baalbek* tehát Csontváry értékelése szerint egy nép világszintre való emelkedésének a záloga és egyúttal az ontológiai istenbizonyíték rangjára emelkedett.

Csontváry szerint tehát ez volt az az „igazság”, amely a műben „kinyilvánította magát”, e többretű, összetett jelentéskomplexum összegeződött a harmadik Nagy Motívumban.

* * *

Magától értetődően egy művész szubjektív interpretációját mindig fenntartással kell fogadni, hiszen a mű nem feltétlenül azonos a művészi szándék és vágy tárgyiasulásával, ha valódi műről van szó, annak megvan az immanenciája, belülről fakadó elrendező elve is. Panofsky joggal mutatott rá, hogy a művészek esztétikai reflexióit, öninterpretációját inkább műve párhuzam-jelenségének kell minősíteni, mint értelmezőjének, hiszen nem biztos, hogy a művész szándéka egybevág azzal, az alkotás igazi tendenciájával. Egyébként is csupán a teoretikus típusú művészeknél számíthatunk erre az interpretációs segítségre. Dürernél igen, Grünewaldnál azonban nem, Poussinnél igen, Velazqueznél nem, a teoretizáló hellenisztikus-római művészetben vagy a reneszánszban igen – a Pheidiasz korabeli antikban vagy a középkorban nem. Azt is figyelembe kell venni, hogy Csontváry idézett írásai túlnyomó része a nagy alkotó korszak után készült, mintegy önigazolásképpen, lehetséges, hogy az akkor már téves eszméktől is színezett világképének számos elemét is utólag vetítette bele a művekbe. Bár ugyanakkor az ellenkezője is igaz: világképe épp művei festése során, műveiben formálódott meg, konkretizálódott és csak később, már épp a művek tapasztalatára támaszkodva fogalmazódott meg verbálisan is.

Ugyancsak figyelembe kell venni azt is, hogy Csontváry már annak a kornak a művésze, amelyben a kollektív meghatározó, a stílusban megnyilvánuló esztétikai szabályozó elvnek az ereje csökkent, mind tartalmi, mind formai téren előtérbe

került a szubjektíve motivált kódrendszer. Az alkotó folyamatban a szubjektív tényező szerepe megerősödött – jöllehet Csontváry e téren még átmeneti ember, aki a szubjektív kódrendszert még az általános érvényű rangjára akarja emelni, objektív korrektumokat keres. Mindenesetre az ő korában már egyre nagyobb hangsúlyt kapott az egyéni motívum-értelmezés, a szubjektív kódolás – ezért a desifrirozásnál feltétlenül szükséges ennek verbális-fogalmi öninterpretációját is figyelembe venni, mert ez a mű néhány elemére, a motívumok közötti összefüggésre vonatkozóan némi tájékozódást tud nyújtani.

Néhány kompozícióbeli sajátosság, téri megoldás, bizonyos elemeknek kulminációs pontként való kiemelése Csontváry interpretációja, illetve az azt szabályozó világképe, szimbólumköre ismeretében indokoltta válik. E világképben feltáruló egyéni mitológia révén került eszmei centrumba a Jupiter templom oszlopsora, kapott közvetítő szerepet a cédrus, mint ahogy számos feljegyzésében minősíti a cédrust a Nagy Idők tanújának és jelenik meg a képen a cédrussal társalkodó bölcs alakja is. Ugyancsak az egyéni mitológia kardinális pontja elhivatásának rokon jellege Attila elhivatásával, a nagy „áldozókő” mitikus funkciója. Sőt a *Baalbek*-ben feltáruló mitikus jelentéskör aktualizálásában egészen odáig ment, hogy a Vilmos-lépcső fölötti két korintuszi oszlop közötti mezőben a kötörés erezetek a császár arcvonását adják ki és a keleti bejárati kapunál is ajtónállók jelentek meg, tehát az ősi romváros életre kelt, aktuális ceremónia színhelyévé vált.

(Folytatjuk)

BÉCSY TAMÁS

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Maróti Lajos: *Pályamódosítás*; Bereményi Géza: *Halmi*;
Székely János: *Protestánsok*

A József Attila Színház első magyar bemutatója Maróti Lajos *Pályamódosítás* c. munkája volt. Sajnos, igaz a szójáték: ez a darab Maróti Lajos pályáján is módosítás; sokkal jobban hasonlít az ún. „jól-megcsinált színművekre”, mint korábbi drámáira.

Mint eredeti, múlt századi francia elődeiben, itt is aktuális a legtágabban értelmezett téma: a megalapozatlan karrier.

Góth Gábor valaha olvasott egy Hubermann-elméletre vonatkozó utalást, ő maga „továbbfejlesztette” az általa sohasem olvasott eredeti Hubermann-teóriát. Ez mint kiindulási alap, még elfogadható. Azonban ettől kezdve az események menete és a bemutatott probléma elrugaszkodik a lehetséges világától. A továbbfejlesztett elmélettel ui. Góth nemcsak országos, de világhírű tudóssá lett, Kossuth-díjat, egyetemi katedrát és kutatóintézetet, s abban igazgatóságot kapott. Sőt, ezáltal lett a tudományos ügyek államtitkárának tanácsadója és jobbkeze; sőt mi több: a H-teoréma más területekre való alkalmazásának az atyá-mestere. Amiről úgy tűnik, hogy vígjátékbeli túlzás – ami okvetlenül szükséges lenne –, arról kiderül, hogy teljes elrugaszkodás a valóságtól, ami miatt az események a „jól-megcsinált színművek” légüres terébe kanyarodnak. Miért kellett a csaláson alapuló karriert odáig elvinni, hogy Góth rangban, funkcióban, vagyban mindent megkapjon, amit Magyarországon csak egy valóban világ-

hírű tudós és egy maszek lángossütő együttesen kaphat meg? Ugyanis épp ez a mértéktelen túlzás rántja ki a reális talajt a hiteles alapprobléma és a történet alól, s ez nem is haladhat ezért másként, mint az említett fajta darabok technikájával a bemondásokra épülő poénokon keresztül; vagyis korántsem a vigjátéki túlzások világának törvényszerűségein.

Az ilyen darabok az „intrika-technikára” épülnek. Ez megköveteli, hogy legyen valaki, aki elindítja a gépezetet. Itt Hubay Jenőnek hívják, aki eleinte becsületes és a Góth-vezette tudományos intézetben dolgozik. Komolyan utána néz a H-teóriának, elvégzi a szükséges számításokat – amit a világhírű tudós soha –, s kiderül: téves az elmélet. Az intrika – és nem az emberek közötti megtörténések drámai akciói – formája kezdetben „demokratikus”. Alulról kezd az igazság elfogadtatását, vagyis az igazgatónál. Ő sohasem ér rá, s ezért rátör pazar hétvégi házában, ahol az említett technika szerint mást talál, mint amit keres: a tudományos titkárnőt találja az igazgató ágyában. Ekkor a tudományos ügyek államtitkárhoz fordul és az Akadémiához. Így Góth körül látszólag szorul a hurrok: elő kellene vennie az eredeti Hubermann-elméletet és megmutatni, noha eddig mindenki egyértelműen elhitte meglétét. Persze az ifjú Hubayt kidobja. A hurkot mégsem húzzák össze, mert már az első pillanatban látható, Góth családjában annyira érdekelt az államtitkár, hogy magát tenné tönkre Góthtal együtt. Mi akkor itt a segítség? Egy másik eseményszál.

Hubay Jenőnek éppen van egy szélhámos nagypapa, aki legutolsó manőverének büntetését éppen most töltötte ki. Felcsípi az új lehetőséget. Az intrika-technikából szükségszerűen következik az állandó fokozás, így minden eseményszál szükségszerűen máshová kanyarodik, mint várható: itt a szélhámos nagypapa zsarolni kezd. Kiötli, hogy ő a Hubermann-elmélet szülőatyja, mert valaha Hubermann-nak hívták. Persze az eredeti tanulmányt ő sem tudja produkálni, csak egy kis újságfecnit azzal a tudósítással, miszerint egy Hubermann nevű embernek megjelent egy érthetetlen tanulmánya egy iskolai évkönyvben. A fecnival zsarolja Góthot, akinek legalább ezt kellene bemutatnia az államtitkárnak, ezzel bizonyítandó a H-elmélet meglétét. Cserébe viszonzásként kap is villa-lakást, nagy összegű takarékkönyvet – Góthnak mindene van –, és még unokáját is visszavéteti az intézetbe tudományos igazgatóhelyettesnek.

A történet itt érintkezik ismét a mi valóságunkkal: az államtitkár „pályamódosításra” kényszeríti Góth Gábort; a tudományos intézet éléről máshová kerül, persze vezető beosztásba. Az intrika elindítója a technika szerint megváltozik: a tisztességes fiatalemberből Góth II. lesz, s most már ő alapozza karrierjét egy másik nem létező elméletre.

Látható, az eseménysorba igazán csak négy ember van bekapcsolva: Góth, az ifjú Hubay, a nagypapa és az államtitkár. Ennyien egy teljes estét betöltő darabhoz kevesen vannak. Mivel az eseménysor és a figurák nem hordoznak sem jellem-, sem helyzetkomikumot, gondoskodni kell olyan alakokról, akiknek egyetlen funkciója, hogy vicceket, jópofa bemondásokat produkáljanak. S jönnek a sablonok: a férje „hóna alá nyúló”, karrierjét partykkal támogató feleség (mint ha Góth nem lenne eléggé gátlástalan); a tudományos titkárnő, aki a szerető; s természetesen a magyarul nem jól tudó idegen, akinek minden megszólalása nevetést vált ki. Itt éppen skót főúr és professzor egyszemélyben, akinek anyukáját a Conti utcából vitték Skóciába, s aki ott – amíg élt – a nevezetes utca bemondásait elterjesztette. Szerepel még a jósnő Hubay-nagymama, és két takarítónő, a „tudományosságára” büszke öregember és a karriert csináló fiatal, akik a problémát „elidegeníteni” és kiszélesíteni lennének hivatottak.

A darab a megalapozatlan karriernek problémaköréből nő ki, de az említett okok miatt szükségszerűen másfelé kanyarodik, mást mond, mint amit eredetileg akart: a szélhámoson egy zsaroló segít, amit azért lehet „hivatalossá” tenni, mert az ügyben sokan érdekeltek.

Jellemek nincsenek, csak a tétel részleteit hordozó alakok. Makay Sándor a blöffölő igazgató alakjában csak könnyed színész, nem csaló gazember és nem

nem-csaló-gazember. Újrėti László becsületesnek mutatja Hubayt, amikor még az és Góth II.-nek, amikor már Góth II. Horváth Gyula államtitkára csak hivatalos vagy hivatalosan baráti. A szélhámos nagypapából Harkányi Endre igyekszik jó figurát formálni, de az intrika-technika megakadályozza. Emiatt nem tudni: nagystílű szélhámos-e, pitiáner zsaroló-e, avagy a nagymama-kormányozta tyutyi-mutyi nagypapa-e? Örkényi Éva visz talán egyedül speciális vonásokat a jósnő-nagymamába; negédesen erőszakos és naívvul ravasz.

Az eseménysor lényegébe be nem kapcsolt alakok mindig csak a mikro-helyzeteket játszhatják el. Ezt teszi Szemes Mari is, aki titkárnőnek titkárnő, szeretőnek szerető, angol főúr menyasszonyának előkelősködő menyasszony. Győrry Ilona sem képes egyéni vonásokat adni a partykat rendező feleség alakjának. Kaló Flórián a skót professzorként a jó bemondásokat jól mondja be. A darabban időnként feltűnik Lovass-Kiss Lázár, az akadémiai titkár, akinek Láng József alakításában egyetlen vonása van: úgy hizeleg az államtitkárnak, mint egy színpadi talpnyaló.

A darab erényei közé a jó bemondások tartoznak. Társadalmi életünkre ezek, és nem a cselekményetapok utalnak. A bemondásoknak persze nagy sikere van. Pontosan úgy, mint Scribe-nél, Augier-nél; mikor elcsattannak jókat neveztünk, de egy pillanat múlva már egyik sem jut eszünkbe.

*

A József Attila Színház másik magyar bemutatója Bereményi Géza *Halmija*. Minden, alább elmondandó észrevételünk ellenére csak örömmel lehet üdvözlőnünk, hogy ezt a munkát bemutatták, s azt a nem gyakori tényt is, hogy vidéki bemutató után került egy fővárosi színház színpadára.

A műsorfűzetben ez olvasható: „...ha a dráma szereplői néha a Hamlet figuráira emlékeztetnek, ez csupán azt bizonyítja, hogy a téma évszázadokat megelőző, s minden bizonnyal örök.” Nos, hadd mondjuk meg azonnal: a *Halmi* szereplői egyáltalán nem emlékeztetnek Shakespeare figuráira. Az ő művére legfeljebb az alakok neve és a közöttük lévő családi kapcsolatok utalnak. Vagyis a téma nem él meg évszázadokat és minden bizonnyal nem is örök. Ezt merőben alaki hasonlóságok nem is bizonyíthatnák.

Persze a *Hamletre* történő utalás a lehető legteljesebben tudatos. Ezt többféleképpen lehet értékelni. Lehet nagy felháborodással, amit az válthatna ki, hogy Halmit, ezt a nyavalygó, nevetségesen öntúlértékelő, alaptalan pimasz-fölényből és indokolatlan hiúságból állandóan hiszterikus paroxizmusokat produkáló, egyébként teljesen szürke és jelentéktelen alakot egyáltalán hozzáasszociáltatják a *Hamlethez*. Lehet tekinteni, mint az író nagyképűségét, de mint őszinte erőfeszítést, hogy egy réteget hozzákössön kétségtelen emberi nagysághoz és így mutassa meg kicsinységüket. Lehet értékelni cinkos kacsinatással, hogy hát persze, így a dolog sokkal érdekesebbé válik, a befogadó mai srácot lát, s még azzal is szórakozhat, hogy megkeresi a két művet összekötni akaró mozzanatokat. Lehet végül úgy is, hogy csak játékos ötletnek tekintjük a *Hamletre* való utalásokat, amelyeknek semmi komolyabb jelentőségük nincsen.

Mindez persze azt is jelenti, hogy ha a Shakespeare-műre való utalások ennyit – és még talán többet – is jelenthetnek, akkor van-e értelmük? Valóban el is lehet ezektől tekinteni, de csak egy bizonyos pontig, amíg az analógia nem kényszerít ki ide nem tartozó tényezőket.

Amíg eltekinthetünk az utalásoktól, addig pontos és kitűnő a helyzetkép. Valójában jellegtelen és érdektelen fickó áll előttünk, aki értékesebbnek, tartalmasabbnak, mindent nem jól, hanem jobban tudónak azért látszik, mert önmagát tartja ilyennek és ezt mindenkinek szünet nélkül el is mondja és metakommunikálja. Ami az ő hibája, azt másokra keni, bűnei nem az övék, hanem szüleié, a környezeté, a világegyetemé, mert ilyenre „nevelték”, vagy hagyták ilyenre lenni. Ő mássá csak akkor válna, ha vele mint a világegyetem mozgató közép-

pontjával foglalkoznának és törődnének, mert ilyen magasztos és komplikált a lelke. A felnőttek elismerését csak akkor válthatná ki, ha elfogadná azokat a szülői és társadalmi normákat, amelyeket maradéktalanul megvet, utál és elutasít, mint konformistákat, életteleneket, hazugokat.

A „Halmi-képlet” tehát pontos és igaz, s ezen a ponton valós a műsorfüzet szövege: „Személyében azonban nem egy-két holtpontra jutott ember hangulatjelentése fogalmazódik meg, hanem egy egész réteg eszményvesztése, elbizonytalanosodása.” S azonnal hadd említsük: Józsa Imre igazán kitűnően, az életből merített és művészetté formált benső magatartással és ehhez valódi és hitelesen hozzátartozó gesztusrendszerrel formálja meg ennek a rétegnek a típusát. De hadd említsük azt is azonnal, nincs sem az alakformálásban, sem a rendezésben semmiféle kritika. Mivel ez a réteg nemcsak él, de mégiscsak alaptalanul és indokolatlanul értékeli túl önmagát, és mégis valódi ön- és valóságismeret nélkül lézeng, és mert éppoly álértékekben hisz – csak másokban –, mint megvetett konformista apjuk – mégiscsak kritikával kellene megjeleníteni, s nemcsak magát a típust prezentálni. Józsa Imre is, Barlay Gusztáv rendezése is kétségkívül remek színészi-művészi eszközökkel, de olyannak mutatja Halmit, amilyenek ő maga *gondolja* önmagát, s nem olyannak, amilyen ő valójában. Csakhogy ez nem művészi sokrétűség és „belülről láttatás”, hanem az eszmeiség hiánya.

Mindezt fokozza még a rendezés azzal, hogy Bánffy Györggyel Kondort, Halmi mostohaapját egyértelműen negatívnak játszatja el; olyannak, aki az élet lényeges és fontos részei iránt érzéketlen, ilyen értelemben és vonatkozásban életidegen, azután csak a karrierjével törődik, de azt aztán szervezi, a látszatok fontosságában hisz – vagyis aki növeli Halmi igazának a látszatát. Ilyen felnőtteteket csak utálni lehet. Pedig az élet egyfelől sokkal összetettebb, másfelől a „halmik” nemcsak ezt a fajta felnőttet utálják, hanem mindegyiket. Talán Kondor alakjának a megformálása és megformáltatása az első olyan pont, ahol a Hamlet-utalástól nem lehet eltekinteni. Méghozzá azért, mert feltehetően Claudius alakjának negatívumai is kényszerítő erőkként szerepeltek, hogy Kondor ennyire hitványul negatív.

Ez a kényszer tovább dolgozik. Két olyan alak is bekerül hatására e műbe, akiknek itt semmi helyük és szerepük nincs: Róznér és Gyimesi, alias Rosencrantz és Guildenstern. Vogt Károly és Geréb Attila – éppúgy mint a rendezés – nem tudnak velük mit kezdeni; valami bábszerű ikerpárt állítanak elének. Ugyancsak az utalás kényszere szüli Leventét (Laertest). Amiért itt van, hogy ti. Kondor a végén a „saját képére” formálja, arra a célra tökéletesen megfelelő lenne itt bemutatott jellege alapján Horváth-Horatio is.

De ugyanez a helyzet Hamlet Atyja Szellemével, aki itt élő apává változik, csak épp semmi jelentőséget nem kap, és nem is jelent semmit. Már a „meghalatás” és a „szellemhez” hasonló „visszahozatal” eseménysoara is fölöttébb kiagyaltnak tűnik. Testvére, Kondor börtönbe juttatta, mert beleszeretett feleségébe. Kiszabadulása után az asszony elhitette vele, hogy okvetlenül szükséges külföldre szökniük. Nekl, az asszonynak, van útlevele, az Apának nincs, s így ő illegálisan szökök ki, azt híven, hogy felesége legálisan követi. Persze nem követi. Kondor-Claudius ezzel a csellel szerezte meg az asszonyt és „ölte” meg az Apát. Mikor visszatér, feleslegesen tér vissza. Hiába meséli el, mit tettek vele. Az legfeljebb Halmi benső világára világít rá, hogy e tett közlésének következményeit nem vállalja, ahhoz semmi köze nincs. Nagyobb baj, hogy drámailag sem jelent e visszatérés semmit, nincs következménye. Halmi e közlésben rejlik ellenére már régen és bőven utálja mostohaapját, és nélkülül is kialakult benső világa, amit a darab demonstrál. De ha már Hamletnek volt Atyja, Halminak is kell, hogy aztán egy villamos halálra gázolja. Ő aztán még egyszer visszatér – más alakban –, mint szabályos Örült, s egy elmeegógyintézetben örült minőségében megfojtja Halmit. Ebben szimbólumot kellene látnunk, talán azt, hogy az atyák nemzedéke öli meg a fiúkat. De ha ezt, miért kell ehhez az Örült-aki-a-volt-Apa, ehhez Kondor is bőven elegendő lenne. Ha igaz lenne a tétel.

Az talán nem egyértelműen a Hamlet-analógia kényszere, ahogyan itt Ophélia-Lilivel a „Menj Isten hírével, kolostorba. Hol az apád?” – motívum az ellenkezőjére fordul. (Vagy, ha igaz, hogy az Erzsébet-kori szlengben a kolostor bordélyházat jelentett, hát nem is fordul a visszájára, csak „végigjátszódik”.) Halmi ugyanis a neki mindenben engedelmeskedő Lilit arra veszi rá, hogy hagyja megtenni önmagával, amit Horváth és Foglyos nevű osztálytársai közvetlenül egymást követően akarnak vele megtenni. Ez az eset megöli a lány beteges apját, Lilit el is juttatja a teljes örültségbe, s ebből a halálba, de a Halmi-kérdésben csak epikus kitérő. Kitérő azért, mert a Halmi-magatartás csak a felnőttekhez való viszonyban létezik, ettől függetlenül nincs. Hiszen a „Halmi-magatartás és problematika” egyik ismérve és tartalma is, hogy nem önmagából, nem a „halmik” benső dinamizmusából születik meg. Ez egyértelműen dac-magatartás és dac-viszony, amit szükség-szerűen nem öntörvények és önálló benső dinamizmusok hoznak létre, hanem amit csak a környezet hív életre; vagyis nincs benne semmi valódi önállóság. Így Halmi Lilivel szembeni aljassága, mint az azonos generáción vagy rétegen belül megtörténő aljasság, nem a „halmi-magatartásból” következik. Vagyis epikus kitérő és hozzárágasztás.

Lilit Borbás Gabi játssza, s alakítása magasan a legjobb az egész előadásban. Lili idegbeteg, aki minden idegszálával egyértelműen szereti Halmit. És hiába nem érti ő sem a felnőtteket – és azok őt – talán éppen, mert ez a feltétlenség, ez az egyértelműség legfontosabb alapvonása, nem is illik a feltétlenséget, egyértelműséget mindenben elutasító „Halmi-rétegbe”. Lili pontosan és jól megérzi – éppen, mert e réteg tagjaival teljes ellentétben: más valaki iránt is teljesen fogékony – hogy Halminak mikor lenne rá szüksége. És Halmi ezt azzal viszonzza, amire mindig vágyott, ezt a maradéktalanul vele való törődést, úgy utasítja el, hogy ráveszi, adja magát két osztálytársának. Borbás Gabi mély művészi finomsággal, oly tökéletesen, az életben és színpadokon bőven tapasztalható örült-szerep minden kellékének az oly nagyvonalú mellőzésével képes elénkállítani ezt az igazán egy valakiért élő, remekül meg is irt lányalakot, ami egészen rendkívüli.

Mivel a Hamlet-analógia nem az alakokban, hanem a családi kapcsolatokban és a történetekben idéződik föl, és mivel ezek a történetek manapság önmagukban semmi jelentést nem hordozhatnak – a mű jelentése és jelentősége egy bizonyos réteg benső világának a demonstrációja. A demonstráció azt is jelenti, hogy nem drámai a bemutatás, hanem lényegében epikus, mert a lényegét kizárólag a dialógusok tartalmai és nem a bennük rejlő drámai akciók hordozzák és nyilvánítják ki.

Alapvetően kár, sőt hiba is, hogy az író, de főként a rendezés nem minősíti Halmit, s a befogadót nem indítja el az értékelésben, noha ezt minden jó dráma megteszi. Így kizárólag a befogadó világnézetén, világhoz való viszonyán múlik, miként értékeli a „Halmi-réteget”.

*

Székely János *Protestánsok* c. darabját a *Pesti Színház*ban láthatjuk, a vendég Szinetár Miklós rendezésében.

Franciaországban, a 18. század második felében bebörtönöznek három fiútestvért, mert hugenották. Az események 1762. január elsején játszódnak a három fiú cellájában.

Ezen a napon, mint gyakran, meglátogatja őket a szomszéd zárkában raboskodó prédikátor, Rochette. Rajta kívül az adott napon még két vendég érkezik; Rabaut, a hugenották vallási vezére és Charnay, az inkvizitor.

A három fiú három véleményt, magatartást vagy gondolati magot képvisel. A középső, Albert dogmatikusan, elvakultan és szenvedélyesen protestáns; Gerard, a legidősebb már Isten létében sem hívő intellektus; és János – nos, ő eléggé bizonytalan központi maggal, csípősen szellemes módon viszonyul az emberekhez és a felvetődő gondolati problémákhoz.

Rabaut-ról nem lehet pontosan tudni, milyen drámai céllal érkezik. Valószínű-

leg semmilyenen, csak vallási vigaszt akar nyújtani, a rabokat hitükben megerősíteni. Charnay-nak azonban – úgy tűnik – van célja. A három fiút arra akarja rávenni, hogy hamarosan megkezdődő pörükben az egyházi bíróság előtt ne hangoztassák protestáns meggyőződésüket. Nem azt kívánja, hogy katolizáljanak, sőt meggyőződésüket gondolhatják is, csak ne vallják meg, ne hangoztassák. Így ugyanis elkerülhetik a máglyahalált. A jezsuitának épp a felmentő ítélet lenne a célja: ezen a révén bizonyítani az inkvizíció feleslegességét, s véget vetni az értelmetlen haláloknak. Mindez még távolabbi célba épülne be: egy kis lépést jelentene a vágyott öikuménia – az összes keresztény egyház egyesítése – felé.

Ebbe az alaphelyzetbe be lehetne építeni Rabaut-t, ha már itt van, azzal, ha a fiúkat, vallásos fanatizmussal hitük megvallására akarná rábírní. Így kialakulhatna a középkori moralitások alapszerkezete: két erő (ott az Isten és a Sátán) között az ember, aki hol az egyik, hol a másik hatására cselekszik.

Rabaut azonban ugyanazt akarja a testvérekkel, mint Charnay. Közöttük vita alakul ki, de a két vallásról általában. E vitában egyikük sem saját vallása igazságát bizonyítja, hanem történelmi funkcióját. Szavaikból az is kiderül, hogy voltaképp mindkét vallás a hatalmat akarja megszerezni. A moralitások erőtere itt egy pillanatra érvényesül, mert a vitának van valamilyen hatása.

Jellemző, hogy az eddig érzelmi alapon dogmatikus és fanatikus Albert változik a legnagyobbat: mivel egyik pap sem az igazságot bizonyítja, hajlandó katolizálni is, mert a nem az igazságot hirdető vallásért nem érdemes feláldoznia életét. Ebben az a nagyon igaz közlés jelenik meg, miszerint legkönnyebben megváltozni, ellenkezőjére fordulni azok szoktak, akikben a meggyőződés elsősorban az érzelmek lobogása alapján született meg, akik ezen az alapon fogadtak el tanokat. Gerardban, a „szabadgondolkodóban” szilárdul meg legjobban az erkölcsi és elvi erő: a vita hatására rögzítődik elhatározása. Nem hajlandó fele-fele alapon kiegyezni Charnay-vel, nem képes arra, hogy gondolni ugyan gondolhatja, amit akar, de azt nem szabad megvallania. Ezért, annak ellenére, hogy már régen nem gondolja azt, amit Charnay neki tulajdonít – vagyis nem gondolja a protestáns igazságot – mégis hajlandó meghalni azért, hogy szabad legyen gondolnia. (N. B. annak ellenére mondja ezt, hogy Charnay nem a gondolatot tiltaná, hanem csak megvallását, hangoztatását!)

A darabban van azonban egy szál, ami a feszültséget volna hivatva biztosítani, de amely végeredményben rejtély marad. Rabaut, a szabadon lévő hugenotta vezér börtönben látogatja meg hittestvéreit, vagyis ide feltehetően csak az őt üldözők tudtával juthat be. Az inkvizítor mondja is egyszer, tudta, hogy itt lesz, s ő maga azért jött ide, hogy vele az öikuméniáról tárgyaljon. Charnay azonban hadsereggel jött, s így annak ellenére, hogy tagadja, felvetődik: azért jött, hogy Rabaut-t elfogja. A rejtély tehát, hogy jutott ide Rabaut, és főként: mi a valódi célja Charnay-nak. Mivel drámai célja kizárólag neki van – akármilyen is a valódi – ez a drámai cél voltaképp végig rejtély marad; a fiúk kipuhatolására jött-e ide, megmentésükre, Rabaut-val való tárgyalása vagy elfogására?

Ugyancsak tisztázatlan mozzanattal oldódik meg minden kérdés. Gerard egy székre ülteti Charnay-t. Jánost egy késsel mögé állítja, hogy így és ezzel biztosítsa Rabaut kijutását. Amikor a börtönőr bejön, hogy kivezesse Rabaut-t, Charnay egy pillanatra felugrik. Amikor elérkezik a pillanat, hogy ő is távozhatna már: megfojtva élettelenül eldől. János megesküszik, hogy nem ő ölte meg.

Persze vagy szívbenulást kapott, vagy mégis János ölte meg, öntudatlanul és véletlenül. Ez az eset, ahogy említettük, eldönt minden kérdést: véget vet a vitának, az öikuménia lehetőségének és a négy hugenotta életének.

Am egy drámai műben a véletlen gyilkosság maradéktalanul képtelenség. Ha a képtelenségnek egyáltalán lehetnek fokozatai, hát még nagyobb, ha ez a véletlen gyilkosság az összes drámai probléma megoldását jelenti. A képtelenséget az is növeli, hogy a bemutatott magatartások mindegyikéből hihetőbben és logikusabban következne Charnay megölése, csak épp Jánoséból nem következik.

Így azután ez a darab sem más, mint bizonyos magatartások, nézetek de-

monstrálása, dialógusban megírt elénk tárulása. Ennek azonban igen jó, ha csak a mondatok tartalmára figyelünk, s arra nem, hogy mégis csak drámai műformában jelennek meg. A dialógusok tartalmi okosak, nyelvtanilag kitűnően megformáltak és érdekesek. Sőt, a ma emberét foglalkoztatják is. Ezért a mű lényeges gondolatokat hordozó, igen jó irodalmi szöveg, de nem dráma.

A Pesti Színház előadása a hét kitűnő színész jóvoltából még érdekesebbé teszi a magatartásokat és a gondolatokat. Gálffi László érdeme, hogy János mégis határozott alakká vált. A szövegből, ui. nem derül ki, hogy ő testvéreit utánzó egyéniség-e, aki hol Gerard hitetlenségét, hol Albert szenvedélyességét fogadja el; hogy ő a közösséghez tartozás vágyát és esetleg erejét képviseli-e; avagy gondolati bakugrásokat kedvelő és a logikai ellentéteket felderíteni akaró csipős szellemiség-e? Gálffi László az utóbbit választotta, s ezt kiválóan jeleníti meg. Azt azonban, hogy Charnay-t épp ő öli meg, ő sem tudta hitelessé, megokolttá tenni.

Hegedűs D. Géza kitűnő szenvedélyességgel, az elvakultságot is pontosan megmutatva formálja meg a dogmatikus Albertet, aki eleinte mindenben Istent, még a börtöncellában is Isten markát látja. De éppily kitűnő az alak benső ingatagságának, majd hite és véleménye megfordulásának is a megformálása.

A legmélyebb alakítás azonban Lukács Sándoré. Már az első pillanatban úgy mondja mondatait, hogy azonnal érezhető: benső horizontjának csak a legszélső pontjain vannak a változékony érzés-lobogások; benső „terepét” a gondolati felismerésből kialakított és értelemmel megszilárdított erkölcsi meggyőződés foglalja el. Ezért valóban róla hihető egyedül, hogy vállalná a máglyahalált, mert azt szilárd meggyőződésből fogadná el.

Tahi Tóth László a bebörtönzött prédikátorban azt mutatta meg, hogy a börtönben eltöltött évek szétrágták, szétzilálták ezt az embert. Mást nem is tudna megmutatni, hiszen alakja nincs a dráma szövetébe beépítve, drámai tautológia. Mádi Szabó Gábor Rabaut-ban nem azt állította elénk, amit róla el lehet gondolni, nem a hatalommal kiegyező ravaszdi, és esetleg még fanatikus vallási vezért, nem az állandó benső tűzben élő vándor-prédikátort, hanem azt, ami a szövegből valóban kiderül róla: a némiképpen szenvedélyes, a protestáns frazeológiát bőven felvonultató okos vitázót.

Bács Ferenc inkvizitor-alakítására talán ez a szó illik legjobban: furcsa. Furcsa, mert igen jó is, de kielégítetlenül is hagy. Színészi eszközeivel ő sem mutatja meg, mi a valódi célja Charnay-nek, noha véleményünk szerint ezt meg kellene érzékeltetnie. Viszont kitűnően játssza el a nagyon okos, okossága miatt fölényben lévő, finom diplomáciai érzékkel rendelkező, emberi méltósággal kigyóhideg jezsuitát.

Van a darabban egy börtönőr, akinek alakján keresztül megjelenik a majdnem minden, börtönben játszódozó, újabb darabban előkerülő kérdés: ki az igazi rab, a fogoly vagy a börtönőr. Emellett megértő, a rabok helyzetét nemcsak átgondoló, de át is élő, elmélkedésekre hajlamos alak, akinek benső mélységeit Kozák László kitűnő alakításban tárja fel nekünk.

Barátságos arcot kérek

*Ha víz tulaszt,
ha tűz éget,
magánügy végkép,
ki mit érez.
Lángoló hajjal,
szemöldig vízben:
barátságos arcot kérek.*

Húsvéti nyúl

*A nyúl is felsír,
ha bántják,
és el sem hiszed:
harap.
Kilép a húsvéti kalitból,
ha nyaggatják
hegyes szerszámmal,
ami éppen kézügybe akad.
Mert nem gyáva a nyúl,
csak épp
salátát rágcsálni jobb szeret,
de elmúlik minden Húsvét,
s ha kell és csakis így lehet:
harapni megtanul.*

Háromkirályok

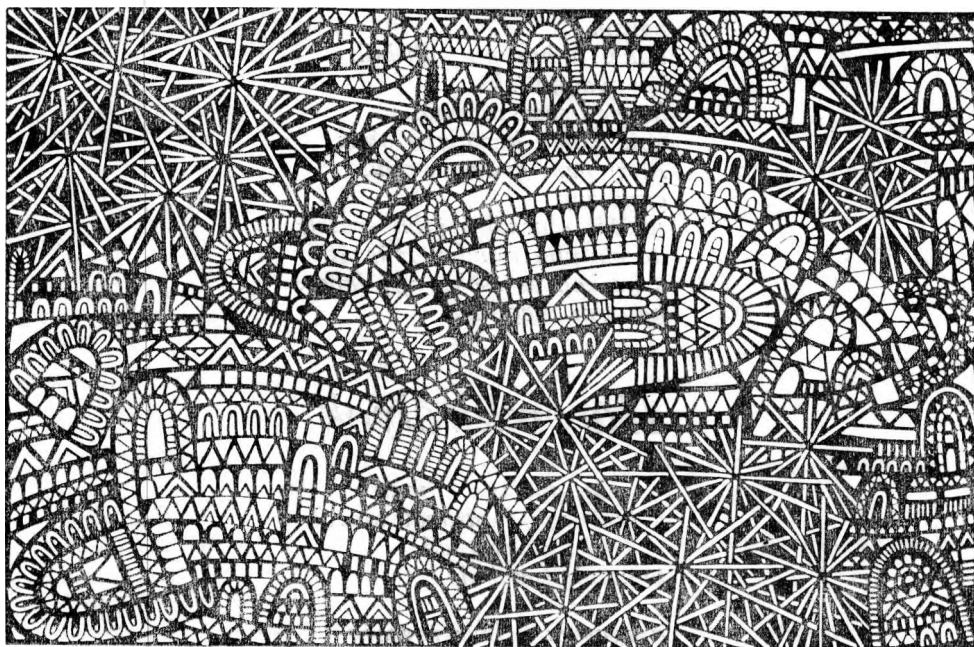
*ha gyertya lobban
s érzékeny figurákat táncol
jeleket ad
tegnapból-mából*

*a gyertya helyén üresség
a lyukban eltűntek világok
körüllálik az ürességet
detronizált háromkirályok*

Szekfűk

*Egyre fehérebbek e szekfűk
egyre szintelenebbek
mint a sápadó lányok
kiket szín nem színezhetsz*

*Aztán a fehér sárgul
nem segíthetsz és én sem
többé már nem virulnak
e szekfűk semmiképpen*

TÁRSADALOMTUDOMÁNY AZ EGÉSZ ORSZÁGNAK

Évek óta foglalkoztat – hol sajátmagammal és a környezetemmel, hol a központi irányítással-támogatással elégedetlenkedve – a tudományok s különösen a társadalomtudományok országos fejlődésének gondja. Több részletéről már csak azért is írtam különböző helyeken, mert munkám közben újra és újra rábukkantam olyan kérdésekre, amelyek megválaszolása nélkül véleményem szerint nincs remény a továbbhaladásra; az egyetemi és a kutatói hálózat korszerű megújítására vagy napjaink értelmiségének fejlődésére és alkotó tevékenységére.

Tudom, nem vagyok egyedül ezekben a vizsgálódásokban. Időről időre felbukkannak egy tanulmány vagy vitacikk – több-kevesebb objektivitásra törekedve. A tudománypolitikai irányelvek végrehajtásának vitája után rövid időre megritkultak folyóiratainkban az ilyen tanulmányok. Mivel azonban a vitacikkek számából nem következtethettem arra, hogy a problémák megoldódtak volna, örömmel olvastam több folyóiratunkban újabb tanulmányokat a társadalomtudományok fejlesztésének kérdéséről.

A legteljesebb horizontú tanulmány nem kétségesen Bakos Istváné¹ volt; valóban a legnagyobb gondokat veszi leltárba, amikor a vidéki társadalomtudomány mai helyzetéről ír. Javasatainak nagy részével – így a munkamegosztás racionalizálásával, a publikációs lehetőségek bővítésével, a tematikai szétszórtság, a tudományági aránytalanságok csökkentésével, a tudományos infrastruktúra-szolgáltatás korszerűsítésével – a vitapartnerei is egyetértenek. Bakos azonban javasatait nyilvánvalóan nem azzal a szándékkal vetette papírra, hogy a vidék egy-egy központjának ötletet adjon a társadalomtudományi kutatások meggyökereztetésére. Annál különösebb, hogy a különböző helyeken hozzászólók nagy része megrekedt a helyzetelemzés egy-egy részleténél, s nem törekedett a jövő lehetőségeit és modelljét legalább egy vidéki központra felvázolni – a jelenlegi adottságokra építve. Márpedig tapasztalataim szerint mind országos, mind pedig helyi gondjaink nagy része a tudományos fejlesztésben a kezdeményezés szegénységéből, a kutatási kapcsolatok gyengeségéből, a meglevő tudományos intézmények kihasználatlanságából, a kutatási hagyományok folytatásának elmulasztásából, általában a helyi és területi koncepciók kidolgozatlanságából ered. Ezt bizonyítja többek között az a könnyen ellenőrizhető tény, hogy a vidéki központok társadalomtudományi bázisai közt jelentős a különbség, amiből az a következtetés is levonható, hogy a helyi kezdeményezés és az arra támaszkodó vagy annak alapján kiharcolt központi támogatás mennyisége és minősége hozta létre az eltérő eredményt. Ha nem is receptet, de valamilyen sorrendiséget, vázlatos elképzelést kellene elsősorban az erre „szövetkezett” és a társadalomtudományok területén elkötelezett értelmiségieknek – természetesen a társadalmi és állami szervek igényeit is felmérve – előtárni, s félretenni a tehetetlenség búbanátát.

Véleményem – és úgy gondolom, sokunk véleménye – szerint ugyanis ez a probléma nem egyszerűen a vidék gondja, hanem az *egész országé*. Folytatnunk kell és be kell fejeznünk annak a folyamatnak a második szakaszát, amelyik 1820 körül kezdődött, a századfordulón folytatódott, s amelynek első részében a magyar nemzet akkori kiemelkedő vezetői, képviselői, közvéleményének leghaladóbb rétegei

¹ *Társadalomtudományi kutatások – vidéken*, Tiszatáj, 1980/3. 53–63. lap.

új célt tűztek ki: méltó szellemi központot kiépíteni az országnak. Nem az ország nyugati határán, amint Bél Mátyás vagy Kollár Ádám képzelte el a XVIII. század közepe táján, nem is más reformerek ötletei alapján, akik a periferián fekvő városokra gondoltak a XVIII. század vége fele, hanem az ország szívében: Pest-Budán.

Hogy mennyire ez volt a probléma lényege, arra rávilágít Széchenyi első politikai végrendelete, amelyet gróf Waldstein Jánosnak írt al-dunai megbetegedése idején 1830. július 17-én, tehát alig öt esztendővel a Tudós Társaságnak az alapítására tett felajánlása után. Többek között ezt írta: „Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás. Ezeket kötöm nektek szívetekre: emeljétek az elsőt tehetségek szerint igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki Budapesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni...”² A „vak zsák” felnyitásának egyik útja a művelődés és tudomány fejlesztése volt – amire ő is példát mutatott.

Így aztán bár az Igazgatótanács első ülését 1830-ban Pozsonyban a főrendek házában tartották, a Magyar Tudós Társaság, illetve a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésének üléseit már Pesten, a pesti vármegyeházán. Ez csak egy példa arra, hogy milyen céltudatossággal akarta ez a nemzedék méltó fővárossá tenni tudományos szempontból is Budapestet. Hozzá tartozik ehhez az is, hogy – az Akadémia történetéről szóló könyv tanúsága szerint³ – „meghatározta a pesti és vidéki tagok arányát” már 1830-ban. Anyagi nehézségek miatt az első 22 tag közül csak 12 kapott fizetést. S íme a céltudatosság első kinövése! A pestiek–budaiak 600, a vidékiek 300 forint fizetést kaptak évente. (Mondhatnám talán, hogy a racionális központosítás és a túlzott kedvezményezés azóta is szinte kart karba öltve jár!?)

A tudományos kutatás koncentrációjának másik jelentős eszköze a Nagyszombatból áthelyezett tudományegyetem szinte teljes társadalomtudományi monopóliuma volt a XX. század első évtizedéig (az akkori Magyarországon viszonylag sűrűn elhelyezkedő egyházi és állami jogakadémiák tudományos szerepe rendkívül gyenge volt). Budapesten alig háromnegyed évszázad alatt valóban megteremtődött a magyar nemzet valódi, társadalmi-gazdasági és tudományos központja. Ezzel Széchenyi álmát, a „vak zsák” kinyitását sikerült megvalósítani.

Továbbra sem volt azonban változás az akkori Magyarország más területein – sem a periferiákon, sem a fővároshoz viszonylag közelebb eső 2–300 km-es sávban. A XVI–XVII. században még az európai élvonalhoz tartozó kollégiumok, iskolák elvesztették modern vonásaikat. Ezért nem is tölthették be korábbi szerepüket: a tudomány intézményes terjesztését és fejlesztését. Minden józan, kulturális politikával foglalkozónak be kellett hát látnia, hogy a korábbi indokolt centralizáció a magyarság kulturális-tudományos fejlődéséhez nem lehet elegendő. A budapesti egyetem, az Akadémia és oly sok más tudományos intézmény példájára életre kellett hívni a magyar tudományosság bázisait a fővárostól távol Magyarország olyan területein, amelyeknek kulturális fejlesztését nem lehetett tovább halogatni. Fel kellett tehát oldani a korábban racionális központosítást a decentralizálás megfelelő módszereivel. A „megfelelő” jelző itt azt jelenti, hogy ez a változás csak nehézkesen és vontatottan alakult ki, hiszen tovább hatott a több évtizedes – és eredményesnek mondható – centralizáció megszokása.

A szellemi és különösen a tudományos decentralizálás első lépése a XIX. század utolsó évtizedeitől kezdve a vidéki egyetemek létrehozása volt. A kolozsvári, a pozsonyi és a debreceni tudományegyetem alapítása üresen hagyta ugyan Magyarországot déli felét, de a fővárosi tudományos központ kialakításának logikus folytatásaként három jelentős tájegység tudományos – így társadalomtudományi – bázisainak kiépítéséhez fogott.

Bárhogyan is értékeljük a századforduló kulturális politikáját, a második lépés

² Széchenyi István válogatott írásai. (Szerk. Barta János.) Bp., 1959. 119. lap.

³ A Magyar Tudományos Akadémia mástól évszázada 1825–1975. Bp., 1975. 26. lap. (R. Várkonyi Ágnes tollából.)

megtételét, a tudományos fejlesztés második korszakának megnyitását ennek köszönhetjük, illetve a tragikus események mellett is ebből fejlődött tovább. A két megszűnő magyar egyetem ugyanis a trianoni békeszerződés után elhagyta székhelyét és előbb ideiglenes, majd mindinkább végleges jelleggel Szegeden és Pécsen telepedett le. Így aztán Dél-Tiszántúl és Dél-Dunántúl is megkapta a maga tudományos és ezen belül társadalomtudományi egyetemi központját, hiszen a hagyományos tudományegyetemi struktúrában belül mindkét új egyetemen (és Észak-Tiszántúlon Debrecenben is) működött bölcsészettudományi, valamint jog- és államtudományi kar. (Most csak mellékesként említem a felekezeti jellegű vagy legalábbis befolyásoltságú, de a tudományos közeletben nem jelentős jogakadémiákat Miskolcon, Kecskeméten, Egerben. Tanáraik közül azonban néhány szép tudományos pályát futott, mivel a jogakadémiák nemegyszer a jogi karok utánpótlási területei voltak.) Mellettük még működött egy-egy társadalomtudományi bázis: múzeum, levéltár és időnként a születő, majd elhaló folyóiratok mellett kisebb társadalomtudományi műhelyek, csoportosulások sora.

*

Milyenek voltak ezek a vidéki központok? Talán azt mondhatnám, hogy nagyjából olyanok, mint a korosabb budapestiek (hiszen ezek is jók és rosszak voltak egyaránt!). Ha elolvastunk egy-egy megemlékezést róluk, akkor úgy tűnik, hogy minden csillogó és tudományosan magasrendű volt. Talán hálások is lehetünk az emlékezet szűrőképeességének, hogy az akadémikus értelmiség ilyen szép emlékeket őrzött meg ifjúsága univerzitásáról! A fény mellett sok szürkeség (sőt másfajta színkép is) volt az egyetemeken. Mégis: megmelengette szívemet Vekerdi László visszaemlékezése,⁴ hiszen nála néhány évvel korábban nekem is van ilyen emlékem a debreceni egyetem fiatal professzoráról – nos, mondjuk ki a nevét: Szabó Árpádról. De haj, éppen az ottani társadalomtudománynak kevés ilyen csillaga volt. Bölcsész barátaimtól nem kaptam hízelgő híreket tanáraik nagy részéről; a jogi karról pedig megvoltak a saját, nem éppen kedvező megállapításaim.

Kristó Gyula ugyancsak a Tiszatájban⁵ tekintélyes és megint csak szívmengető névsort – 17 nevet – sorolt fel a szegedi egyetem volt híres tanáiról, asszisztenseiről. Egy részük virágkorát a két háború között, másik csoportjuk a felszabadulás után érte meg. Milyen jó, hogy szeretettel, elismeréssel emlékezik rájuk! De rövid rápillantásra is kitűnik, hogy a felsorolt társadalomtudósok születési dátuma több mint 9 évtizedet fog át. Többen – szerencsénkre – ma is élnek. Tehát nem mondható az, hogy valaha volt zseni-dömpingről van szó. Nem tudom most bizonyítani, de feltételezem, hogy a budapesti egyetemen is ilyen volt az általános helyzet és a világ minden egyetemén nagyjából ugyanezt találjuk. De a hálás emlékezet azokra gondol, akik jobbak voltak, és elfelejtődik a sok gyengeség.

Hadd reméljem, hogy a mi tanítványaink is elássák emlékezetükben a sok-sok gyengeséget és találják majd professzoraik, oktatóik között emlékezésre méltót! S úgy tűnik legalábbis a végzett hallgatók találkozóin, hogy jó néhány oktatójukról úgy emlékeznek meg, mint akitől életre szóló tanítást kaptak, akinek egy-egy előadására, módszerbeli elgondolására, de mondatára is gyakran visszaemlékeznek csakúgy, mint ahogy mi idősebbek *azokéra* a professzorokéra.

*

Mondhatná valaki, hogy ez egymagában nem bizonyíték a mai egyetem, különösképpen a mai vidéki egyetem tudományossága mellett. Elképzelhető talán az is, hogy a jól előadó jó pedagógus tanár „csak” ismeri a mai tudomány állását, anél-

⁴ Vekerdi László: Több figyelmet az értékeknek. *Tiszatáj*, 1980/5. 36–39. lap.

⁵ Kristó Gyula: Mit ér a társadalomtudomány, ha vidéken művelik. *Tiszatáj*, 1980/6. 71–76. lap.

kül, hogy továbbfejlesztené azt. S vajon nem volt-e olyan oktató, akinek a neve alatt nem jelentek meg 2–3 évenként újabb tudományos művek a felszabadulás előtti egyetemeken is? Nem az a fontos vajon, hogy a korszerű tudomány, így a modern társadalomtudomány légkörében, ismeretében éljenek a hallgatók, mint hogy közepesenél is gyengébb könyvek jelenjenek meg ivszámra? A tudomány korszerű ismerete végül is megteremti azokat a műveket, amelyek szerencsés konstelláció csetén *továbbfejlesztik* e tudományokat.

Szilárd véleményem az, hogy ilyen típusú, a tudományosságot „szinten tartó” oktató egyetemeinken, főiskoláinkon, Budapesten csakúgy mint vidéken, sok van. Sőt, ilyen intézményeket is találunk az országban elszórva, hiszen egy-egy tanár-képző, sőt tanítóképző főiskolánk példa lehet erre; nem ritka műszaki főiskolásaink társadalomtudományi tanszékein a kutatás iránti érdeklődés. Tudományos működésüknek azonban nincs *kerete*, magánosak maradnak, nincs aki sarkallja őket az erőfeszítésekre. Ebben egyet kell értenünk sok vitázóval a Tiszatájban. Sőt, a helyi „lehetőségek” megtéveszik őket; előbb-utóbb a legkényelmesebb megoldást választják, aprópénzre váltják tehetségüket, s elhitetik magukkal, hogy a pusztán közírói teljesítmény mögött tudományos erőfeszítés is van.

Panaszsolhatnám, hogy nem eléggé kitartóak, hogy korán feladják a harcot, hogy ifjúságuk ideáljáról, a tudományos diákkörökben vállalt feladatokról gyorsan lemondanak. De nem teszem, mert be kell látnom: a mai korszerű tudományosság kialakításához megfelelő szervezeti formák is szükségesek. Ha az egyetemi–főiskolai tudományos diákköröknek sikerült nem egy helyen (a fővárosban és vidéken) valóban sikeres, módszertanában és felhasználhatóságában egyaránt eredményes tanulmányokat életre hívniok, akkor ennek *elsődleges* oka az, hogy volt aki foglalkozzék a fiatal kutatókkal, volt munkájukhoz megfelelő segédlet, könyvtár, vitatkozó, az erőfeszítések sikerében hasonlóképpen érdekelt kollektíva. Ahol ebből akár csak egy elem is hiányzott, ott a diákkörök munkája formálissá vált, valóságos eredmény nem született.

*

Mindezt csak azért tartottam szükségesnek leírni, mert véleményem szerint az országos társadalomtudományi fejlesztés napjainkban semmiképpen sem jelenti – hiszen nincs is rá módunk –, hogy új, nagy beruházásokat, pompázatos új intézményrendszert hozzunk létre. Sokkal inkább azt, hogy valóban alkalmas és amúgy is könnyen létesíthető *kereteket* teremtsünk a társadalomtudományok művelésére. Biztosítani kell azoknak, akik első lépéseiket megtették a kutatásban, hogy reagáljanak munkájukra, tapasztaltabb kutatók mondják meg, mi a jó és mi a rossz bennük. Természetes, hogy a legmegfelelőbb intézmény erre az egyetem vagy egy-egy valóban fejlett főiskola lehet. De a főiskolák számának növelése a tapasztalatok szerint egyáltalán nem jelentette a tudományos fórumok számának arányos fejlődését, – hogy finoman fejezzem ki magamat. A társadalomtudományok egyenetlen képviselete hazánkban egy-egy területen a továbbfejlesztést is akadályozza (pl. az ökonomia és a jogtudomány, valamint a hozzájuk tapadó tudományágak szinte teljes hiánya a Tiszántúl északi részén és általában Északkelet-Magyarországon, vagy a filológiai tudományok alacsony reprezentációja majdnem az egész Dunántúlon). Ha azonban nincs egyetemi bázis – vagy megfelelő, ebben az irányban fejleszthető főiskolai intézmény –, helyettük más tudományos fórumoknak kell lépést tenniük arra, hogy ne vesszen el az a *néhány* kutató, aki a zord viszonyok között is kitart a tudományos munka mellett. Többek között ez a feladatuk a területi akadémiai bizottságoknak, s közel sem az, hogy valami „túldecentralizálást” hozzanak létre, amire vajmi kevés a lehetőség a több százados centralista szemlélet mellett – akár hiszi Hársfalvi Péter, akár nem.⁶

Hogy az ilyen erőfeszítéseknek milyen reális hatásuk lesz, azt aligha lehet ma

⁶ V. ö.: Hársfalvi Péter: „Tudományos birkapörkölt”. *Tiszatáj*, 1980/6. 60–70. lap.

még teljes bizonyossággal megállapítani. De nem lehet lemondani róluk egy megalomániás álom fejében, amelyik mindjárt az urbanizálás első feltételei közé sorolja a felsőoktatás valamelyik intézményének letelepítését. Ezért a felsőfokú képzés reális igényeinek megfelelően kialakított egyetemi szervezetet, valamint főiskoláink javát kell arra felhasználni, hogy az ország különböző területein részt vegyenek a társadalomtudományi kutatók és kutatások támogatásában, tehát bizonyos regionális szerepkört vállaljanak. Az Akadémia területi bizottságainak koordinációs szerepe ezt a munkát gazdagítja. (Nem tehetem ehhez hozzá azt, hogy az Akadémia társadalomtudományi kutató intézetei is vegyenek részt a területi fejlesztésben, mert köztudomású, hogy az Akadémiának csak egyetlen ilyen intézete alakult ki, Pécssett.)

Nyilvánvaló, hogy a „kis lépések” tudománypolitikája sem lehet terv nélküli kapkodás, „minden könyöradományt köszönettel veszünk”-politika. Alaptételnek kell tekintenünk azt a követelményt, hogy a meglévő – talán egyelőre nem eléggé erős – bázisokat kell kibővítenünk, a meglévő kutatási hagyományokat kell kihasználnunk, ezek köré kell csoportosítanunk a társadalomtudományi kutatások új, korszerű érdeklődési területeit. Ha ezeket a szellemi lehetőségeket nem használjuk ki, még kevesebb lehetőségünk lesz a teljesen új tudományos munka és kutatógárda kifejlesztésére. (Kézenfekvő példának tartom, hogy pl. Szegeden jelentős hagyományai voltak a néprajzi kutatásoknak, s előttem teljesen érthetetlen, hogy miért nem jöttek létre integrált, nagyméretű néprajzi-szociológiai tudományos munkák ebben a centrumban. Itt azonban az „integrált” jelzőn van a hangsúly, hiszen, természetesen, az egyetemi, múzeumi, esetleg levéltári kutatóhelyek külön-külön korszerű vizsgálódásokra nem képesek. S ne vegye dicsekvésnek az olvasó, ha megemlítem, hogy számos egyetemi, főiskolai intézmény kutatásait sikerült integrálnunk a Dunántúli Tudományos Intézet területfejlesztési kutatásai keretében. Ez utóbbinál azonban ki lehetett és ki kellett használni azt a regionális kutatási hagyományt, amelyik erre az intézetre korábban is kisebb-nagyobb mértékben jellemző volt.)

*

Még az ilyen kutatásoknak a stabilizálásához is *előzetes bizonyítás* szükséges! Aligha fogadja el ma már az ország tudományos közvéleménye az „in spe” kutatásokat, kutatókat. Még a Tiszatáj vitája során is felcsillant néha a fordított sorrend igénye a fejlesztésben. De gyakran halljuk azt az elképzelést, hogy először minden előfeltételt teremtsenek meg (az általános alany mögött valamelyik központi állami szervet lehet sejtetni), azután lehet szó kutatómunkáról. Pedig két szempontból is más megközelítésre van szükség. Először is nem szabad felmentenünk a kutatókat, magunkat, sem a fővárosban, sem a vidéken az alól az állandó kötelezettség alól, hogy napról-napra bizonyítsák az érdeklődésüket, kutatási képességüket, áldozatkészségüket. Ez alól nem mentesülhetnek akkor sem, amikor az előfeltételek jó része még nem adott. Különösen akkor nem, ha nagy vállalkozásra készülnek. Ezeket az új, nagy vállalkozásokat, tehát a társadalomtudomány korszerű kérdéseire adandó válaszokat úgy kell előkészíteni, hogy ne csak ne tűnjenek „provinciálisan” laikusnak, de ne is lehessenek azok. Tehát vállalkozni kell arra, hogy valaki vagy valakik ne csak vezessék, de szervezzék is a kutatást, s e szervezésnek magában kell foglalnia a színvonalatlan, komolytalan jelentkezők kirekesztését is. Valószínű, hogy a komolyan előkészített és folytatott tudományos munkának lesz visszhangja és napjainkban is lesz lehetőség finanszírozásukra vagy országos témákhoz való kapcsolásukra.

Szembe kell azonban néznünk a sült galamb szemlélettel egy másik vonatkozásban is. A területi akadémiai bizottságok alakításának idején az Akadémia Elnöksége ragaszkodott ahhoz, hogy a kiválasztott város ingatlanlannal, esetleg értékes épülettel járuljon hozzá a bizottság létrehozásához. Ennek az volt a célja, hogy a helyi szervek maguk is vegyenek részt egy tudományos intézmény kialakításában,

ne várjanak e területen se mindent „felülről”, kötelezzék el magukat előre. Valószínű, hogy az ilyen részvétel után több érdeklődést mutatnak a kutató szervek munkája iránt és igénybe veszik őket a tudományos kapacitás nélkül megoldhatatlan feladataik előkészítésében.

Csak büszkék lehetünk arra, hogy néhány megye párt vagy állami szervei néhány éve felmérték tudományos helyzetüket és rögzítették tudományos koncepciójukat. A Baranya megyei Pártbizottság majd egy évtizede fogalmazta meg a szerves fejlődés programját. Az 1975. évi távlati fejlesztési irányelvek logikus és racionális vonalát az is bizonyítja, hogy az országos szervek komolyan vették, és sok minden megvalósult vagy megvalósulóban van belőle. Az irányelvek készítői azonban eleve számoltak azzal, hogy szolid alapokat kell lerakni és nem mentek át az utópia birodalmába.

*

A *helyi lehetőségeket* egyébként jobban ki kell használni mind a nagy kutatók, mind az egyéni kutatók javára. Majdnem két évtizede annak, hogy Zürichben megcsodáltam a városi könyvtárban lévő, a város minden könyvtárának (tehát az egyetemi könyvtáraknak is) az anyagát magában foglaló katalógust. Azóta profétálok egy-egy vidéki nagyváros közös könyvtári katalógusa érdekében – eddig mindhiába. A Széchenyi Könyvtárban van egy országos beszerzési katalógus. De Pécsen, ahol legalább 7–8 nagy és közepes, a társadalomtudományi munkákat is magában foglaló könyvtár van, nem sikerül elérni, hogy az új szerzeményekről eggyel több katalógus-cédulát gyártsanak és meghatározott könyvtárban elhelyezzék, majd folyamatosan gondoskodjanak a korábbi értékes könyvek központi helyen való hozzáférhetőségéről.

Ez csak amolyan példa, nem arra, hogy mit tehet, hanem, hogy mit kötelessége tenni a fővárostól távol lévő társadalomtudósoknak, egyetemeknek, tehát a még szervezetlen és már szervezett erőknél a kutatások összefogására. Ezen túl el kell készíteni a társadalomtudományi kutatásra valóban alkalmas és kész személyek „kataszterét”. Hogy lehet ugyanis a jövő kutatóinak belső és külső hitelét biztosítani, ha még megközelítőleg sem tudjuk, kikre lehet számítani (most nem arra a hihetetlen számra gondolok, amit fővárosunk és vidéki városaink kutatóiról a legkülönbözőbb statisztikákban találunk, hanem a valóban tudós kutatókra)? Ennél még bonyolultabb, de szintén a társadalomtudományi szervezés alapjához tartozik, hogy a *valóban* kutatott témákat is össze kell gyűjteni egy-egy vidéki nagyvárosban, és ezt a listát minél több intézménynek, kutatónak rendelkezésére kell bocsátani.

A kutatások területi szervezésének kell a *kihívásnak* lennie ahhoz, hogy a tudomány országos szervei maguk is kedvet kapjanak *egyes* vidéki társadalomtudományi kutatóbázisok fejlesztésére, s prioritásokat adjanak. Bakos István már idézett cikkében nagyon tisztességesen vetette fel a feladatokat – nagyjából az országos szervek oldaláról. Azonban az általam vázolt történelmi fejlődés igényét csak az bizonyíthatja, ha a *nemzeti* kutatási feladatokat betölteni hivatott *vidéki* nagyvárosok a társadalomtudományi kutatásban helyes célokat tudnak maguknak kijelölni, mozgósítják anyagi, szellemi és szervezési erőiket az országos és a regionális tudományos feladatokra. Mindez találkozhatsz – és reméljük, találkozik is – az országos társadalomtudományi fejlesztés szándékaival.

A decentralizálásnak a társadalomtudományi kutatásokban csak egy végső célja lehet: gazdagítani, kiegészíteni Magyarország tudományos képét eddig igénybe nem vett kutatóbázisokkal, kutatókkal és esetleg ok nélkül elhanyagolt témákkal és kutatási módszerekkel. Mondjuk tehát azt, amit Széchenyi napjainkban mondana: „Tegyetek meg mindent, hogy a magyar vidék megszűnjék egy vak zsák lenni... tegyetek meg ezt az ország erejével és a vidéki nagyvárosok saját erőfeszítéseivel!”

Beszélgetés Szentágothai Jánossal

Szentágothai János neve világszerte ismert név, tudományos körökben feltétlenül, de Magyarországon még az átlagállampolgár is ismeri és tudja róla, ha mást nem is, hogy ő az Akadémia elnöke. A fél ország nyilván a televízióból is emlékszik rá, szuggesztív és a megszokott jólfésült stílustól jócskán eltérő előadássorozata révén, amelyet alapszakmájából, az anatómiából tartott.

Mindezek látszólag megkönnyítik az interjúvoló dolgát. De a gyakorlatban erről szó sincs. Egy interjúhoz minimum egy-két nyugodt beszélgetés szükséges. Szentágothai professzor igen elfoglalt ember, s a kívülállónak az a benyomása, hogy idejének legalább ötven százalékával nem ő maga rendelkezik. Ez az interjú hosszú hónapokon át „készült”, azokban a hetekben, amikor már-már sikerült a találkozás, mindig közbejött valami. Lezajlott azóta az Akadémia közgyűlése, fölszállt az első magyar űrhajós, aztán hazaért és ellátogatott az Akadémiára is...

Pécs egy szinte mindenütt jelenvaló, közvetlen, sziporkázó és életszerető Szentágothai-képet őrzött meg. Tanítványainak garmadája emlékszik lebilincselő előadásaira, egykori kollégák, beosztottak a fáradhatatlan kutatóra.

– Ontotta az ötleteket. Ezerféle dolog érdekelte. Munkabírása szinte fantasztikus volt.

– Tőle tanultam meg, hogy az oktatás szent. Hogy nincs az a fontos kísérlet, amelyért egy bonctermi gyakorlat elmulasztható.

– Tévedhetetlenül megérezte a tudomány haladásának irányait, mindig ki tudta emelni a dolgok közül a lényegét. Azt hiszem, ezt hívják tehetségnek.

Mesélik róla, hogy nagy kedvvel és ízléssel festett, főleg akvarelleket. Zenét hallgatott, sokat kirándult. Vidám ember volt, mondják. Valaki, a professzor lányának egykori iskolatársa, azt mesélte, hogy egy régi nyáron, talán 51-ben ott nyaraltak az első „fapados” úttörőtáborok egyikében, természetesen életükben először. Az élményt felejthetetlené tette, hogy a professzor berakta őket a vitorlásába és végighajóztak a tavon. Vállalkozó szellemére nemcsak az a jellemző, hogy Pécssett szinte a semmiből tudományos iskolát teremtett, de talán az a régi megfakult amatőrfénykép is, amelyen fülig kormosan épp az intézet cserépkályháját pucolja...

– Már olyan sok interjút adtam – mondta a professzor első találkozásunkkor biztatóan, s némi reménykedéssel –, nem tudná azokból kiszedni, amire kíváncsi?

1912-ben született Budapesten, s ahogy valóban elmondta már másutt, olyan családból, amely több generációra visszamenően jónevű orvosokat produkált. Egyik dédapja, Lumnitzner Sándor a szabadságharc honvédorvosi karának vezetője is volt, a kloroformos érzéstelenítés egyik első alkalma-

zója. Apja is orvos volt. Ő maga öt fiúgyermek közül az egyik, saját vallomása szerint nem túl nagy reményekre jogosító, kalandozó figyelmű tanuló. Érettségi után a budapesti orvoskarra iratkozott, ahol Lenhossék Mihály utolsó közvetlen tanítványa volt. Ugyanott, az anatómiai intézetben lett tanársegéd, majd adjunktus, 1942-től 46-ig egyetemi magántanár. Pécsre, az anatómiai intézet élére 1946-ban került, s csak tizenhét évvel később távozott; visszatért a budapesti egyetemre, ahol 1977-ig az anatómiai intézet igazgatója, majd tanszékvezetője lett. 1950-ben Kossuth-díjat, 1970-ben Állami díjat kapott. 1938-ban nősült, három lánya van, mindnyájan orvosok.

Már igen korán, a 30-as évek második felében kezdett az agy szerkezeti kérdéseivel foglalkozni, felhasználva az akkor egészen új ún. degenerációs módszert, vagyis egy-egy kiválasztott agysejtcsoport eltroncsolásának segítségével próbált fényt deríteni az idegpályák pontosabb kapcsolataira. Később, amikor az idegpályák kutatása már világszerte elterjedt, s a kutatás szűkösebb feltételeire való tekintettel Szentágothai úgy látta, a hazai kutatás nem képes megmaradni a nemzetközi élvonalban, áttért az idegsejthálózatok elemzésére, majd a kisagykéreg tanulmányozása nyomán a 60-as években elkészítette ennek spekulatív működési modelljét. Mialatt ez nagy karriert futott be a világ tudományos köreiben és neves tudósok foglalkoztak élettani bizonyításával, Szentágothai idehaza már megkérdőjelezte modelljének tökéletességét, és megállapította, hogy a teljes képhez a pontos számszerű viszonyokat is fel kellene deríteni. (Hány idegsejt található a kisagyban, ezek hányfelé ágaznak, hány más elemmel kapcsolódnak stb.) Négy évi kemény munkával – miközben a kutatócsoportból „néhányan idegösszeroppanást kaptak”, írta valahol a professzor – el is készült ez a munka. De addigra már készen volt a következő „újítás” terve: számítógépes szimulációval megvizsgálni a kisagyi ideghálózat működését, a működési variánsok legvalószínűbbjeit kiszűrve pedig visszaadni azokat az élettani kutatóknak. Ma ugyanezen az alapelven folytatják a kutatásokat, már az agykéreg idegsejthálózatának vizsgálatára is kiterjesztve.

E nagy vonalakban vázolt kép abban összegezhető, hogy Szentágothai professzor mindvégig az aggyal, ezzel a felmérhetetlenül bonyolult szervvel foglalkozott, annak szerkezetéről, illetve egész idegrendszerünk szerveződéséről, meghatározó elveiről szerzett értékes adatokat. Mint díszdoktorrá választásakor az oxfordi egyetem indoklása szölt: igen sok területen mozdította elő a haladást hipotéziseivel, elképzeléseivel és felismeréseivel.

Egész sor nemzetközi tudományos társaságban vannak tisztségei, több külföldi akadémia választotta tiszteletbeli tagjává, például a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, a washingtoni National Academy of Sciences, a norvég, belga tudományos akadémiák stb. Főbb tudományos művei: A labirintus szemmozgási és fejtartási reflexei (1950), Az ember anatómiájának atlasza (Kiss Ferencsel, 1951.), Az agyfüggelékmirigy agyalapi kontrollja (Flerkó Bélával, Mess Bélával és Halász Bélával), A kisagy mint neuronális gép (J. G. Eccles ausztrál és M. Ito japán kutatókkal) és Az idegi organizáció modellkonceptiója (M. Arbib amerikai kutatóval). E könyvek több nyelven és több kiadásban is megjelentek.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletet parancsoló, patinás épületében, rendszerint nagy a jövés-menés; vagy éppen kezdődik, vagy éppen véget ért egy összejövetel, a folyosókon francia, német, angol, orosz, svéd vagy spanyol mondatok röpködnek, de ez a nyüzsgés az elnöki szoba előterében fokozatosan elül. Maga a szoba tágas, a földigérő ablakok előtt zöld növények, a sarokban lenyűgöző méretű íróasztal, biedermeier könyvszekrények, öt-hat vendég részére kényelmet nyújtó bőrgarnitúra.

A bevezetésnél tartok, de a professzor apró, kissé közelülő szemei nyugtalanul vándorolnak egyik asztallábtól a másikig. Végül közbe is vág, rosszallását fejezi ki egy előző interjúm egy mondata miatt.

– Sokan elkövettek már politikai hibát – mondja –, magam is, nem is egyet. De Kokas Eszter professzorasszony már a háború előtt nemzetközi nevű kutató volt, és egyben páratlan oktató – bár ma lenne ilyen több is. A magyar emigrációt pedig ma nem aszerint kezeljük, hogy azelőtt mit csinált rosszul, hanem aszerint, hogy ma hogyan viszonyul hazájához. E tekintetben pedig az illető minden megbecsülésünket megérdemli.

Most már folytathatom a bevezetőt, elmondhatom, hogy jó lenne eljutni a laboratóriumba is, megnézni, a professzor jelenleg mivel foglalkozik...

– Jelenleg is az idegelemeknek az elágazódásai foglalkoztatnak – kapja el a professzor a végszót, fejét az ő jellegzetes módján féloldalasan felcsapja, szeme fölélénkülve, fűrgén pásztázza a mennyezetet. Ettől fogva mintha egy előadáson lennék, egyszál hallgatóként ugyan, de az előadónak ez is elegendő, mert számára nem a hallgatóság a lényeg, hanem tulajdon lelkesedése a tárgy iránt. – Tudvalevő, hogy az idegrendszerre éppen elemeinek ez a hihetetlen összebogozódása jellemző, annak révén, hogy az idegelemek, ezek a hosszú nyulványú sejtek, amelyek az idegrendszer egyik részében vannak, nyulványaikkal elmennek az idegrendszer egy másik részébe, a testnek egy másik részébe. Ezeket ugye, láthatóvá kell tenni. Olyannyira, hogy az idegrendszer megismerésének egyik alapvető lépése volt, amikor száz évvel ezelőtt egy olasz kutató nagyon egyszerű módszerrel, egy csapadékos reakcióval először láthatóvá tette az idegelemeket... Ma már, persze, nem így történik a készítmények vizsgálata, hanem úgy, hogy az ember azt mondja, ezt vagy azt akarom vizsgálni, aztán a mérőmikroszkópok segítségével, amelyek számítógéppel kapcsolódnak össze, a kutató szisztematikusan végighalad az idegelemek nyulványrendszerén, elágazódástól elágazódásig, megvastagodástól megvastagodásig, vagy a végpontig, vagy olyan típusú megvastagodásig, amelyről sejtjük, hogy valamilyen működést átvesz vagy lead... na tehát ezeket az adatokat aztán a megfelelő kódszámok segítségével egy számítógépszerű egység térben is rögzíti. Most aztán a számítógép memóriájából mindig vissza tudjuk ezt varázsolni, persze, nem három dimenzióban, tudjuk, a számítógépek kijelzése, ún. display-je kétféle, vagy rajz, táblázat, és, persze, szöveg vagy egy ilyen... hm, televíziószerű kép, ami különben sose lehet olyan szép, mint az idegelem eredetiben. Ami azonban a főbaj, mindkét ábrázolás kétdimenziós, a tér harmadik dimenziója csak a számítógép memóriájában van meg. De az adatokkal mindenféle térbeli manipulációt csinálhatunk, megállapíthatjuk, hogy az elágazódás pontosan mekkora teret ölel át, milyen az orientációja a térben – ezt, persze, csak két dimenzióban adja vissza, de mivel a gépben megvan minden pontnak mindhárom adata, amikor térben forgatjuk a képet, akkor lelki szemeink előtt kirajzolódik a térbeli kép. Figyelje meg a kezem árnyékát, amely rá-

vetül a falra, és ahogy forgatom a kezemet, az árnyék mozgásából kirajzolódik a kezem térbeli képe, mert az ujjaim minden helyzetben más-más rövidülésben fognak a falon megjelenni... Ez a mai modern idegkutatásnak csak egyetlen iránya, még talán nem is a legfontosabb, csak példaképpen említettem. Még fontosabb törekvésünk, hogy minden részletet, amit akár fény-, akár elektronmikroszkópban látunk, egyértelműen hozzá tudjunk rendelni élettanilag és biokémiaiilag (specifikus anyagcserefolyamataik szerint) identifikált idegsejtekhez. Ez ma lehetséges...

(Az Akadémia elnöki szobájában feltehetőleg történelmi bútorok vannak. Vajon ki írt például ezen az íróasztalon száz évvel ezelőtt? A bútorok oly sokat költöztek az épületben, hogy ma már nehezen azonosíthatók. Annyi biztos, hogy az álló óra báró Eötvös Józsefé, a másik óra, Széchenyié, az iratszekrény pedig az első magyar minisztériumé volt.)

– *Professzor úr, Ön tehát ma is végez laboratóriumi munkát. Mennyit és hol?*

– Van egy jó laboratóriumunk, amilyen, azt hiszem, nem sok van a világon. Sajnos, ma már alig tudok közvetlenül részt venni a munkában, de lelkes fiatal munkatársaim bőségesen pótolják, ami egy ilyen öregedő kutatótól úgysem telnék, sem ötletességben, sem ügyességben, sem a gyorsan változó helyzethez való alkalmazkodásban. De azért ők is úgy érzik, legalábbis remélem, hogy jó egy ilyen vén róka a háznál. Ami az előrehaladást illeti, az végül is a legtöbb esetben közös munkából alakul ki. Az idegrendszer kutatása pedig feltétlenül ilyen terület.

A szóban forgó laboratórium a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. Anatómiai Intézetében található, amelyet Szentágothai professzor irányított éveken át. Ma is tart egyetemi előadásokat, elég rendszeresen. Az akadémiai kutatócsoportban, amelyet ma is vezet, biológus, elektromérnök, matematikus, orvosi technikusok dolgoznak vele.

Néhány kis helyiség az alagsorban, azok az ismerős, szűk – gépekkel, huzalokkal, egy-egy asztallal és székkal megtöltött – helyiségek, amilyenekké az egykori laboratóriumok az utóbbi időben váltak. Egyik szobában az ultramikrotóm, a „szeletelőgép”, amelynek segítségével az elektronmikroszkóp számára a nagyon finom metszetek és preparátumok készíthetők. A többiben: egy japán, majd egy Tesla elektronmikroszkóp, azután egy Reichert-féle fénymikroszkóp. Ez Szentágothai professzor személyes mikroszkópja. Ehhez kapcsolódik a komputer egy bonyolult kapcsolóberendezéssel. Az egész rendszer neve: Kvantimet. Ez az a bizonyos szerkezet, amely feldolgozza a nyert adatokat, elvégzi a számításokat, amiket egyébként gyakorlatilag lehetetlen volna elvégezni. Közben a számítógép egyéb feladatokat is kiszolgál. S ez az a szerkezet, amely térben is megmutatja az idegsejtek, illetve az agyban található rendszerek kapcsolódásait. Mostanában a kisagymagok, a gerincvelő és a hypothalamus vizsgálatait végzik.

A kutatócsoport tehát neurobiológiai kérdésekkel, vagyis az idegrendszer szerveződését meghatározó princípiumokkal foglalkozik. Dolgoznak az Akadémia egyik kiemelt kutatási tervén is, ami a neuropeptidok azonosítását és a peptid-rendszerek feltérképezését tűzte ki feladatul.

A professzor persze nem tartózkodik mindennap az intézetben, de gyak-

ran jön, s ha valami érdekesség adódik, vagy a kísérletek fordulóponthoz érkeznek, mindig. Az intézeti dolgozatokat egytől-egyig átnézi, elolvassa, véleményezi. Véleményét, úgy mondják, kíméletlenül, keményen közli, de a vitát nemcsak eltűri, hanem el is várja.

– *Professzor úr, milyen szerepet játszottak életében a Pécsen töltött évek?*

– Életem legszebb évei voltak. Az az idő érlelt férfivá és kutatóvá.

– *Akkoriban nagyon szoros volt az intézeti közösség, sokan emlékeznek ma is a közös kirándulásokra, vacsorákra, a rákászásra...*

– Á, igen! Horgászat! Rákászat! Békavadászat!... Hát ezek fiatalkorom nagy gyönyörűségei voltak... nem azért, mintha most nem csinálnám szívesen. Csinálnám most is pontosan ugyanúgy, ahogy akkor, sőt ahogy már gyermekkoromban is csináltam, ha lehetne, csak sajnos most nem lehet, ma már, kérem, a béka ritkaság! Igen, igen, a béka az ma ugye már védett állat... hát ez az, ez szörnyű, hogy a természet hogy megy tönkre! Azelőtt nem lehetett két lépést tenni, hogy az ember lába alól föl ne ugorjon valami béka... Micsoda békacomb-vacsorákat ettünk ott a pécsi időben, egészen az ötvenöt-ötvenhatos évekig, sőt még a hatvanas évekig is, el sem tudja képzelni!... Eszembe jut Carson híres könyve, a Silent Spring, a „csendes tavasz”, de hát nálunk még nem is ez a fő baj, mert madarak még csak-csak vannak. Ha kimegyek Révfülöpre a nyaralómba, ott a fülemüléktől a fácánok rikácsolásáig, a sárgarigóig és feketerigóig, harkályig a madaraknak olyan hangversenye megy egész nap! Éppen az a meglepő, hogy ezek még hogyan találják meg az életfeltételeiket, amikor ott mennek a téesznek a szőlőjében is ezek a... hm, spriccelők. És mindent, ugye, mindent befújnak! Ha három krumplibogár jelenik meg valahol, vagy egy szőlőmoly, vagy egy atka, vagy nem tudom micsoda, hát máris: ffff, fújják ezeket a rovarpusztító szereket. A legjobban bosszant a szúnyogirtás: amiatt a pár csipés miatt, ami vízparton hozzátartozik az élethez, képesek egészség- és természetromboló vegyszerek tonnáit szétfröcskölni a világba. Szerencsére még vannak olyan területek, erdőrészek, amiket nem kemizálnak.

– *Hogyan győzi az évek során egyre szaporodó feladatokat?*

– Megmondom: az a dolog nyitja, hogy nekem a munkabírásom szerencsére elég alacsony. Vagyis éppen az ellenkezője annak, amit úgy szoktak mondani: olyan mint a gőzmozdony. Egész életemben alacsony volt a munkabírásom.

– ? ...

– No igen, rendkívüli koncentrációval tudok dolgozni két vagy három órát, de akkor aztán teljesen kiégek, úgy, hogy akkor egy napig teljesen használhatatlan vagyok. Amit ilyenkor csinállok, nem igazi koncentráció, meghát én azért még ma is meg tudok tartani napi egy-két előadást. Fiatal koromban akárhányszor négy előadást tartottam naponta, de rendes egyetemi előadást! Az meg se kottyant, se a gégemnek, se amúgy. Most is azért két órát még a rossz szívemmel is, a legnagyobb könnyedséggel végig tudok beszélni, dörgő hangon, úgy, hogy szegény hallgatók nem tudnak tőle szunyókálni. Szóval, semmiféle nehézséget nem okoz, – ez nem munka. Szórákozás, élvezet, mulatság.

– *Akkor mit jelent az a két-három órás intenzív munka?*

– Olyasmit, mint egy dolgozatnak a megírása, vagy egy fontos tudományos vagy tudománypolitikai levélnek a fogalmazása, vagy akár mikroszkópi készítményeknek a vizsgálata, tehát egy konkrét tudományos munkával való intenzív foglalkozás. Az, amiről olyan nagy iriggyedéssel olvasok sok kutató életrajzában: hogy reggel leült a munkaasztalához és egész nap, állandóan és megszakítás nélkül, késő estig dolgozott... Sajnos, ez nem az én esetem... két-három óra nagy koncentráció, ami telik tölem, a nap többi része már a rutin, amibe azért még sok hasznos dolog belefér, aztán amikor hazamegyek, még sokat olvasok, de – én az olvasást is az élvezetek és szórakozás körébe sorolom. A szépirodalomtól a tudományos népszerűsítő, összefoglaló, ismertető művekig terjedhet a skála, ezek sokszor nagyon igényes gondolati tartalmúak..., de ezt már nem tekintem munkának. A levelezés nagy része sem munka, főleg ha ironikus, vagy önironikus, akkor szórakozás.

– *És az akadémiai elnöki teendők?*

– Hát ez persze elég nehéz és fárasztó tevékenység, főleg embereket ügyes-bajos dolgaikról meghallgatni, egy négyórás elnökségi ülésen végig elnökölni, közben figyelni mindenre, azután megpróbálni összefoglalni a dolgokat. Az elnöknek nem feladata – bár néha ezt is kell – ráerőltetni az Elnökségre vagy más testületre saját véleményét. Az Akadémia országos feladata és ezzel felelőssége is az utóbbi években hatalmasan megnőtt.

– *Mindent egybevetve ma mégis kevesebb az Ön szabadideje mint régen. Régen például sokat festett. És ma?*

– Na, olyan sokat azért sohasem festettem, bár így is tele van egy íróasztal laikus mázományaikkal, meg a világon szétszórta sok – jobb sorsra érdemes – falon lógnak képeim. De azért most is festegetek, külföldi útjaimon, vagy amikor tényleg pihenni megyünk el. Hacsak nem kertészkedem, mert a kertészkedés sajnos elég sok időt elvesz. Viszont nem szívesen mondanék le róla. Révfülöp – ez gondom, mert az én koromban és az én egészségi állapotomban ez már túlságosan távol van. Ezért is szeretnék kicserélni valahogyan egy Budapesthez közelebb eső területre.

– *Mire telik még a szabad idejéből?*

– Olvasás mellett a tévét nézem, ha érdemes, és zenét hallgatok, néha koncerteken. Nem lévén formális zenei műveltségem, e téren „mindenevő” vagyok. A preklasszikusoktól, vagy a ma felelevenített történelmi zenéktől Stravinskyig és Schönbergig, vagy Pendereczki legmodernebb műveiig mindent szívesen hallgatok. Zenei műveltségem és bevallom, hallásom sem elég ahhoz, hogy megkritizálhatnám: ezt vagy azt most jól, korrektül adják-e elő. A Kodály-módszeren nevelt gyermekeimnek és unokáimnak már olyan zeneértésük van, ami eredeti családi körömben, fiatalkoromban még teljesen hiányzott. Inkább a romantikus oldalról, az operán keresztül kerültem közelebb a zenéhez. A háború előtt és alatt operabérletünk volt, sőt intézeti munkacsoporthoz páholybérlete is, társaim közt volt pár zeneértő, tőlük sokat tanultam, lassan felszedegetve – ez az alapvető módszerem –, szinte útközben mindazt, ami világképem egy-egy részéhez tartozik. Persze így igazi értővé az ember sohasem lesz, mindig dilettáns marad. De – és ezt az eretnokséget csak súgva merem kimondani – ez a legfőbb erősségem. Nem a

zenében, mert abban reménytelen dilettáns vagyok és maradok, de egész szemléletemben, még a tudományosban is benne van a dilettantizmusnak az a csirája, (nyomeleme, ha tudományosan akarom kifejezni), ami éppen kell ahhoz, hogy az ember ne váljék vaskalapossá. A művészetek más ágaiban képzettségem valamivel jobb, főleg irodalomban és a képzőművészetekben, de persze itt is alapállásom a művelt dilettánsé, akit lényegében egyetlen általános probléma izgat: a „műalkotás” alapproblémája. Például mi az, hogy „életformai műalkotás”... Mániam, hogy az emberi életformát a primitívektől a posztindusztriális társadalmakéig mind úgy tekintem, mint műalkotásokat, ha ugyan az utóbbiakat már ennek lehet nevezni. Az emberi életet általában, például a barátaim, ismerőseim életét is bizonyos értelemben műalkotásként próbálom szemlélni. Bár a mi életkörülményeink között ez már nem jelentkezhethet olyan világos formában mint mondjuk egy afrikai, egy déltengeri szigetvilági primitív közösségben, mondjuk a házépítés, ahol a technikai-technológiai megoldáshoz harmonikusan illeszkedő művészi forma szinte mindig tisztán érvényesül, vagy például az eszkimók hó- és jégkunyhóiban, ruházatában stb.... Szóval az életforma maga is művészi eszköz és egyben megoldás, amivel az ember alakítja a maga világát. Persze ebbe minden beleértendő, a táplálékszerzéstől a táplálék-konzerválásig, azaz az életfenntartó technológiáktól a közösségi magatartás mechanizmusaig, szóval az összes elképzelhető vonatkozás együttese. Ez az igazi műremek, az a Gesamtkunstwerk, amiről, ugye, Wagner beszélt...

Sajnos, a modern életforma ezeket a néhány tizezer éves lehetőségeinket rég meghaladta. Az a kérdés, mit lehet a modern társadalmi létbe ezekből átmenteni és mit kell radikálisan újra gondolnunk. Erre némi útmutatást nyújtanak a modern művészeti törekvések. A barlangi ősember civilizációja is valahol a barlangrajzokkal kezdődött. Nem mondom, hogy soha nincs semmi aggályom néhány valóban túlzó törekvés körül, de például az absztrakt festészettel kapcsolatban próbáltam ezt az anatómiai előadásaimban is érinteni... Ha nézte a tévésorozatot, az első előadásban, ha jól emlékszem, megpróbáltam érzékeltetni, hogy Picasso vagy a hozzá hasonló, különféle modern irányzatú festők, kubisták, szürrealisták, dadaisták, futuristák és mások mind megkísérelték mintegy jelezni a mai emberi lét alapvető kérdéseit. A régebbi korok művészei is mind ezt tették annak idején, csak – mert az ő problémáik már nem „mennek a bőrünkre” – művészetüknek ezt az oldalát már alig érzékeljük. Nem az én eredeti gondolatom ez, nem akarok idegen tollakkal ékeskedni, Waddingtonnak, a kitűnő angol genetikusnak van egy remekműve, amelyben a modern műalkotások és a modern műszerekkel létrehozott képek között mutat ki rokonvonásokat. A modern festők olyan mintázatokat, alakzatokat láttak vagy sejtettek meg, amelyeket sokszor évtizedek múlva produkáltak a modern műszerek, s amelyekben a természet jelenségeinek egy-egy lényegi vonása jelenik meg, persze áttételesen. Ez nem miszticizmus, abban én nem hiszek, ezt is kifejtettem valahol, már nem emlékszem, hol, tudja, annyi nyilatkozatot kell adnom, aztán az ember elfelejti a részleteket, szóval arról van szó, hogy a művész a maga érzékeny idegrendszerén keresztül feldolgozza a környezet, a mai emberi lét minden behatását, és műveiben tükröződik a huszadik század harmadik harmadának, a tudományos-technikai forradalomnak egész légköre, ellentmondások, remények és rettenetek, amiben ma az emberiség él...

– *Professzor úr, gondolt-e már arra, hogy ha valami oknál fogva nem erre a pályára kerül, mi lehetett volna Önből?*

– Sokféle munkakörben el tudnám magam képzelni... Ha tehetségem lett volna hozzá, még leginkább művészként. Szerencsére – mármint a mások szerencséjére – még a legelvakultabb önbecsapással se tudtam magamban elég tehetséget föllelni.

– *S ha nem ebbe a korba születik, melyik kort „választaná”?*

– Erre nagyon egyszerű a válaszom. Bármely korban, ha a természet annak alkotó emberévé teremtetett volna. Így jó volt nekem a huszadik század is.

– *Mi az, amin legtöbbször bosszankodik? Ismeri-e a gyűlöletet?*

– Az embernek egyetlen ellensége van és azt minden reggel, néha még napközben is elég jól szemügyre veheti – a tükörben. Mi szükség volna akkor máson bosszankodni? Sosem volt okom bárkit is gyűlölni. Bocsánatot kérni annál több. Az embereket szeretem, – bár általában inkább kissé távolról.

– *Ön rengeteget volt külföldön, alkalma is bőven nyílt, hogy a külföldi karriert választhassa. Miért maradt meg „hazai magyar” tudósnek?*

– Én ifjúkorom óta nem egyszerűen kutató, hanem magyar kutató szerettem volna lenni. Bennem az ilyen kérdések általában nagy költőink szavaival fogalmazódnak meg. Ez esetben Vörösmarty Szózatának soraival tudnék felelni.

– *Hogyan tudja elképzelni a tudományágát 50–100 év múlva? Nő vagy csökken a jelentősége? Hogyan épül be a mindennapokba?*

– Öt évvel ezelőttig erre a kérdésre optimistán válaszoltam. Most bevallom, sejtelmem sincsen.

– *Professzor úr, egyáltalán: optimista ön az emberiség jövőjét illetően?*

– Kérem, ezt nagyon nehéz megmondani. Általában mindig optimista voltam – régebben. Az utóbbi éveknek a fejlődési trendjei, most persze időzjelbe téve a fejlődés szót, még a legmegrögzöttebb optimistát is... hogy is mondjam: kételyekkel töltik el. Az embernek kételyei támadnak, hogy a posztindusztriális társadalom embere vajon racionális élőlény-e. Egyáltalán: az ember agyának a fejlettségi szintje megfelel-e azoknak a követelményeknek, amelyekkel vele szemben a mai élet fellép? Gondoljunk csak például a közel-keleti dolgokra... Jó, én is tudom, hogy mindennek megvannak a történeti gyökerei, de a mai időkben is bontakoznak, növekednek új gyökök... és ezek majd mire vezetnek? Meggyőződésem szerint az emberiség számára a racionális magatartás egyedül az lenne, ha végre rájönnénk, hogy a technika és a fogyasztás mai szintjén a magunk állította legnagyobb csapda a fegyverkezés. Ez eleve elviszi létalapunk durván egyharmadát. Azután itt vannak a fogyó vagy elégtelenné váló erőforrásaink, a víz, a nyersanyagok, részben még biológiai erőforrásaink is, amiket mind fogyasztunk, degradálunk, lerombolunk. És ebben a fogyó erőforrásokkal terhelt világban az egyik exponenciális növekedést még mindig a népszaporulat jelenti... Talán ebben a kérdésben azért nem vagyok annyira pesszimista, mert még a legnagyobb népszaporulatú országokban is tettek már némi sikerrel intézkedéseket. Mégis az igazán racionális válasz a mai helyzet kihívására az lenne,

ha a magas fejlettségű társadalmak rájönnének, hogy ezen az úton tovább már nem lehet haladni, és egy szerényebb, egy természetesebb életformára kell visszatérnünk. Nem a világból való kivonulásra, a technikától és tudománytól való elfordulásra gondolok, amit különböző szektás mozgalmak prófétái hirdetnek: ezek irracionális elképzelések, de egy szerényebb, igénytelembb, ugyanakkor ésszerűbb gazdálkodásra, például a közlekedésben, anyagszállításban és tengernyi más dologban. Ennek jobban kellene számolnia a mai energia- és nyersanyagtartalékokkal. Gondolnunk kellene – mielőtt még nem késő – az emberiség gazdag és szegény része közötti különbség robbanásszerű növekedésére. Semmiféle felfegyverkezés, sőt, semmiféle meg egyezés földünk nyersanyagkészleteinek birtokosai között nem fogja megállítani a véglegesen elnyomorodottak százmillióit és milliárdjait. Nem alalmazna kell a világ elmaradott részének, hanem integrálásuk egy globális igazságon és egyenjogúságon alapuló egységes világgazdaságba. Ameddig világméretben nem valósul meg, amit Petőfi – a maga idejében még első-sorban a magyar nép számára – oly egyszerű szavakban fogalmazott meg: „Amíg a bőség kosarából...”

– Ön azt mondja, nem lehet tudni, képes-e az emberi agy megfelelni a legújabb kor által támasztott követelményeknek. Igaz, hogy Ön egyhelyütt azt írta: „Az agykutatás ma, a fáktól nem látja az erdőt, ott tart, ahol a fizika Einstein előtt, bár remélhető, hogy az agykutatás már belépett abba a korszakba, amikor hamarosan meg tudja alkotni a maga speciális relativitáselméletét.” A laikus mégis úgy gondolja, az agykutató a legilletékesebb, aki a fenti kérdésre válaszolni tud.

– Annyit tudunk, hogy jó kétmillió, esetleg tán hárommillió évvel ezelőtt – ezen még vitatkoznak – valamiféle majomszerű élőlénynek, fejlettebb emberszabású majomnak az agya hirtelen, ma nem ismert okból és módon rendkívüli, ugrásszerű fejlődésen ment keresztül. Ezt nem annyira a sejtek szaporodása, mint inkább a sejtkapcsolatok bonyolódása jellemezte. Az egész agy, különösképpen a kéreg tömege megnagyobbodott, ami szintén a sejtek összeköttetéseinek igen nagyfokú szaporodásából és bonyolultabbá válásából adódott... Ennek okát nem is sejtjük, de annak a primitív csoportnak, amiben elődeink éltek, már volt valamiféle társadalmi struktúrája, ha csak valamivel is bonyolultabb, mint egy mai majomcsapatnak. Innen indult el az ember arra a hihetetlenül hosszú, tekervényes útra, amit történelemelőtti fejlődésnek nevezünk, és amiről csak az eszközhasználat és létfenntartási technológiájából sejthetünk valamit, valamint temetkezési szokásaiból következtetünk arra, hogy valamiféle elképzelése lehetett önmagáról. Az újabb döntő változás, tudjuk, az volt, amikor az ember nagyobb mértékben rátért hasznos állatok tenyésztésére és bizonyos növények termelésére. Ez tíz-tizenötezer évvel ezelőtt kezdődhetett meg, és agrárforradalomnak nevezzük. Ez a folyamat helyenként elhúzódott, egészen ennek a századnak az elejéig, azokon a területeken, ahol viszonylag kis közösségek gyűjtögető életmóddal életben tudnak maradni. A folyamaton átment és át nem ment ember összehasonlítása mutatja, hogy agyában lényegi változás nem történt. A két- vagy hárommillió év nagyobbik része során az emberi agy „optimalizálódott” arra a feladatra, amit az utóbbi 10–15 ezer év történelme jelentett. Semmiféle „biológiai” garancia nincsen arra, hogy az e század végére kibontakozó még radikálisabb változásra újabb fejlődéssel reagáljon. Annyit az

agy utóbbi – mondjuk párszázezer éves – fejlődéséből tudunk, hogy az ember adaptációja nem biológiai, hanem társadalmi mechanizmus. Hol van ennek a határa? Nem roppan-e össze a fokozódó terhelés alatt a társadalmi adaptációs képesség egy kritikus ponton? Főleg az urbanizációs ártalmak, az elidegenedés, belső értékrendünk, alapvető kötöttségeink körül jelentkező bomlások, átrendeződések ennek rémképét vetítik elénk. Ugyanakkor optimizmusra is van okunk, ha arra gondolunk, hogy ismert történelmünk során az ember micsoda szörnyűségeken ment át – bizonyára szörnyűbbeken, mint amit ma a föld legszerencsétlenebb pontjairól jelentenek tv riportereink – és mégis, a legnagyobb szenvedéseken keresztül is valamiféle új, fejlettebb és talán igazságosabb rend felé haladtunk. Ezért vagyok optimista minden kételyem ellenére.

– *Eszerint az agykutató a maga tudományterületén nem talál biztosítékot egy esetleges katasztrófa ellen?*

– Az agy biológiájában semmi esetre sem. A közeljövő veszélyeit ezzel az agyvelővel kell átvészelnünk. Minden látszat ellenére ez azért nem olyan rossz műszer. Biológiai adottságai korlátozottak, benne van állati múltunk számos öröksége, de ugyanakkor a társadalmi-tudati fejlődés óriási és áttekinthetetlen lehetőségei is benne rejlenek. Rajtunk áll, hogy élünk-e velük.

– *Professzor úr, egy utolsó, személyes jellegű kérdés. Ha mérlegre teszi az életét, milyennek látja? Ha újra kezdené, ugyanígy élné végig?*

– Szép, romantikus, teljes élet áll mögöttem, mit kívánhatnék egyebet? Adottságaimból és körülményeimből talán többre is telt volna, de miért keseríteném magamat azzal, amin úgyse lehet már változtatni.

A professzor mögött a nagy ablak négyszögében a Lánchíd pesti hídfője látható. A délutáni derengésben a hidra kanyarodó kocsik pontjai mindvégig ott mozogtak mögötte, mint egy vetített háttéren. Most, amikor a kinyíló ajtó jelzi a beszélgetés végét, mert a külföldi delegáció már az előszobába ért, még egyszer kinézek az ablakon. Megindult a délutáni csúcsforgalom, a hid följárója egyetlen összefüggő autófolyam. A Lánchíd oroslánjai tűnődve néznek szembe az áradattal.

A MEGÚJULÁS REKORDJA

- Kalász Márton költészete -

Ha visszanézünk Kalász Márton pályáján az elmúlt tíz-tizenegy esztendőre, mind világosabban kivehető a költő nagyobb kompozíciók iránti vonzalma. Először 1969-ben, a *Viola d'amour* közreadásával tett sikeres kísérletet rövid vers-tagokból összeálló, tág ívű, komplex mű megteremtésére. Ezt egy válogatott kötet követte, majd megjelent a *Hírek Argyélusnak*; az újabb nekirugaszkodás az öszszefoglalásra. Hat évvel az első válogatás után, 1976-ban került az olvasók elé a *Megszámitott vigasz*, huszonkét év java verstermésével. Épp ez idő tájt erősödött föl lírája új áramlatokkal; úgyhogy a kötet egyszerre lehetett zárása a korábbi és nyitása a mostani pályaszakasznak. Még jórészt a készülődés jegyében születtek az 1978-ban kiadott *Szállás* költeményei, de már a változás jelentékeny eredményeit is mutatják. A pályakép már-már szabályosan tagozódik: a versciklusokat tartalmazó kötetek után egy-egy közbűlső könyvben gyűjtött erőt Kalász a nagyobb munkákhoz. A rövid verseket összerendező, szintetizáló hajlam újabb bizonyítéka *Az imádkozó sáska*, mely a szonett ősi alakzatát a modern szabadvers vitalitásával frissítette föl, s vált egységesen megformált remekművé.

A három ciklus – a *Viola d'amour*, a *Hírek Argyélusnak* és *Az imádkozó sáska* – látszólag más-más indíttatású, s annyira egyénített és egyszeri produktumnak tűnik, hogy átfogó pántokat közvetlenül felfedezni köztük alighanem lehetetlen. Találónak jegyzi meg Csűrös Miklós a *Hírek Argyélusnak* ciklus formájáról, hogy a „megoldás határozottan elűt a *Viola d'amour*tól... a legfőbb különbség az egyes versek szoros és organikus kapcsolata az új ciklusban, szemben az előzőnek elkülönülő, zárt darabokból összeálló jellegével, amelyet érzékeny méltatói frappánsan hasonlítottak szoborparkhoz vagy önálló metszetek albumához.” S csakugyan, a *Viola d'amour* a hűséget a társasléti érzelmestündéres táblójával reprezentálja, külön futamokként indított rövid szakaszai a szerelem élményétől átjárva áramolnak össze egyetemes létezésképpé, míg a *Hírek Argyélusnak* a tárgyi világ elvont részleteiben kutatja a teljesség nyomát; fogalmakat, eszméket rajzol körül konkrét képekkel.

A két nagyszabású mű azonban lényegét tekintve nem független egymástól. Sőt közös motívumaikon túl, gondolati-eszmei tartalmuk majdhogynem azonos; valamiképpen mindegyik a *remény* közérzeti, ideológiai birtoklásának igényét fejezi ki. Így akarva-akaratlan ugyanabba a szférába emelkedik végül is mindkét ciklus. A vágyott remény ekképp jelenik meg a *Viola d'amour*-ban: „remény forrása mos; / szürcsölve nemcsak orrcimpám s inyem, / de velőm, idegzetem is habos, / s elmém!” Egy másik, s a *Hírek Argyélusnak* felől nézve már közös motívumot is megszólaltat a ciklus, egyelőre nosztalgikusan: „ÁRGYÉLUS ELTÜNT. Előre futott / túlságosan, / vagy lezuhant valahol. Már miatta / se gyötöröm magam. / Érzem: fejemben, istálló-szívemben / kihasználatlan helye van. / Bemintázza pók lépte, zúzvara – / hűlt láng az emlék orrlíkaiiban.” A második ciklus rögtön a reményvárást pragmatizálja: „Most már csak téled várni postát, / lovast, Reménység –” Az áthallás, gondolom, magyarázatok segélye nélkül is tisztán kivehető, csakúgy, mint a lehetőségeket, távlatokat modellírozó az *Ablak a vénység?* és a *Mégis, mintha* kezdetű strófákban. A *Viola d'amour* a kiszakítottág nélküli, megfellebbezhetetlen és végleges létállapot nyugalmaival beszél az elmúlásról is: „AB-LAK A VÉNSEG? Mosolyogva / függök a peremen. / Csipkedi kezem a halál, míg

egy nap / szépen elengedem. / Csikorgó csontváz hajol ki utánam – / mi bomlik lent az üde gyepen? / Egy bokor rózsá, egy bokor... Nincs tovább?! / Helyezkedik már gyökerem." A Hírek Árgyelusnak ciklus verse visszakapcsol a rózsá motívumához, de a részvétel, a cselekvés többletével tágitja ki azt: „mégis, mint-ha az én / súlytalan, örök igyekvésem, / ne kelljen semmiről / leválnom többé...”

Jócskán lehetne még bővíteni a nyitabb vagy bújtatottabb átszövéseket, itt azonban nem célom ez; maradjunk annyiban, hogy a két mű közti oda-vissza felelgetés valóban megvan; az új kötet szempontjából ennyi elég is; magától adódik a kérdés: őrzí-e a tematikai, eszmei folyamatosságot. Az imádkozó sáska, vagy netán distanciájában ragadhatók meg Kalász Márton költészetének új határai?

Az imádkozó sáska szemléletileg, nyelvileg egyaránt *nyitottabb mű*, s alighanem a líra általános gondjait is szélesebben vetíti ki, mint a megelőző két ciklus. A nyitottság első szembeötlő jele a verset indító élmények, tapasztalatok vagy metafizikai princípiumok közvetlen megjelenése a költeményekben. Ez a konkretizáló módszer azonban nem individuális érdekű; a vers nem (illetve: elsősorban nem!) az egyén gondjait tartja számon, még akkor sem, ha látszólag néhol a valómástevő érzelmi-közüérzeti állapota részesül előnyben. Más szóval úgy is mondhatnám, hogy a *közösségi tartalmak váltak most személyes érdekűvé*. A közösségi mentalitás, az összetartozás hite természetesen kimutatható a Viola d'amour-ban és a Hírek Árgyelusnak ciklusban is. Az imádkozó sáskának annyival több a hozadéka, hogy mindezt egyértelműbben, hangsúlyosabban mondja ki, s főképp a személyesség hitelesebb érvényével. A *Fű* című versben írja a költő: „Minden kis rés arra való, / hogy kibújjunk rajta...” Majd így folytatja: „igyekvésünk, / hogy úgy növekedjünk, fű-társaim, / megmaradásra: hiába- s mégse hiába-való –” Még egyértelműbb a kinyilatkoztatása a *Vásár a vége* című résznek: „a kisebb s nagyobb / ügyek mindvégig jobb részem kívánják”. Egészséges jótaakarást eszményesítő, napra szabott magatartásprogram ez. A fegyelmezett deklaráció erejével hat ezek után a *Bizalom* néhány sora: „Ha már álmaim nincsenek, / még tele velük e környező jóság; ... / ha már mindent rosszul csinálók, / még meglátom lent a szembe-jövön / működni karom s jól vezetni lábam, / s megsejtem egy szem mögött tiszta elmém”.

„Ha beszélünk, kiadjuk magunkat, ha hallgatunk, akkor a német kifejezéssel élve: *wir sammeln uns*, összegyűjtjük magunkat. A beszéddel szegényebbek, a hallgatással gazdagabbak leszünk.” A konstruktív csöndnek – amennyiben jól értem Szerb Antal szavait – adott esetben különös közlésereje lehet. Nos, Kalász Márton versbeszéde igen takarékos: feszesre vett, fölslagokat levető mondatait minduntalan elmetszi a sejtető csönd; el kell hallgatni, sugallja, hogy ne váljunk érdektelenné, egy szót, egy jelzöt még oda kell tenni, hogy senkit meg ne rémisztünk a csönddel. Érzékletes, a bonyolult gondolatokat is csűrös-csavarás nélkül kifejező stílusa külön tanulmányt érdemelne. Hadd idézzem itt csak e cífraságoctól mentes beszéd eredetéről a költő egy rádióinterjúban tett vallomását: „1945 nyarán már ott voltak nálunk a bukovinai székek, akik olyan gyönyörű nyelven beszéltek magyarul, hogy nekem, eszmélkedő gyereknek is olyan élvezet volt, hogy állandóan őket hallgattam, ... ők voltak igazából, utólag tudom pontosan, az én nyelviskolám. És hogy ilyen érzékeny lettem a magyar nyelvre, azt, azt hiszem, ezeknek az embereknek, a tőlük ellesett beszélgetéseknek köszönhetem.”

Heine jóslata szerint a világ vissza fog süllyedni az írástudatlanságba. Günter Kunert – Kalász egyik kedvelt költője – mondta erre: „De még megvagyunk.” Ez a „még megvagyunk” tudatosult, s lett cselekvést meghatározó eszmévé az új kötetben.

Befellegzett a versnek, hallani ma gyakran a közhelypesszimizmust, mintha tényleg nem lenne más lehetőség, mint nyögni e kétes judícium szűzét. A költészet-ellenes idők klímájától megborzongó Babits már 1934-ben így teszi fel a kérdést: „Kell-e költészet?” Remekművek egész sora a válasz, miként sikerült a vers-

nek túllöknie magát e szorongáson. Igaz, alig akadt alkotó, aki ne érezte volna – vagy ne érezhetné ma is! – megokoltnak Babits óvatos borúját. Kalász Márton sem szökevénye a gondnak, az ő műveiben is a széteséssel fenyegetett világ gondolkodik. (Lásd: „Lassan minden sötét lucsokká válik...”, „...a nyelv lanyhán sötétedik”, „Aki fölrakott, most szépen lebont” stb.) A felbomlasztott harmónia, az egyéni és közösségi tragédiák azonban nemhogy a beletörődés felé vinnék, ellenkezőleg: értékmentésre, új értékek fölfedezésére, rendteremtésre sarkallják. Az irányzatosságról, a rendeszményről a Viola d’amour a következőképp vall: „Váltod már képzeted munkáról, derűről – / elér az idő, jön.” S egy másik szakaszban: „BÍZOM, kétes stratégiáknak / nincs terve velem.” Vagy: „S a megjelzett jövő / gyümölcsöt hozott. / Fényesítettük, ízleltük naponta, / el mégse fogyott.” A Hírek Árgyelusnak ciklusból sem hiányzik e hang: „élj, tisztaság, gyermeki lepkém, / várlak... / áramod régi szél, / partra, orrhegyem alkonyába ülj.” Az imádkozó sáská-ban, túl bizonyos hangsúlyeltolódásokon, ez az eszmény tovább él, sőt a rendképlet ki is tágul: „kel a szél / befújni a mindenség hangjait” – olvashatjuk a *Hívás*-ban. A *Minek vagyok neked* mintegy ellenjátékszerűen kérdez vissza: „próbálok fürkészni nyűgös agysejtjeimmal, / melázás ez már fönt vagy még nagy indulat”. A Viola d’amour alapélményét is magával hozva összegez aztán a költő a *Hozhat a vonat*-ban: „a csörtető dúvad itt tündérré változott, / lett rend a tanyán: mindenütt kirakja / a maradék kedvesség csokrait szivemben.”

Kalász Az imádkozó sáská-ban is következetesen törekszik az ironia legjobb lehetőségeinek érvényre juttatására; csúcsot produkál ezen a szinten is; egy-egy, fanyar mosolyra készítő helyzet- vagy eseményrajzba nem kívülről sajtolja bele az ironiát, mert – a ténytisztelet mellett – az ironikus látás legbensőbb adottsága; ironiája viszonyt jelent: ahogy a dolgokat szemléli, átéli. Halász Gábor írta Eliot kapcsán: „A túlságosan ünnepélyessé vált verset meg kell fosztani a pátosztól... a pátosz a formán kiütőző jele a tartalmi sorvadásnak...” A Kalász-féle versben a pátosz furcsa kísérő szólamot képez, tudniillik, tagadva van jelen a műben. Az úgynevezett lágy, „lírai” kifejezések (*beragyogja, rózsálló, megkaszabolta, bétejezza, suhamlásom, botolgo, árvácska-bársonya, tusakodásom, magocskám* stb.) a pátoszra való hajlamról is árulkodhatnának, ha nem oltaná ki valamennyit a versemndat, de kioltja, s éppen az ironiára kihegyezett gondolat révén. Csak két példa. A *beragyogja* szó után ez a sor következik: „szeme kékjéből a rossz álmod kicsipázza”. Az a vers, melyben az *árvácska-bársonya* kifejezés szerepel, a „...pofámat e lugasból kidugni ki látja” sorral zárul. Ám Kalász a távolságtartó ironia ellenére sem mond le véglegesen a katarzis lehetőségéről; nem lehet nem észrevenni ebbeli szándékát az olyan versekben, mint a *Szafárijelvény*, az *E nyelv bűvöletében*, az *Impromptu*. Hasonló a helyzet az úgynevezett szerelmes versekkel is. Az emelkedett hangú, számomra rokonszenvesen érzelmes *Nem tudtam, hogy sírni fogok* – amely egyébként Szabó Lőrinc *Képzelt képzeleteddel* kezdetű művének a testvérvérse – befejezése igazán „költői”: „de sírjak, / sírjak csak, biztatsz megatódva / szépen, s úgy érzed, szinte sírsz; / kezded oly gyöngéden törölni kezdi / arcod, hiszen úgy hiszi: arcomat – / no jól van, susogod, sírd ki magad, / egyszer majd meglátjuk a többi.” A férfi–nő viszony értelmezése a címadó *Lehetnék imádkozó sáska* kezdetű versben azonban már egyértelműen ironikus, mondhatni: abszurd: „Lehetnék imádkozó sáska, porcos / fűszálon függve, míg erre nem járnál. / nőtény imádkozó sáskám, elkötekednél / velem, ráállnék, s lerágnád párosodás / közben a fejem; tán észre se venném...”

A tiszta líraiság és a fogalmi közlés egybeolvasztására tett kísérletek újabb, s minden eddiginél sikeresebb fázisa Kalász Márton pályáján Az imádkozó sáska. Verseiben a képek egy erősen szelektált epikumba ágyazva biztosítják a sokszólamúságot. S hogy nyelvében is éreztesse a kor közellétét, szívesen kever verseibe technikai-mechanikai szakszavakat: „látszik e tétova / féreg a képernyőn”

(*A napi élet*), „beleférközve ily magányba, *miatyánk- / körforgásba*, a digitális óra / *ketyegésével* sok-sok épületen át” (*Amen-hang*), „Egy hívás újólág elvész a / hálózat szemcsés hang-szaharájában” (*Hívás*), „egy-egy keserű ránc — / szinte kunkorgó mikrofónvég” (*Szafárijelvény*), „oly hangszalagon a drága Sion” (*Zengetet*): Sok-sok egyéni szóösszetétel és leleményes metafora színesíti a verseket: *lélekbeli tehénpásztorhoz, forráserejű száj, pír-készülék, tövig amputált remény napja, a családás csalánmezeje* stb.

Ha ezek után — minden skatulyázó szándék nélkül — meg kéne jelölnöm Kalász Márton helyét a kortárs európai költészetben, a kötetének karaktere, hangoltsága alapján a nálunk is ismert lírikusok közül a német Günter Kunert-et és Jürgen Rennert-et, kissé távolabbról a svéd Tomas Tranströmer-t mondanám rokonának; végeredményben, azt hiszem, az ő világukhoz hasonló szellemiség hordozója. Az imádkozó sáska; egy, az individuum belső övezeteiből kifelé törekvő, de a külvilághoz a lélek többletét hozzáadó (és horribile dictu: politikus!) költőt rajzol elénk a könyv. A benne foglalt személyiségtörténet a korábbi két ciklus motívumait befogadva, azokat új élményanyaggal fölfrissítve vált teljessé. Költői magatartás, eszmeiség, stílus — bárhonnan nézzük, egyértelmű a fejlődés. Elkötelezettség és folytathatóság természetes fesztelenséggel fogalmazódnak meg *A legszebb megoldásra* című versben: „szétgöndörödik, zajlik az egész világ — / csíptess nagyítót, szólok, ha mestere vagy, / ügyelj, gyakoroltsd szúrós fényujjaid, / tégy helyre mindent; mire este jön, / s én ácsorogva, itt, majd elálmosodom, / halljam nyitva felejtett ablakomon át — / ingája jár, tik-takkol kint az univerzum; / jól van, sóhajtok; most már pontos is legyen.” Az az igény, amit e vers órák-nyelvén Kalász Márton kimond, életünk gyakorlatára vonatkoztatva is érvényes; a megújulás rekordját valahogy így lehet elérni.

Tózsér Árpád:

GENEZIS

Tózsér Árpád 1935-ben született Péterfalán, a korábbi Gömör megyében — ahogy ő nevezi: „Gömörország”-ban —, Rimaszombat közelében. Ma Pozsonyban él. A szlovákiai magyar költők középnemzedékének tagja. Első versei az ötvenes évek második felében, a hatvanas évek elején jelentek meg, tehát nagyjában abban az időben, amikor a honi magyar költők közül a vele nagyjában egykorú Ágh István, Buda Ferenc, Csukás István, Kiss Dénes, Orbán Ottó indult. Eddig három önálló verseskötete (*Mogorva csillag*, 1963; *Kettős úton*, 1967; *Erintések*, 1972) és egy tanulmánykötete (*Az irodalom valósága*, 1970) látott napvilágot. Mindhárom kötet más és más oldalról mutatta be; ahogy fiatalabb pályatársa, Tóth László írja: „más-más verseszményt dokumentál”. Új könyve, a *Genezis* anyagát tekintve huszonöt év terméséből válogatás, szerkesztet tekintve szokatlan, szabálytalan felépítésű kötet. Még a könyv megjelenése

előtt készített interjúban mondta Tózsér: „Új kötetem nem lesz összefoglaló gyűjtemény, s még csak legjobb — vagy legjobbnak tartott — verseim válogatása sem lesz. Versszármazástan lesz: verseim egy csoportját emeli ki és állítja ok-okozati összefüggésbe. Genezis lesz: egy emberi és költői eszmélet kialakulását, történetét nyomozza visszafelé az időben.” A cím az Ószövetségre, Mózes *Genezis*-ére utal, s akárcsak Mózes, Tózsér is öt „könyvben”, öt ciklusban rendezte el anyagát. Középpont három tanulmányt helyezett el, ezt előzi meg, illetve követi a versek két-két ciklusa. A kompozíciót további két prózai írás teszi teljessé, fogja keretbe: Tózsér egyik legelső versének (*Gyalog Péterfala határában*) önértelmezése, valamint egy, a költővel 1978-ban készített interjú (kérdőző: Tóth László).

„Versszármazástan” a kötet — mondja Tózsér —, vagyis a versek sorrendje az idővel el'entétes irányban halad: a kötet elején találjuk a költő legfrissebb, gyűjteménybe még föl nem vett néhány költeményét, s a versek sorát az 1956 őszén írt *Gyalog Péterfala határában* (itt némi változtatással és új — *Reggeltől estig* —

címmel közölt vers) zárja. Ezzel az elrendezéssel a költő nemcsak a versek „génézisét”, származását, költészetének gyökereit emeli ki, hanem az óhajtott folytatást, a továbblépés irányát, az új versépítkezés alapjait is jelezni kívánja. De bármennyire újszerű és eredeti ez a kompozíció, a költő nem kényszerítheti olvasójára, s különösképpen nem várhatja el a költői fejlődés titkát és irányát kutató kritikától, hogy az „előírt” sorrendben ismerkedjék meg a kötettel. Mint ahogy e sorok írója is a maga választotta, egyéni úton járta be a *Genezis* tájait... Előbb a tanulmányokat olvastam el (még pedig ebben a sorrendben: először a kötet végi interjúra lapoztam, aztán a kötet közepén elhelyezett, *Nyelvtáj* cím alatt összefoglalt három írás következett, majd az *Előszó helyett* zárta a sort), s csak ezek után fogtam a versek olvasásába. Nem bántam meg a sorrendet. Tózsér Árpád roppant tudatos költő, poézisének legavatottabb értelmezője. A gondosan fölépített, szemléletesen fogalmazott tanulmányok a magyar esszéírás legjobb hagyományát követik, ugyanakkor a folytonosságot nyomozó költői emlékezet tiszta tükrei. A költő az interjúban és a négy prózaírásban rögzíti életének legfontosabb állomásait, és föl-tárja költői fejlődésének minden fontosabb fázisát. Rámutat a meghatározó indításokra, az alapvető élményekre, a szülőföldjéhez, az anyanyelvhez, a népköltészethez, a gömöri népballadákhöz fűződő kapcsolatokra, beszél gyermekkori természetélményéről, döntő olvasmányélményeiről, a különféle irodalmi hatásokról, a szlovákiai magyar irodalom kérdéseiről. Egyszóval az esszéíró Tózsér képet ad egész szellemi fejlődéséről, s így a tanulmányok ismeretében az olvasó fölkészülten és tájékozottan léphet Tózsér Árpád sajátos versvilágába.

Tózsér Árpád az a költő, aki gyermekkorában még benne élt a népi mitológiában, a népköltészet metaforakincsében, a népdalok ritmusában, dallamvilágában. A népnyelv fordulatait, a gömöri betyártörténeteket és balladákat nem népköltési gyűjteményekből, hanem a mindennapi nyelvhasználatban, a családi környezetben ismerte meg. Gyermekkorának három nagy élménye: a beszélt anyanyelv, a népköltészet és a természeti környezet. Korai költészetében erős kötődés fogalmazódik meg a családhoz, a tájhoz, a faluhoz, a szülő-

földhöz. A népdal tiszta és egyszerű hangján szólal meg: „Kertünknek vad kedve szottyant, / s mára mérgeszöldbbe robbant. / Kis semmi fák, bögyös mellel, / birkónak a szerelemmel, / szerelemmel.” Még a dalküszöböt, az emberi érzésnek a természeti képpel történő párhuzamba állítását is megőrzi: „Én is éppen fáról hulltam: / lerepített lombos múltam. / S most e cserebogár-csendben / ülök a véges jelenben, / a jelenben...” Falu, természet, család, gyermekkori emlékek: ezek korai verseinek meghatározó témavilága. De a fent idézett „cserebogár-csend” és főként a „véges jelen” már nem a népdal hangját idézi. Tózsér nem sokáig marad meg a látvány-világot érzékelő, leíró, elbeszélő költő szerepében. Ugyanakkor költői útján nem a hagyományok és saját költői múltja megtagadása árán lép tovább: az a költő, akinél a fejlődés minden további szakasza magába foglalja az előző korszak eredményét. Klasszicizáló alkat, s realizmusigénye mindmáig meghatározó. Költői világa nem horizontálisan, hanem vertikálisan tágul: befelé nő, tölcseresen, ahogy a vetítógépből a fénysugár a vászonra, vagy az autó reflektora az éjszaka falára lövell. Ez a „befelé nő” kifejezés egyébként az egyik legkedveltebb szókapcsolata. A kötet legelső (tehát egyik legutóbb keletkezett) verse így kezdődik: „A kép befelé öblösödik Egy behajló arcon / forog a szem körbe-körbe...” A vers címe — mely az egész ciklusnak is címet ad —: *Vetítés*. Tózsér költészete a hatvanas évek második felében — Illyés csillaga alól Nagy László ígérete felé mozdulva — ugyanazon a változáson megy keresztül, mely nemzedéke többi tagjánál is megfigyelhető: a leíró költésztől a kifejező líráig, az epikus elemek versbe szövésétől a jel-beszédig, a trópusokig, a hasonlattól a metaforáig jut el. Csak látszólag külsőseges jele ennek a változásnak, hogy előbb az írásjeleket, majd a nagybetűket hagyja el, hogy a cím fölöslegessé válik, zárjelbe s a vers alá kerül, hogy a magyaros formákat a szabad vers váltja föl, hogy a versek terjedelme megrövidül. Tózsér lírája — megtartva alapvetően realista jellegét — a falu világától a városi létforma élményeihez fordul, majd a városi élet élményvilágától a legszemélyesebb és legáltalánosabb emberi tartalmakig jut el. A verseket meghatározó életérzés a magány,

a félelem, a riadtság, a betegség, az ősz. Képalakításába szkepszis és ironia vegyül. A realista verselemek szürrealista képekkel gazdagodnak. Gyakran ugyanabban a versben megfigyelhetjük a kétféle látásmód keveredését. „Arcomra hull a / beszakadt évszak / romja” — kezdi látomásos képpel a verset (*Nagybányai ősz*), majd tárgyyszerű realizmussal folytatja: „A sarkon kocsmá / Bányász jön...” Legjobb verseiben feloldódik, eltűnik ez a kettősség (*A papír partján*, *Ősz* stb.), s ilyen telitalálat-értékű sorokból épül föl a költemény: „Ha felszedném gyökereimet / az iszapban lábnyom maradna”.

A *Genezis* nemcsak a költő versvilágának „származástana”, hanem mérhető, értékelhető teljesítmény, a költő útjának, költészete minőségének tükröképe is. Tózsér Árpád helye olvasói és kritikai tudatunkban nemzedékének, a hatvanas években indult magyar költők csapatának elővonalában van. (*Madách*)

TÜSKÉS TIBOR

Kárpáti Kamil:

MADÁRSZÜLÖMNEK SZÁRNYA

„A rabot ne csak őrizd, hanem gyűlöld!”

Három évvel ezelőtt Alföldy Jenő arról írt a Jelenkorban, hogy Kárpáti Kamilt a szakma „nem érdeme szerint tartja számon.” A megjegyzés máig igaz. A költő ugyanis — sajnálatos módon — még most sem él igazán irodalmi köztudatunkban, holott kimagasló értékei vitathatatlanok. Az utóbbi években pedig végre sűrűn jelennek meg kötetei: az 1977-es *Oceán alatti hajnal* és az 1978-as *Ezüstöntő* után kezünkbe vehettük a *Madárszülömnek szárnyát* is.

S ezt a „szépség jegyében” fogant lírát alkotja tovább Kárpáti, az ötvenes évek igazságtalanságait a saját bőrén érző ember és költő. Korábban azt is megírták róla, hogy világa fogalmilag nehezen megközelíthető és látomásos. Gondolom,

ez nemcsak rá jellemző, s ugyanakkor következik megszenvedett életéből, tragikus élményeiből. „Arccal a földön a Huszadik Század” — írta egy korábbi versében, s ez a kormegjelölés fontos mozzanat egész eddigi munkássága megértéséhez. A történelem áldozataul esett személyiség vádló, de nem igazságtalan számonkérése jelenik meg művei sorában. A *Madárszülömnek szárnya* persze már áttételesebben jelzi e tüneteket.

Emlékért egészen a gyerekkorig nyúl vissza a költő, a kötet mintegy fele a legkorábbi élményekből épül föl. (*Kakastó számig ér*) „Nekem a múlt nem menek, szájját / édesítő színes cukortojás.” Így jelöli ki közlendője irányait, melyek kétségkívül eltérnek a hagyományos műtfeldolgozástól. Idill helyett a kedves emlékek megjelenítése jelenkori közösségi érzékenységgel párosul. A múlt úgy része Kárpáti világképének, hogy közvetve formálja is azt. Hadd idézzek még mindig az *Előszóból*: „Innen a múlt nem ágyasház, torony- / magason heverő párnán álom. / Csontomig tisztító véres lázam. / Maláriám. Jelenem. Számig ér.” Világos versbeszéd, szintézisteremtő erő ez, adalék a jelentős lírai vállalkozáshoz. Jelentős főleg azért, mert ez a kötet is meggyőző bennünket arról, hogy Kárpáti Kamil a művész és az ember morális feladatait keresi mai világunkban, s így a költészet egyik alapvető feladatát vallhatja magáénak.

A Kakastót idéző versekben ugyanakkor a korábbiaknál kevésbé sejtelmes és látomásos a kép. Közvetlen és intim a témák kifejtése, elevenek a fővillantott figurák és jelenségek. Kárpáti többnyire kikerüli a felszínesség veszélyeit is. Az *Alakok* mindegyik portréja igazolja, hogy a költőnek sikerült a külső jelek mögé látnia, megmutatnia valamit az általánosból, az emberi lényegből. Van, ahol a bemutatott mikrovilág találozón jellemzi a tágabb társadalmi valóságot is, kisebbfajta tabló elemeire bukkanunk. (*Koraőszi vasárnap háziúrral*) Ezek a művek azt mutatják, hogy Kárpáti rejtelmesebb világa mellett van egy másik is: a valóság elemeit közvetlenebbül felhasználó, a fogalmilag könnyebben megfogható. Többek között így kanyarodik vissza egy, a magyar költészetben sem előzmények nélküli közéleti hanghoz, közösségi magatartáshoz.

Az olvasó a *Szerelmek* és a *Jelenések* c. ciklusokból aztán az előzőeknél egyetemesebb élményeket kap. Itt is „sztorijuk” van a verseknek, de a tematika átszűrtebb ábrázolást igényel. A *Mükerinosz istennő*-ből jól láthatjuk ezt az összetettséget: „Jól tudom a bokorsuttogásból, / hogy ez az a föld, ami az enyém, / itt születtem, ez az örökségem, / érdes állatnyelv simitása mondja.” Az ilyesfajta művekben erősíti meg Kárpáti a sajátos versformát: ma ritkábban olvasható *hosszú költeményeket* ír, áradó és gördülékeny mondatfűzéssel, gyakran megtartva a hagyományos strófák külsőségeit is. Ez a technika jól idomul közlendőjéhez. Számára nem a tömörítés, hanem a szabad áradás a fontosabb. Ezáltal *objektívizálódik* is ez a líra, mint ahogy korunk számos törekvése is erre tart. A költő nem adja föl individuuma törvényeit, de miután túljutott a személyiség drámájának tükrözésén, a következő lépés ennek a személyiségnek a „körüljárása”. S mindez a külvilág múltjának és jelenének „leltárkészítésével” történik meg. Néhol persze az élmények fölelevenítése elvontabb következményekkel jár: *A minták hasonlítottak* őrá ilyen vers. Előljáróban említettem a múlt jelent formáló jellegét. Talán ez a pont az, melyben igazán megvalósul e fontos szándék. „Fáján seregélyek ülnek, kányák, / feljebb baglyok, s hol ágon nincs levél, / villámgyjította csücsről a semmi / egykedvűen bogozza rá uszályát.” A konkrét dolgok finoman tűnnek át a József Attila-i gondolatiság szintjére, az itteni versvilág ismét a líra visszaszerzett erejét bizonyítja. Mellesleg egy tragédiájához közeledő ország apró elemei is föltűnnek a művek összképében: a cirkusz, a füst, a tűz, vagy a nevek közül Chamberlain és Matuska ilyen jeleknek számítanak.

A könyv második fele a *Hármasoltár*, három élesen elkülöníthető ciklusával. Mindegyikben olyan műveket találunk, melyek a már vázolt értékeket erősítik meg. A kötet címet is viselő összeállítás egyes darabjai az anya-motívum köré rendezett gondolatvilágukkal mély létismeretről tanúskodnak. Konok költői alkat áll a jelenések, a látomások, a morális töltetű közlendők mögött; „és egyúttal a művész emberi-etikai feladatát is meghatározza.”

Közben az irodalmi mű születésének belső történetét rajzolja föl Kárpáti, költészete ontológiai háttere lesz így világosabb. Semmi zűrzavar, eszmei homály: a képek és víziók sora a valóság tényeivel (háború, rabság, az emberi kapcsolatok problematikája, stb.) mindig összhangban áll. „Süt a hold, csillog a tartály / moslékkal telt tonna-súlya. / A szögesdróttal anyamedencecsont-résében villog. / Nem a méhig vissza, csak a fabarakkig.” Bizony a valóság „alkotta” ezt a képi világot, nem „kávéházi” merengő elme... Teljesen egybefolyik itt a líra a tárgyi léttel, az életjelenségek önmagukban kínálják a lírai megjelenítést. S a valóság „produkálja” az anyák halálát is, melyekből egyet — a sajátját — emlékezetes szabadversben énekel meg a költő. Egy keserű életet élő ember portréja ez egyben, azé az anyáé, aki szenvedő alanya volt a társadalmi létnek is, akinek a temetésén „szónok nem volt” és „Heves, vörös drapériát / képzeletem nem terített urna elé.” (*Antivers Kraitz Arankáról*)

A Gaál Imrének, Rátkay Endrének és Kondor Bélának szentelt záróversek pedig már a jövőhöz szólnak. „A szentek bevonulása a városba” főcímként magasztosságot rejt magában, s a portrék meg is erősítik az előzetes gyanút. Katartikus hatású versek ezek „halhatatlan ércorkú, csákányos Géniusszal”, a tisztességes emlékezés pontosságával. Kárpáti profán hódolatokat alkot itt, a tragikumot magukban hordozó személyiségeknek tiszteleg. A „szentek” vonzereje kozmikus, földön túlig hatoló: „Hoztunk ölünkben földet, szívünkben virággyökerek / hajtása fehérlik. / S az üres mellvédre kikönyökölnek harangláb-ácsolást / nézni, lámpásaik, a csillagok.” S még egy fontos minőség e művekkel kapcsolatban: a *kollektivitás*, mely a jövőért vállalt felelősség tudat formájában jelent komoly erőt.

Végezetül a könyv külsőjéről, mely nem lényegtelen vonás ez esetben: mint legutóbb, most is egy szép Rátkay Endre-festmény részlete látható a borítón. Víziója és drámaisága rokona Kárpáti Kamil egyre érettebb költészete minőségeinek. (*Szépirodalmi*, 1980)

BAKONYI ISTVÁN

AVAROK GYŰRŰJE

László Gyula világosságot gyújtó könyvei előtt az avar nép nevét jószérivel csak a nemzethalálról szóló okoskodások illusztrációjaként használták.

Az ELTE nagy tekintélyű régészprofesszorának hipotézise szerint a késői avarok a honfoglaló magyarság előőrsei lehettek, akik a 670-es évektől már jelentős földterületeket birtokoltak a Kárpát-medencében. A korábban kialakult nézetekkel szemben László Gyula úgy véli — s állítását egyre több régészeti, nyelvészeti és történelmi dokumentum erősíti meg —, hogy az avarok nem tűntek el nyomtalanul a történelem színpadáról, nem a szlávokba olvadtak bele, hanem Árpád népébe, amellyel egy nyelvet beszéltek. Tehát feltétlenül meg kellett érniük a 896-os honfoglalást!

Az elmélet izgalmas, egész őstörténetünket más megvilágításba helyezheti, ha beigazolódik. Nem csoda, ha László professzor könyvei a szépirók fantáziáját is megmozgatták.

Az Avarok gyűrűje Szentmihályi Szabó Péter első történelmi regénye. A fülszöveg tanúsága szerint még kilenc követi majd, hiszen a szerző egy sorozat kezdő kötetének szánta. „A magyar nép történetének számomra különösen érdekes fordulópontjait szeretném megvilágítani. Jelenleg a második regényen — Gellért püspök életén — dolgozom” — írja. A népvándorlaskor eseményeit feldolgozandó születtek már híres történelmi regények. A láthatatlan ember és az Aranykoporsó több generációt kalauzolt vissza a régmúlt időkbe... Itt megakadtam a felsorolásban: nem is igen tudok más, e korban játszó nagyobb műről. Az avarok egészen biztos, hogy kimaradtak a figyelem reflektor-köréből, hiszen sokáig azt hittük, semmi közünk sincs hozzájuk.

Hézagpótló irodalmi mű tehát Szentmihályi Szabó Péter regénye. Nagy lehetőség rejlik a ritka témában, a könyv azonban számomra csalódást keltett. Nem a történelmi hűséggel van baj, Szentmihályi Szabó nagyon is hűen követi a késő-ava-

rok feltételezett életútját, s látszik, hogy komolyan tanulmányozta a honfoglaláskor népeinek történetét, életmódját, szokásvilágát, vallását. A láttató erő hiányzik a regényből, amelyet nem pótol az archaizáló nyelvezet. (Ebből is kizökken néha a szerző.) A cselekmény túlságosan hamar kiismerhető bonyodalmait legfeljebb az ifjú olvasók kedélyeit borzolhatják föl, a történet túlzottan kerek, sok gondolkodnivalót nem hagy a fejezetek utolsó mondatának elolvastával. A jellemek is meglehetősen elnagyoltak, a főszereplőknek minden sikerül: fogságba esik, de kiszabadul, ráadásul még világot is látott, azután megismeri a testi szerelmet, de az az asszony, aki erre megtanította, meghal, így a hős nem kerül konfliktusba régiszerelmével. Előbb a törzs, majd az egész „széki avarság” vezére lesz, akinek az a szerencse jut, hogy egyesítheti népét Álmossal magyarjaival.

A könyv inkább a kettős honfoglalás irodalmi illusztrációjának tűnt számomra, mintsem önálló, szabad fantáziával szárnyaló történelmi regénynek. Kétségtelenül olvasmányos, de ez Szentmihályi Szabó Pétertől kevés. A tudományos-fantasztikus novelláiból megismert, időnként lélegzetelállítóan ötletes író gondolatai hiányoznak ebből a műből. A hasonlítgatás az irodalomban is lelketlen dolog, de most nehéz elhallgatni: az Avarok gyűrűjét csak azért merném az Aranykoporsóval és A láthatatlan emberrel együtt ajánlani iskolásoknak, mert az avarokról — feltételezett őseinkről — eddig még nem írt senki. Egyébként meggyőződésem, hogy László Gyulának a honfoglaláskort bemutató, alapvetően régész-szemléletű, de ropant széles látóteret engedő ismeretterjesztő munkái sokkal izgalmasabb olvasmányok, mint az Avarok gyűrűje. Pedig azokban nincs sem szerelem, sem párviadal, „csak” kételkedve-érvelve kimondott gondolatok. „Örömmel és alázattal írtam ezt a regényt, mert a valódi és az elképzelt történelem öröme és alázatra tanít” — mondja Szentmihályi Szabó Péter. A történelem tisztelete, az iránta megnyilvánuló írói alázat szép dolog addig, amíg meg nem köti az alkotó ember kezét.

HAVASI JÁNOS